

СЛАВА УКРАЇНІ! ГЕРОЯМ СЛАВА!

АНАЛІТИК
АУДИТОРСЬКА ФІРМА

ЕКОНОМІКА ФІНАНСИ ПРАВО

ЩОМІСЯЧНИЙ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 12'2025

(видається з 1994 року)

ISSN 2786-5517 (Online), ISSN 2409-1944 (Print)

<https://doi.org/10.37634/efp.2025.12>

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата з економічних і юридичних наук

Наказ Міністерства освіти і науки України від 02 липня 2020 р. № 886 (економічні науки).

Наказ Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 (юридичні науки).

Рішення Аудиторської палати України від 21.12.2017 р. № 353/10 (облік та аудит).

Реєстраційне свідоцтво КВ № 21620-11520ПР від 12 жовтня 2015 р.

Журналу присвоєно міжнародний ідентифікаційний номер ISSN 2409-1944 та включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. ICV = 66,67

Префікс доі журналу: 10.37634/efp.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – ПРАТ «Аудиторська фірма «Аналітик», ідентифікатор медіа – R30-03327 згідно з Рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 21.03.2024 (Протокол №11)

Засновники:

Аудиторська фірма "Аналітик", Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

Статті обов'язково проходять

відбір, внутрішнє і зовнішнє рецензування

Повний або частковий передрук матеріалів журналу допускається лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Підписано до друку 01.12.2025

Формат 60×84/8

Наклад – 250 прим.

Адреса редакції: вул. Хрещатик, 44, м. Київ, 01001

Телефони: (050) 735-43-41, (096) 221-88-61

Факс: (044) 278-05-88

Е-mail: efp.redaktor@gmail.com

Сайт: www.efp.in.ua

Суб'єкт видавничої справи

© "Аналітик", 2025
© "Економіка. Фінанси. Право",
2025

Типографія: ТОВ "Міжнародний бізнес центр"

GLORY TO UKRAINE! GLORY TO THE HEROES!

АНАЛІТИК
АУДИТОРСЬКА ФІРМА

ECONOMICS FINANCES LAW

MONTHLY INFORMATIONAL AND ANALYTICAL JOURNAL

№ 12'2025

(issued from 1994)

ISSN 2786-5517 (Online), ISSN 2409-1944 (Print)

<https://doi.org/10.37634/efp.2025.12>

Journal is included in the list of scientific professional editions of Ukraine, which can be published results of dissertations for the degree of doctor and candidate (PhD).

Order of Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 of July 02, 2020 (economic sciences).

Order of Ministry of Education and Science of Ukraine № 1188 on September 24, 2020 (legal sciences).

Order of Audit Chamber of Ukraine № 353/10 on December 21, 2017 (accounting and audit).

Registration Certificate – KV № 21620-11520PR on October 12, 2015.

Journal is awarded the international identification number ISSN 2409-1944 and included in the international Scientometrics base Index Copernicus. ICV = 66,67

Journal's DOI: 10.37634/efp.

Subject in the field of printed media – PJSC “Audit Firm “Analitik”, media identifier – R30-03327 according to the Decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting dated 21.03.2024 (Protocol No. 11)

Founders:

Audit firm "Analitik",
Vasyl Stefanyk Carpathian National University

The papers must pass

selection, internal and external review

Full or partial reprint of the materials of the journal is allowed only with the consent of the editorial office.

The authors are responsible for the selection and presentation of the facts. The content and authenticity of the advertisement is the responsibility of the advertiser.

Signed for print 01.12.2025

Format 60×84/8

Publication – 250 copies

Address of the editorial office:

Khreshchatyк str., 44, Kyiv, 01001

Phones: (050) 735-43-41, (096) 221-88-61

Fax: (044) 278-05-88

E-mail: efp.redaktor@gmail.com

Web: www.efp.in.ua

*The subject of
publishing*

© "Analitik", 2025

© "Economics. Finances. Law",
2025

Typography: LLC "International Business
Center"

РЕДКОЛЕГІЯ

Головний редактор

Валентина Левченко, д.е.н., член Ради нагляду за аудиторською діяльністю Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю, директор ВПГО «Спілка аудиторів України» (Україна)

Шеф-редактор

Володимир Головач, к.ю.н., голова правління ПрАТ «Аудиторська фірма "Аналітик"»; Заслужений юрист України (Україна)

Заступник головного редактора

Тетяна Головач, д.е.н., професор, аудитор, заступник директора з наукової роботи Інституту аудиту (Україна)

Учасники редколегії

Антон Бойко, к.е.н., доцент кафедри економічної кібернетики, Сумський державний університет (Україна)

Олена Величко, к.е.н., доцент кафедри міжнародних фінансів, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Анатолій Герасимович, д.е.н., професор, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Тетяна Гільорме, д.е.н., доцент, начальник відділу міжнародних проєктів, професор кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Україна)

Любомира Кіндрацька, д.е.н., професор, професор кафедри податкового менеджменту та фінансового моніторингу, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Ірина Криштопа, д.е.н., професор, професор кафедри обліку і оподаткування, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Юрій Манцевич, д.е.н., доцент, вчений секретар, Державне підприємство «Науково-дослідний і проєктний інститут містобудування» (Україна)

Олена Петрик, д.е.н., професор, завідувачка кафедри аудиту, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Петер Плавчин, доктор наук, проф. інж., ректор Академії Данубіус (Словацька Республіка)

Євгенія Полякова, к.е.н., доцент кафедри фінансів та банківської справи, проректор з науково-педагогічної роботи (навчальний процес). Вищий навчальний заклад «Міжнародний технологічний університет «Миколаївська політехніка» (Україна)

Олена Попишняк, д.е.н., професор, професор кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту, Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка (Україна)

Ольга Григорія, к.е.н., доцент кафедри, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника (Україна)

Юлія Слободяник, д.е.н., професор, професор кафедри аудиту, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Евангелос Сіскос, д.е.н., професор, Університет Західної Македонії (Греція)

Сергій Ткаченко, д.е.н., професор, ректор, Вищий навчальний заклад "Міжнародний технологічний університет «Миколаївська політехніка»; академік Академії економічних наук України (Україна)

Віктор Тринчук, к.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів, обліку та банківської справи, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)

Людмила Чижевська, д.е.н., професор, професор кафедри інформаційних систем в управлінні та обліку, Державний університет «Житомирська політехніка» (Україна)

Гульнара Балгімбекова, к.ю.н., зав. кафедри конституційного та міжнародного права, Карагандинський державний університет ім. Е.А. Букетова (Казакстан)

Олександр Бригінєв, д.ю.н., професор, Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова; член Союзу юристів України (Україна)

Віктор Василичук, д.ю.н., професор, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності, Національна академія внутрішніх справ; Заслужений юрист України, полковник поліції (Україна)

Сергій Константинов, д.ю.н., професор, зав. кафедри адміністративної діяльності, Національна академія внутрішніх справ (Україна)

Ігор Озерський, д.ю.н., професор, професор кафедри цивільного та кримінального права і процесу, Чорноморський національний університет імені Петра Могили; академік Національної академії наук вищої освіти України (Україна)

Малгожата Скоржевська-Амберг, доктор філософії, адвокат, кафедра теорії, філософії та історії права, юридичний коледж, Університет Козмінського (Польща)

Юрій Фрицький, д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного, адміністративного права та соціально-гуманітарних дисциплін, Інститут права та суспільних відносин Університету «Україна»; Заслужений юрист України. Член Центральної виборчої комісії (Україна)

Комітет консультантів і мовних редакторів

Марі-Франс Кенуй-Казаль, доктор філософії з гуманітарних наук (Франція)

Лєся Поповецька-Демченко (Україна-Франція) – відповідальний редактор

Анна Туманян (Україна) – випусковий редактор

EDITORIAL BOARD

Editors-in-chief

Valentyna Levchenko, Doctor of Economics, member of the Supervisory Board for audit activity of the Authority public oversight for audit activity, Director of the All-Ukrainian Professional Non-Governmental Organization "Union of Auditors of Ukraine" (Ukraine)

Volodymyr Holovach, PhD in Legal Sciences, Head of the Board of the Audit Firm "Analytik"; Honored Lawyer of Ukraine (Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief

Tetiana Holovach, Doctor of Economics, Professor, auditor, deputy director for scientific work of the Institute of Audit (Ukraine)

Members of the editorial board

Anton Boiko, PhD in Economics, Associate Professor of Economic Cybernetics department, Sumy State University (Ukraine)

Olena Velychko, PhD in Economics, Associate Professor of International Finances department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Anatoli Herasymovych, Doctor of Economics, Professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Tetiana Hilorme, Doctor of Economics, Associate Professor, Head of the department of international projects, Professor of the Department of Economics, Entrepreneurship and Enterprise Management, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine)

Liubomyra Kindratska, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Tax Management and Financial Monitoring, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Iryna Kryshstopa, Doctor of Economics, Professor, Professor of Accounting and Taxation department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Yurii Mantsevych, Doctor of Economics, Associate Professor, Scientific Secretary, State Enterprise "Research and Design Institute of Urban Development" (Ukraine)

Olena Petryk, Doctor of Economics, Professor, Head of the auditing department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Peter Plavcan, Dr.h.c., prof. Ing., Rector, Vysoka skola Danubius (Slovakia)

Yevheniia Poliakova, PhD in Economics, Associate Professor of Finances and Banking department, vice-rector for scientific and pedagogical work, Higher Educational Institution «International Technology University "Mykolaiv Polytechnic"» (Ukraine)

Olena Potyshniak, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Organization of Production, Business and Management department, Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture (Ukraine)

Olha Hryhoriv, PhD in Economics, Associate Professor of department, Vasyl Stefanyk Carpathian National University (Ukraine)

Yuliia Slobodanyk, Doctor of Economics, Professor, Professor of the auditing department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Evangelos Siskos, Doctor of Economics, Professor, University of Western Macedonia (Greece)

Serhii Tkachenko, Doctor of Economics, Professor, Rector, Higher Educational Institution «International Technology University "Mykolaiv Polytechnic"»; academician of Academy of Economic Sciences of Ukraine (Ukraine)

Viktor Trynchuk, PhD in Economics, Professor, Head of Finance, Accounting and Banking department, Luhansk Taras Shevchenko National University (Ukraine)

Liudmyla Chyzhevska, Doctor of Economics, Professor, Professor of Information Systems in Management and Accounting department, State University "Zhytomyr Polytechnic" (Ukraine)

Gulnara Balgimbekova, PhD in Legal Sciences, Head of the constitutional and international law department, Karagandy State University named after E.A. Buketov (Kazakhstan)

Oleksandr Bryhinets, Doctor of Legal Sciences, Professor, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law; member of the Union of Lawyers of Ukraine (Ukraine)

Viktor Vasylynchuk, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Operational and Investigating department, National Academy of Internal Affairs; Honored Lawyer of Ukraine, colonel of the Police (Ukraine)

Serhii Konstantinov, Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Administrative Activity department, National Academy of Internal Affairs (Ukraine)

Ihor Ozerskyi, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Civil and Criminal Law and Process department, Petro Mohyla Black Sea National University; academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine (Ukraine)

Malgorzata Skorzevska-Amberg, PhD, DSc, Theory, Philosophy and History of Law department, College of Law, Kozminski University (Poland)

Yurii Frytskyi, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Constitutional, Administrative Law and Social and Humanitarian disciplines department, Law and Public Relations Institute of the "Ukraine" University; Honored Lawyer of Ukraine, member of the Central Election Commission (Ukraine)

Committee of consultants and language editors

Marie-France Quenouille (Cazals), PhD in Human Science (France)

Lesia Popovetska-Demchenko (Ukraine-France) – Managing editor

Anna Tumanian (Ukraine) – Issue Editor

ЗМІСТ

<i>МАТЧУК С.В., ТАРАЩЕНКО В.А.</i> Антикорупційний комплаєнс як інструмент підвищення податкової безпеки держави	6
<i>СЕМЧИШИН А.І.</i> Впровадження міжнародної практики допоміжних фінансових показників для аналізу фінансового стану підприємств видобувної промисловості	11
<i>БРИГІНЕЦЬ О.О.</i> Адвокат як представник у сфері оподаткування та митної справи	14
<i>ВАСИЛЕНКО О., ЛАБЕНКО О.</i> Стан оподаткування сільськогосподарських угідь в Україні: проблеми та перспективи	17
<i>БЄЛКІН Л.М., ЮРИНЕЦЬ Ю.Л., БЄЛКІН М.Л.</i> Особливості плати за оренду шкільних їдалень орендарями – організаторами харчування учнів загальноосвітніх шкіл	24
<i>БАТАМАНЮК-ЗЕЛІНСЬКА У.З., КІНДРАТ С.В.</i> Перспективи залучення інвестицій у відновлювану енергетику України в час війни	29
<i>TSAPENKO O., SEMCHENKO N., RAZUMOVA K., KYRYLENKO O.</i> Assessment of economic and environmental efficiency of unmanned aerial vehicles in green city logistics (<i>Оцінювання економічної та екологічної ефективності безпілотних літальних апаратів у зеленій міській логістиці</i>)	34
<i>МАКСИМОВИЧ Р.О., КАЗИМІРОВА О.О., НІКІЩЕНКО О.М.</i> Спільна зовнішня та безпекова політика ЄС і практика ЄСПЛ як взаємодоповнюючі механізми захисту прав людини в умовах окупації українських територій	39
<i>KOVDRIA V.</i> The influence of Roman law on the development of private international law in the world (<i>Вплив римського права на розвиток міжнародного приватного права у світі</i>)	45
<i>СПИЦЬКА К.О.</i> Теоретично-правові підходи до визначення поняття соціального захисту осіб з інвалідністю внаслідок війни в Україні	49
<i>СЕМЕНЧА І.Є., ЦИМБАЛ Є.Р.</i> Конкурентоспроможність виробничих підприємств у сучасній Україні: зміст, мікроекономічні механізми формування та напрями управління	53
<i>РАДЧЕНКО О.Д., МАРУХНЕНКО І.Я.</i> Страхування від воєнних ризиків: аналіз ніші і програм для аграрного сектору	59
<i>ПАНКРАТОВА В.О.</i> Правові засади координації органів публічної влади у перехідний період: порівняльний аналіз нормативних моделей постконфліктного державного будівництва	64
<i>КОГУТ Я.М.</i> Психологічні потреби та механізми реалізації права на приватність у демократичному суспільстві та поліцейській діяльності	68
<i>НАУМОВ О.Б.</i> Інновації у харчовій промисловості як фактор підвищення конкурентоспроможності підприємств	73

CONTENTS

<i>S. MATCHUK, V. TARASHCHENKO.</i> Anti-corruption compliance as a tool for increasing the tax security of the state	6
<i>A. SEMCHYSHYN.</i> Adoption of international practices of auxiliary financial indicators in assessing the financial condition of mining industry enterprises	11
<i>O. BRYHINETS.</i> Lawyer as a representative in the field of taxation and custom	14
<i>O. VASYLENKO, O. LABENKO.</i> The state of taxation of farmlands in Ukraine: problems and prospects	17
<i>L. BIELKIN, Y. YURYNETS, M. BIELKIN.</i> Features of payment for rent of school canteens by tenants – organizers of meals for pupils of comprehensive schools	24
<i>U. VATAMANIUK-ZELINSKA, S. KINDRAT.</i> Prospects for attracting investment in Ukraine’s renewable energy sector during the war	29
<i>O. TSAPENKO, N. SEMCHENKO, K. RAZUMOVA, O. KYRYLENKO.</i> Assessment of economic and environmental efficiency of unmanned aerial vehicles in green city logistics	34
<i>R. MAKSYMОВYCH, O. KAZYMIROVA, O. NIKISHCHENKO.</i> EU common foreign and security policy and ECTHR practice as mutually reinforcing mechanisms for the protection of human rights under the conditions of the occupation of Ukrainian territories	39
<i>V. KOVDRIA.</i> The influence of Roman law on the development of private international law in the world	45
<i>K. SPYTSKA.</i> Theoretical and legal approaches to defining the concept of social protection for people with disabilities as a result of the war in Ukraine	49
<i>I. SEMENCHA, Y. TSYMBAL.</i> Competitiveness of manufacturing enterprises in modern Ukraine: essence, microeconomic mechanisms of formation and management directions	53
<i>O. RADCHENKO, I. MARUKHNENKO.</i> War risk insurance: a niche and program analysis for the agricultural sector	59
<i>V. PANKRATOVA.</i> Legal principles of coordination of public authority bodies in the transition period: comparative analysis of normative models of post-conflict statebuilding	64
<i>Y. KOHUT.</i> Psychological needs and mechanisms for exercising the right to privacy in a democratic society and police activity	68
<i>O. NAUMOV.</i> Innovations in the food industry as a factor for increasing the competitiveness of enterprises	73

Світлана Василівна **МАТЧУК**

к.ю.н., доцент, Міжрегіональна Академія управління персоналом

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8017-8981>

e-mail: svama@ukr.net

Володимир Анатолійович **ТАРАЩЕНКО**

к.е.н., доцент, с.н.с., Інститут картоплярства НААН

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4873-982X>

e-mail: taraschenko@ukr.net

АНТИКОРУПЦІЙНИЙ КОМПЛАЄНС ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ПОДАТКОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

У статті досліджено антикорупційний комплаєнс як інституційний інструмент зміцнення податкової безпеки держави. На основі аналізу національних стратегічних документів, стандарту ISO 37001, підходу OECD Tax Administration 3.0 та практик cooperative compliance обґрунтовано їх вплив на зменшення корупційних ризиків в адмініструванні податків. Визначено ключові бар'єри впровадження комплаєнсу в Україні та запропоновано напрями цифровізації, інституційного закріплення й незалежного оцінювання ефективності антикорупційних програм Державної податкової служби України.

Ключові слова: антикорупційний комплаєнс, податкова безпека, адміністрування податків, цифровізація оподаткування, cooperative compliance, Tax Administration 3.0

ВСТУП

Податкова безпека держави є визначальним чинником фінансової стабільності та економічного розвитку. Водночас у сучасних умовах вона зазнає суттєвих загроз з боку корупційних проявів у сфері адміністрування податків, контролю та взаємодії платників з податковими органами. Корупційні практики спричиняють значні втрати бюджетних надходжень, знижують рівень податкової дисципліни, підривають довіру до державних інституцій та формують передумови для тінізації економіки.

Незважаючи на створення в Україні базових антикорупційних інституцій і прийняття низки нормативних актів, рівень податкової безпеки залишається недостатнім, що зумовлює потребу у впровадженні більш дієвих механізмів запобігання корупції. У цьому контексті особливої актуальності набуває застосування антикорупційного комплаєнсу як системи політик, процедур та внутрішніх регламентів, спрямованих на ідентифікацію, мінімізацію та попередження корупційних ризиків у податковій сфері.

Проблема полягає в тому, що відсутність належної інтеграції антикорупційних комплаєнс-практик у діяльність податкових органів та бізнесу обмежує можливості держави у забезпеченні податкової безпеки. Відповідно постає завдання наукового обґрунтування теоретичних і практичних засад впровадження комплаєнс-механізмів у податковій сфері як інструмента підвищення фінансової стійкості та економічної безпеки держави.

Антикорупційний комплаєнс у науковій і прикладній літературі розглядається як один з ключових інструментів зменшення корупційних ризиків у державному та приватному секторі. Його суть полягає у створенні системи правил, процедур і контролю, яка запобігає виникненню або повторенню порушень доброчесності. В міжнародному стандарті ISO 37001:2025 підкреслено, що антикорупційний комплаєнс має охоплювати: оцінювання ризиків, розроблення політик, навчання персоналу, системи повідомлення про порушення і внутрішній аудит [1].

Особливої актуальності ці принципи набувають у

сфері оподаткування. Тут комплаєнс дає змогу зменшити кількість корупційних практик як з боку податкових службовців, так і з боку бізнесу. Наприклад, у статті А.А. Sarhan та ін. доведено, що компанії, які впроваджують антикорупційні практики, менш схильні до податкового ухилення. Зокрема, на підприємствах з ефективними внутрішніми політиками протидії корупції рівень податкових ризиків статистично нижчий [2].

Крім того, міжнародні дослідження показують, що довіра до держави прямо пов'язана з податковою дисципліною. У статті Н.Г. Gebrihet та ін. підкреслено, що в умовах високої корупції та слабкої довіри громадяни менш схильні дотримуватися податкових правил. Навпаки – якщо зменшується корупція, зростає довіра до державних інституцій, що стимулює добровільну сплату податків [3].

Важливу роль відіграє також цифровізація адміністрування. У доповіді OECD про Tax Administration 3.0 описано нову модель [4, с. 11-16], за якої податкові дані збираються автоматично, а більшість перевірок і звітності відбуваються без участі людини. Такий підхід дає змогу зменшити контакт між платником податків і податківцем, що значно знижує корупційні ризики.

Ще один важливий аспект – це державна політика. У «Національній стратегії доходів до 2030 року» зазначено, що підвищення податкової безпеки можливе лише за умови зміцнення довіри між платниками податків і державою, а також – впровадження електронних сервісів, управління ризиками і внутрішнього контролю в податкових органах [5]. Схожі рекомендації містяться й у звіті OECD, де йдеться про важливість узгодженої антикорупційної політики в державних органах, навчання персоналу та створення умов для доброчесної поведінки як серед посадовців, так і серед підприємців [6].

Проте, попри наявність значної кількості наукових праць, присвячених антикорупційному комплаєнсу та податковій безпеці, залишається недостатньо дослідженим саме взаємозв'язок між системним впровадженням антикорупційного комплаєнсу у державних органах і рівнем податкової безпеки на макрорівні. Більшість робіт

сфокусовано або на корпоративному комплаєнсі у приватному секторі, або на загальних механізмах підвищення довіри до податкових інституцій, або на технологічних аспектах цифровізації адміністрування, однак комплексне оцінювання антикорупційного комплаєнсу як інституційного інструменту зміцнення податкової безпеки держави досі залишається фрагментарним.

МЕТА роботи – обґрунтувати антикорупційний комплаєнс як ключовий інституційний інструмент зміцнення податкової безпеки держави, розкрити його потенціал у мінімізації корупційних ризиків у сфері адміністрування податків та визначити напрями його ефективного впровадження в систему управління податковою безпекою.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основу дослідження становили нормативно-правові акти України (Антикорупційна програма Державної податкової служби України на 2023-2025 рр., Національна стратегія доходів до 2030 р., Державна антикорупційна програма на 2023-2025 рр.), міжнародні документи (OECD Tax Administration 3.0, Integrity and Anti-Corruption Review of Ukraine 2025, стандарт ISO 37001:2025) та наукові публікації.

У дослідженні застосовано низку методів: аналіз і синтез для вивчення сучасного стану впровадження антикорупційного комплаєнсу у податкових органах України та його впливу на податкову безпеку; системний підхід для розгляду антикорупційного комплаєнсу як складника механізму забезпечення податкової безпеки держави; порівняльний аналіз для узагальнення міжнародного досвіду (практики Нідерландів, Польщі, Литви, рекомендацій OECD) та визначення можливостей його адаптації в Україні; нормативно-правовий аналіз для оцінювання положень національних та міжнародних документів у сфері протидії корупції й адміністрування податків; структурно-логічний метод для формування авторських пропозицій з інституційного закріплення антикорупційного комплаєнсу в системі податкової безпеки.

РЕЗУЛЬТАТИ

В Україні антикорупційний комплаєнс вже має нормативну й інституційну основу: діє Державна антикорупційна програма 2023-2025, методичні документи НАЗК і відомчі програми центральних органів влади. У фіскальній сфері питання комплаєнсу інтегровано до стратегії доходів і відомчих актів Державної податкової служби (ДПС) України, а також пов'язані з цифровізацією контролю та сервісів для платників [5; 7; 8].

Сучасний стан у податкових органах характеризується поєднанням політик доброчесності та технологічної модернізації. По-перше, Антикорупційна програма ДПС на 2023-2025 рр. закріплює принципи «нульової толерантності» до корупції, вимоги до оцінювання й мінімізації ризиків, навчання персоналу, моніторингу виконання програми та ведення реєстру корупційних ризиків; серед пріоритетів – цифрова трансформація повноважень ДПС і прозорість даних як основа для зменшення корупційних ризиків [7]. По-друге, Національна стратегія доходів до 2030 р. прямо ставить завдання посилення доброчесності регуляторних органів, відновлення довіри платників і вбудовування комплаєнсу через систему управління податковими ризиками (Compliance Risk Management), е-аудит і обов'язкове застосування SAF-T

(єдиний стандарт обміну обліковими даними); окремим заходом передбачено реалізацію й оновлення Антикорупційної програми ДПС [5]. По-третє, у Державній антикорупційній програмі 2023-2025 для блоку «Оподаткування» передбачено автоматизацію процедур взаємодії з платниками, цифровізацію податкових перевірок та обов'язковий електронний обмін даними обліку для всіх категорій платників – як інструменти зниження дискреції і корупційних ризиків у ДПС [8]. Нарешті, міжнародні орієнтири (модель Tax Administration 3.0) підтримують курс на «вбудований комплаєнс» завдяки перенесенню податкових процесів у «природні системи» платників і мінімізації контактів «людина-людина», що знижує можливість для зловживань [4, с. 11-16]. Водночас огляд OECD для України фіксує потребу у посиленні внутрішнього контролю й управління ризиками та вдосконаленні механізмів захисту викривачів – важливих складників зрілої комплаєнс-системи в публічному секторі [6].

Так, у податкових органах вже сформовано каркас комплаєнсу (програма, ризик-менеджмент, цифрові інструменти, навчання), а ключовими завданнями найближчого періоду лишаються повномасштабне впровадження ризик-орієнтованих процесів, сталі канали викриття порушень і регулярне незалежне оцінювання ефективності заходів доброчесності [5-7].

Водночас навіть за наявності певного прогресу інтеграція комплаєнс-підходів у податкову систему України стикається з низкою бар'єрів і викликів. По-перше, зберігається інституційна вразливість ДПС (зумовлена недостатньою захищеністю від політичного тиску, кадрових коливань та організаційної нестабільності), що ускладнює реалізацію антикорупційних ініціатив. У цьому контексті особливої уваги потребує питання матеріального забезпечення працівників ДПС: низький рівень заробітної плати посилює ризики корупційних зловживань, тоді як зацікавленість держави у створенні належної системи мотивації та стимулювання доброчесної поведінки є ключовою передумовою ефективності будь-яких комплаєнс-програм. По-друге, низький рівень цифрової грамотності та ресурсного забезпечення здатний знижувати ефективність електронного аудиту та автоматизованих процедур. По-третє, нині в Україні недостатньо розвинена система незалежного зовнішнього моніторингу результативності комплаєнсу, через що оцінювання його ефективності лишається переважно декларативним. Серйозним викликом є обмежена довіра бізнесу й суспільства до податкових органів України, яку не може бути відновлено лише нормативними приписами, а вимагає реальних результатів і послідовності у боротьбі з корупцією.

Подолання цих бар'єрів і відповіді на зазначені виклики може бути знайдено через вивчення та адаптацію міжнародного досвіду. Країни з розвиненими антикорупційними комплаєнс-практиками показують, що системна підготовка кадрів, незалежний аудит, цифровізація процесів «за принципом єдиного вікна» та ефективний захист викривачів фактів корупції чи пов'язаних правопорушень здатні істотно знизити корупційні ризики в податковій сфері. Застосування цих підходів у поєднанні з українськими реаліями дасть змогу не лише посилити внутрішню стійкість податкової системи, а й інтегрувати її у європейські стандарти доброчесності та

прозорості.

Міжнародний досвід свідчить, що підвищення податкової безпеки в умовах корупційних ризиків неможливе без системного впровадження антикорупційних стандартів та сучасних моделей адміністрування податків. Серед найпоширеніших практик виділяють: впровадження антихабарницьких систем менеджменту (ISO 37001), застосування цифрових рішень у межах моделі OECD Tax Administration 3.0, а також розвиток підходу cooperative compliance, відомого як «модель співпраці податкових органів із платниками», що реалізується, зокрема, через систему Horizontal Monitoring у Нідерландах [1; 4]. Узагальнену характеристику цих підходів наведено у табл. 1.

Практична реалізація цих підходів у країнах ЄС підтверджує їхню результативність. У Нідерландах модель Horizontal Monitoring (частина підходу cooperative compliance) дала змогу зменшити конфліктність між бізнесом і податковою та підвищити рівень довіри [9]. У Польщі запровадження системи SAF-T (ЖПК) забезпечило стандартизацію звітності та дало змогу автоматизувати перевірки [10]. У Литві комплексна цифровізація адміністрування податків сприяла суттєвому скороченню розриву з ПДВ [11, с. 28]. Узагальнені результати подано у табл. 2.

Так, аналіз міжнародного досвіду (табл. 1, 2) свідчить, що найбільш ефективні системи протидії корупції в податковій сфері поєднують три взаємопов'язані компоненти. По-перше, нормативні стандарти доброчесності (зокрема ISO 37001) створюють єдину рамку для внутрішнього контролю, управління ризиками та прозорості звітності як у державних органах, так і у приватному секторі. Це дає змогу формувати спільні «правила гри» й робить недопустимим виправдання корупційних практик у взаєминах між податковими органами та бізнесом.

По-друге, цифровізація податкового адміністрування на основі концепції OECD Tax Administration 3.0 забезпечує автоматизацію ключових процесів – від подання звітності до проведення перевірок. Інструменти на кшталт SAF-T (стандартизований електронний формат бухгалтерських даних) дають змогу скоротити людський фактор у перевірках, забезпечити єдині стандарти обміну інформацією та оперативний аналіз ризиків. Це напряму впливає на податкову безпеку, оскільки мінімізує можливість для маніпуляцій, зменшує рівень тінізації еко-

номіки та підвищує прогнозованість бюджетних надходжень.

По-третє, підхід cooperative compliance (модель співпраці податкових органів з великими платниками, зокрема через Horizontal Monitoring (як у Нідерландах)) змінює логіку відносин між державою та бізнесом. У таких умовах податкова служба зосереджується на превентивному управлінні ризиками й консультаціях, а не на постфактум покараннях. Це суттєво знижує простір для корупційних домовленостей між інспекторами та компаніями, підвищує рівень довіри та стимулює добровільну податкову дисципліну.

Для України, яка перебуває в умовах воєнного стану та водночас прагне інтеграції в європейський економічний простір, першочерговими завданнями є:

запровадження цифрових стандартів SAF-T та розбудова системи електронного аудиту для всіх категорій платників;

адаптація елементів cooperative compliance у взаєминах з великим бізнесом (наприклад, попереднє узгодження податкових позицій, горизонтальний моніторинг);

посилення інституційного контролю через інтеграцію ISO 37001 у роботу ДПС;

створення незалежних механізмів оцінювання ефективності антикорупційних заходів і регулярного оновлення програм доброчесності.

Реалізація цих напрямів дасть змогу не лише знизити корупційні ризики, але й сформувати стабільну модель податкової безпеки, де податкова система розглядається не як репресивний інструмент, а як прозорий і прогнозований механізм фінансування держави. Це, зі свого боку, стане передумовою для відновлення довіри бізнесу та громадян до податкових інститутів і сприятиме зміцненню фіскальної стійкості України.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз показав, що міжнародна практика антикорупційного комплаєнсу поєднує три ключові напрями – нормативні стандарти доброчесності, цифровізацію податкових процедур та партнерські моделі взаємодії податкових органів із бізнесом. В Україні вже зроблено важливі кроки у цьому напрямі: ухвалено Антикорупційну програму ДПС, запроваджуються елементи ризик-орієнтованого аудиту, ведеться робота з цифровізації. Водночас ці кроки залишаються розрізненими й

Таблиця 1 – Підходи до застосування антикорупційних стандартів у сфері оподаткування (за даними [1; 4, с. 11-16])

Стандарт / підхід	Основні характеристики	Значення для податкової безпеки
ISO 37001:2025	Система антикорупційного менеджменту: оцінювання ризиків, політики доброчесності, навчання персоналу, механізми повідомлень	Формує культуру прозорості в органах влади й бізнесі, зменшує ризики корупції у сфері адміністрування податків
OECD Tax Administration 3.0	«Вбудований комплаєнс», цифровізація податкових процесів, обмін даними у реальному часі	Мінімізує контакти «людина-людина», знижує ризики зловживань і підвищує якість ризик-менеджменту
Cooperative compliance (OECD, Нідерланди, Австралія)	Партнерські відносини податкових органів з великими платниками податків: прозорість, попередні консультації, зменшення кількості перевірок	Підвищує добровільну податкову дисципліну, знижує рівень конфліктності й корупційних ризиків

Таблиця 2 – Приклади впровадження міжнародних практик у країнах ЄС (за даними [9-11])

Країна	Інструмент	Результати
Нідерланди	Horizontal monitoring (підхід cooperative compliance)	Зниження конфліктності між бізнесом і податковою, підвищення прозорості та добровільної дисципліни
Польща	SAF-T (ЖПК) – стандартизований електронний формат звітності	Автоматизація перевірок, зменшення дискреції, підвищення ефективності е-аудиту
Литва	Цифровізація адміністрування та моніторинг VAT gap	Скорочення розриву з ПДВ із 24,4 % до 21,4 %, зростання довіри до податкових процедур

потребують системного інституційного закріплення.

З огляду на це, доцільним вбачаємо внесення таких пропозицій:

1) закріплення антикорупційного комплаєнсу у законодавстві – формування окремого розділу в Податковому кодексі України, що визначатиме комплаєнс як елемент податкової безпеки;

2) обов'язкове впровадження стандарту ISO 37001 у ДПС та її територіальних підрозділах як базового документа для управління корупційними ризиками;

3) інституціоналізація електронного аудиту та SAF-T – створення правових підстав для обов'язкового застосування цього інструмента всіма категоріями платників, інтеграція з системою управління податковими ризиками;

4) запровадження моделі cooperative compliance у відносинах з великими платниками податків, починаючи з пілотних проєктів, які дозволять протестувати механізми попереднього узгодження податкових позицій і

зменшення кількості перевірок;

5) створення незалежного механізму зовнішнього оцінювання ефективності антикорупційних програм у ДПС із залученням громадських організацій, міжнародних експертів та представників бізнес-асоціацій.

Реалізація цих пропозицій забезпечить не лише підвищення рівня прозорості та доброчесності у податковій сфері, але й зміцнить податкову безпеку держави загалом. Інституційне закріплення антикорупційного комплаєнсу стане основою для формування довіри між державою та платниками податків, що є необхідною умовою стійкого економічного розвитку та фіскальної стабільності України.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні практичних механізмів інтеграції антикорупційного комплаєнсу в систему податкової безпеки України з урахуванням міжнародних стандартів та національних особливостей.

Список використаних джерел

1. ISO 37001:2025 Anti-bribery management systems - Requirements with guidance for use. Geneva: International Organization for Standardization, 2025. URL: <https://cdn.standards.iteh.ai/samples/85816/d19d9b16e3f2479ab6e21c58d374e268/ISO-37001-2025.pdf>
2. Sarhan A.A., Elmagrhi M.H., Elkhashen E.M. Corruption prevention practices and tax avoidance: The moderating effect of corporate board characteristics. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*. 2024. Vol. 55. URL: <https://doi.org/10.1016/j.intaccudtax.2024.100615>
3. Gebrihet HG, Gebresilassie YH, Woldu GT. Trust, Corruption, and Tax Compliance in Fragile States: On a Quest for Transforming Africa into Future Global Powerhouse. *Social Sciences*. 2024. Vol. 13(1). URL: <https://doi.org/10.3390/socsci13010003>
4. OECD. Tax Administration 3.0: From Vision to Strategy. Paris: OECD Publishing, 2025. 36 p. URL: <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/topics/policy-issues/tax-administration/tax-administration-3-0-from-vision-to-strategy.pdf>
5. Про схвалення Національної стратегії доходів до 2030 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 27.12.2023 № 1218-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2023-p#Text>
6. OECD. Integrity and Anti-Corruption Review of Ukraine 2025. Paris, 2025. URL: <https://www.oecd.org/uk/publications/5f7daca7-uk/full-report.html>
7. Державна податкова служба України. Антикорупційна програма Державної податкової служби України на 2023-2025 роки (зі змінами). Наказ ДПС від 10.04.2023 № 221, зі змінами від 07.08.2023 № 639 та від 09.04.2024 № 265 / Департамент з питань запобігання та виявлення корупції. Київ, 2023. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist/zapobigannya-proyavam-korupts/antikorupsiyna-programa-derjavnoi-podatkovoi-slujbi-ukraini/>
8. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки: Постанова Каб. Міністрів України від 04.03.2023 № 220: станом на 28 черв. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-p#Text>
9. Huiskers-Stoop, Esther and Gribnau, Hans, Cooperative Compliance and the Dutch Horizontal Monitoring Model. *Journal of Tax Administration*. 2019. Vol 5:1. URL: <https://ssrn.com/abstract=3333347>
10. Чвертко Л., Пуголовко І. Виклики для функції податкового менеджменту в умовах цифрової трансформації. *Економіка та суспільство*. 2023. № 55. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-99>
11. Валігура В.А. Сучасні тенденції гармонізації ПДВ у країнах Європейського Союзу. *Фінанси України*. 2022. № 3. С. 22-37. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.03.22>

References

1. ISO 37001:2025 Anti-bribery management systems - Requirements with guidance for use. Geneva: International Organization for Standardization, 2025. URL: <https://cdn.standards.iteh.ai/samples/85816/d19d9b16e3f2479ab6e21c58d374e268/ISO-37001-2025.pdf>
2. Sarhan A.A., Elmagrhi M.H., Elkhashen E.M. Corruption prevention practices and tax avoidance: The moderating effect of corporate board characteristics. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*. 2024. Vol. 55. URL: <https://doi.org/10.1016/j.intaccudtax.2024.100615>
3. Gebrihet HG, Gebresilassie YH, Woldu GT. Trust, Corruption, and Tax Compliance in Fragile States: On a Quest for Transforming Africa into Future Global Powerhouse. *Social Sciences*. 2024. Vol. 13(1). URL: <https://doi.org/10.3390/socsci13010003>
4. OECD. Tax Administration 3.0: From Vision to Strategy. Paris: OECD Publishing, 2025. 36 p. URL: <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/topics/policy-issues/tax-administration/tax-administration-3-0-from-vision-to-strategy.pdf>
5. On approval of the National Revenue Strategy until 2030 : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 27.12.2023 No. 1218-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2023-%D1%80#Text> (in Ukrainian).
6. OECD. Integrity and Anti-Corruption Review of Ukraine 2025. Paris, 2025. URL: <https://www.oecd.org/uk/publications/5f7daca7-uk/full-report.html>
7. State Tax Service of Ukraine. Anti-corruption programme of the State Tax Service of Ukraine for 2023–2025 (as amended). Order of the State Tax Service of 10.04.2023 No. 221, as amended on 07.08.2023 No. 639 and 09.04.2024 No. 265 / Department for Prevention and Detection of Corruption. Kyiv, 2023. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist/zapobigannya-proyavam-korupts/antikorupsiyna-programa-derjavnoi-podatkovoi-slujbi-ukraini/> (in Ukrainian).
8. On approval of the State Anti-corruption Programme for 2023–2025: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 04.03.2023 No. 220 : as of 28 June 2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).

9. Huiskers-Stoop, Esther and Gribnau, Hans, Cooperative Compliance and the Dutch Horizontal Monitoring Model. *Journal of Tax Administration*. 2019. Vol 5:1. URL: <https://ssrn.com/abstract=3333347>

10. Chvertko L., Puholovko I. Challenges for the tax management function in the conditions of digital transformation. *Economy and Society*. 2023. No. 55. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-99> (in Ukrainian).

11. Valihura V.A. Current trends in VAT harmonisation in the European Union countries. *Finance of Ukraine*. 2022. No. 3. pp. 22–37. (in Ukrainian).

Svitlana MATCHUK

PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Interregional Academy of Personnel Management

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8017-8981>

e-mail: svama@ukr.net

Volodymyr TARASHCHENKO

PhD in Economics, Associate Professor, Senior Researcher, Institute of potato research of the National Academy of Agrarian Sciences

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4873-982X>

e-mail: taraschenko@ukr.net

ANTI-CORRUPTION COMPLIANCE AS A TOOL FOR INCREASING THE TAX SECURITY OF THE STATE

Introduction. The paper examines anti-corruption compliance as an institutional tool for strengthening tax security under persistent corruption risks in tax administration and low trust in tax institutions in Ukraine.

The purpose of the paper is to substantiate anti-corruption compliance as a key element of the tax security management system and to identify priority directions for its implementation in Ukraine with regard to international standards and national strategic documents.

Results. The research is based on the analysis of Ukrainian regulations (National Revenue Strategy, State Anti-Corruption Programme, Anti-Corruption Programme of the State Tax Service), ISO 37001, the OECD Tax Administration 3.0 concept and cooperative compliance practices. It is shown that the current framework already contains elements of compliance (risk management, integrity policies, digitalisation of audits and services), but is constrained by institutional vulnerabilities of the tax administration, limited digital capacity, weak external evaluation and low taxpayer trust. Generalisation of EU experience (Netherlands, Poland, Lithuania) confirms the effectiveness of combining anti-bribery management systems, digital standards such as SAF-T and cooperative compliance models in reducing corruption risks and improving tax discipline.

Conclusion. The paper outlines directions for institutionalizing anti-corruption compliance in the Ukrainian tax system, including legal recognition of compliance as an element of tax security, implementation of ISO 37001 in the State Tax Service, wider use of e-audit and SAF-T, piloting cooperative compliance with large taxpayers and establishing independent external evaluation of anti-corruption programmes. Implementation of these measures will enhance transparency and integrity in tax administration, strengthen tax security and help restore trust between the state and taxpayers.

Keywords: anti-corruption compliance, tax security, tax administration, digitalization of taxation, cooperative compliance, Tax Administration 3.0

Андрій Ігорович **СЕМЧИШИН**

аспірант, Львівський національний університет імені І. Франка

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-0612-1497>

e-mail: Andrii.Semchyshyn@lnu.edu.ua

ВПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ПРАКТИКИ ДОПОМІЖНИХ ФІНАНСОВИХ ПОКАЗНИКІВ ДЛЯ АНАЛІЗУ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВ ВИДОБУВНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

У статті досліджено можливості застосування міжнародної практики застосування допоміжних фінансових показників для оцінювання фінансового стану підприємств видобувної промисловості України. Обґрунтовано доцільність адаптації індексу *B* з урахуванням національної специфіки звітності та обмеженості ринкових даних як допоміжного. Запропоновано застосування балансових показників як альтернативи ринковим. Результати апробації підтверджують потенціал адаптованого підходу як інструменту аналітичного оцінювання ефективності та стійкості підприємств галузі.

Ключові слова: допоміжні фінансові показники, фінансовий стан, індекс *B*, адаптація міжнародної практики, видобувна промисловість, аналітична оцінка, стійкість підприємства

ВСТУП

Ведення господарської діяльності завжди пов'язане з певними рівнями ризику та невизначеності. Для ефективного прийняття управлінських рішень необхідно опиратися на оцінювання фінансового стану підприємства, що досягається за допомогою збору інформації та розрахунку фінансових показників чи індикаторів. Видобувна промисловість як одна з галузей промисловості України, крім загальноствановлених показників, як ліквідність, наприклад, потребує застосування та впровадження галузево-орієнтованих показників для більш детального відображення процесів що відбуваються в компанії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематиці оцінювання фінансового стану підприємств видобувної промисловості та застосуванню допоміжних фінансових показників присвячено роботи зарубіжних та вітчизняних науковців, як Dwi Suhartini, Y. Zhang, G. Mao, P. Bell, Н.І. Шифріна, Ю.А. Харченко та ін.

МЕТА дослідження – обґрунтування можливості застосування індексу *B* для оцінювання фінансового стану підприємств видобувної промисловості України та розроблення адаптованої методики його розрахунку в умовах відсутності ринкової капіталізації.

Об'єкт дослідження – фінансово-господарська діяльність підприємств видобувної промисловості України.

Предмет дослідження – методичні підходи до оцінювання ефективності та фінансової стійкості підприємств видобувної промисловості із застосуванням індексу *B* та його адаптованих варіацій, побудованих на основі балансової вартості активів і власного капіталу.

РЕЗУЛЬТАТИ

У світовій практиці для оцінювання фінансового стану підприємств застосовують низку фінансових коефіцієнтів: ліквідності (швидкої та поточної); рентабельності прибутку та власного капіталу; оборотності запасів, активів, дебіторської та кредиторської заборгованостей тощо. Проте, крім традиційних фінансових коефіцієнтів, застосовуються також спеціалізовані показники, які враховують галузеву специфіку видобувної промисловості [8].

Зокрема, у підприємствах, що займаються розвідкою родовищ, застосовують індекси «Good» і «Bad», які визначають співвідношення типів витрат до ринкової капіталізації. Перший з них *G* (Good) визначає співвідношення витрат на геологорозвідувальні роботи та пошук нових родовищ до ринкової капіталізації, а другий *B* (Bad) – відношення адміністративних витрат (overhead spending) до ринкової капіталізації компанії [11].

Такі індекси знаходять практичне застосування тому, що інші класичні фінансові показники в умовах відсутності виробничих результатів не відображають реального стану компанії. Наприклад, такі компанії, як NexGen Energy Ltd. та Kermode Resources Ltd. включають ці індикатори до своєї річної фінансової звітності, застосовуючи їх як один з ключових орієнтирів ефективності управлінських витрат.

Обидва індикатори мають універсальну природу: вони дають змогу оцінити частку витрат, які не формують негайного фінансового результату, але визначають перспективи розвитку та ефективність управлінських процесів порівняно з ринковою оцінкою вартості компанії. Їх концептуальне підґрунтя з внесенням коректив дасть змогу застосовувати їх і для ширшого кола підприємств галузі, зокрема вугільно видобувних, нафто- та газовидобувних.

Для показника *G* в компаніях з повним циклом видобутку постає методологічна проблема ідентифікації витрат на розвідку у фінансовій звітності, оскільки такі витрати часто інтегровано до загальних інвестиційних програм розроблення родовищ. Тому в умовах обмеженої прозорості доцільно застосовувати коефіцієнт *B* як більш універсальний індикатор, тоді як *G* може розраховуватися лише за наявності деталізованих даних геологічної розвідки. Тому в цій роботі доцільно розглянути детально впровадження та застосування саме коефіцієнта *B*.

Визначимо інформаційну базу для розрахунку коефіцієнта *B* (формула 1):

$$B = (\text{Адміністративні витрати}) / \text{Ринкова капіталізація} \times 100\% \quad (1)$$

Значення показника «Адміністративні витрати» беруть з річної фінансової звітності, приміток до фінансової звітності. Стосовно ринкової капіталізації – то для пуб-

лічних акціонерних товариств, ці дані можна знайти в річній інформації емітента цінних паперів, що публікується разом із фінансовою звітністю. Проте в Україні значна частина підприємств видобувної промисловості є державними або приватними акціонерними товариствами, акції яких не перебувають у вільному обігу на фондовому ринку. Відповідно для них немає достовірних даних з ринкової капіталізації. Це обмежує можливості прямого застосування індексу. Тому в подібних випадках доцільно застосовувати наближені оцінки вартості підприємства або альтернативи (наприклад, балансову вартість власного капіталу або активів), що дають змогу зберегти аналітичну логіку розрахунків.

Для аналізу валідності застосування альтернатив візьмемо інформацію фінансової звітності компанії АрселорМіттал (Кривий Ріг). Як альтернативи ринковій капіталізації (Mcap) обрано балансову вартість активів (TA) та балансову вартість капіталу €. Всі дані, що знаходяться у відкритому доступі за 2017-2020 рр. (табл. 1).

На основі цих даних розраховано три ряди індексів $V - V_{Mcap}$, V_{TA} , V_E на основі ринкової капіталізації, балансової вартості активів та балансової вартості капіталу відповідно. Ці ряди індексів подано в табл. 1.

Як можна побачити, індекси V_{TA} і V_E значно менші за стандартний індекс V_{Mcap} . Загалом їх динаміка повторює динаміку стандартного індексу. Проте, щоб перевірити, чи ці коливання справді взаємозалежні, застосуємо метод регресійного аналізу.

Для початку визначимо лінійне рівняння регресії для кожного з рядів даних:

$$V_{Mcap} - y = 0,0028x + 0,1354,$$

$$V_{TA} - y = 0,0001x + 0,0056,$$

$$V_E - y = 0,0005x + 0,0072.$$

Далі для оцінювання сили та напрямку зв'язку між досліджуваними показниками застосуємо коефіцієнта кореляції Спірмена, який відображає ступінь лінійної залежності між змінними. Значення коефіцієнта, наближене до +1, свідчить про сильний прямий зв'язок, до -1 – про сильний обернений зв'язок, а близьке до 0 – про відсутність статистично значущої залежності.

Для пари $V_{Mcap} - V_{TA}$ коефіцієнт Спірмена дорівнює:

$$r_{s1} = 1 - \frac{6 \cdot \sum d_i^2}{n(n^2 - 1)} = 1 - \frac{6 \cdot 0}{4 \cdot (16 - 1)} = 1,$$

де $n = 4$ – кількість спостережень; $\sum d_i^2 = 0$ – сума квадратів різниць між рангами показників.

Отже, спостерігається ідеальний прямий зв'язок між індексами V_{Mcap} та V_{TA} .

Стосовно пари $V_{Mcap} - V_E$, коефіцієнт Спірмена

дорівнює:

$$r_{s2} = 1 - \frac{6 \cdot \sum d_i^2}{n(n^2 - 1)} = 1 - \frac{6 \cdot 1,5}{4 \cdot (16 - 1)} = 0,85,$$

де $n = 4$ – кількість спостережень; $\sum d_i^2 = 1,5$ – сума квадратів різниць між рангами показників.

Так, між індексами V_{Mcap} та V_E є сильний позитивний зв'язок.

ВИСНОВКИ

У дослідженні розглянуто застосування та імплементація індексу V для українських підприємств. Встановлено, що безпосереднє застосування класичного підходу, що ґрунтується на відношенні адміністративних витрат до ринкової капіталізації, в національних умовах є обмеженим. Це зумовлено специфікою структури власності більшості підприємств галузі, які не є публічними акціонерними товариствами, а отже, не мають ринкової капіталізації у відкритому доступі. Додатковим бар'єром є відсутність або неповнота фінансової звітності у публічному просторі, що особливо посилюється в умовах воєнного стану.

З огляду на зазначені обставини у роботі запропоновано адаптований підхід – застосування балансової вартості активів та власного капіталу замість ринкової капіталізації. Апробація цього підходу на прикладі окремих підприємств показала, що індекс, побудований на основі активів, може відтворювати подібну динаміку та ранжування компаній, що підтверджується результатами кореляційного аналізу. Це дає підстави розглядати такий показник як допоміжний аналітичний інструмент у ситуаціях, коли ринкові дані є відсутніми або ненадійними.

Так, результати дослідження свідчать про перспективність застосування індексу V у вітчизняній практиці за умови адаптації його до специфіки української звітності. Подальші дослідження у цьому напрямі мають важливе значення як для наукового опрацювання нових методів, так і для практичного забезпечення аналітиків та інвесторів дієвими інструментами оцінювання ефективності та стійкості підприємств видобувної галузі.

Водночас отримані результати мають обмежений характер через малий обсяг вибірки, що знижує рівень статистичної достовірності висновків. Це підкреслює необхідність розширення емпіричної бази як у розрізі кількості підприємств, так і у часовому вимірі. Лише за таких умов можливо підтвердити універсальність індексу V для оцінювання стану видобувних підприємств в Україні та сформулювати практичні рекомендації з його впровадження у фінансово-аналітичну практику.

Таблиця 1 – Аналіз валідності застосування альтернатив ArcelorMittal Кривий Ріг за даними фінансової звітності (складено автором на основі [1-6])

№	Назва показника	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
1	Адміністративні витрати, тис. грн	5588	5218	5228	5944
2	Ринкова капіталізація (Mcap), тис. грн	3859533	3859533	3859533	3859533
3	Балансова вартість активів (TA), тис. грн	89063049	97674367	97544421	88349556
4	Балансова вартість капіталу €, тис. грн	65226794	74490900	60631140	60879286
5	Індекс V_{Mcap} , %	0,145	0,135	0,135	0,154
6	Індекс V_{TA} , %	0,006	0,005	0,005	0,007
7	Індекс V_E , %	0,009	0,007	0,009	0,010

Список використаних джерел

1. Акціонерне товариство «Метінвест Холдинг». Звіт зовнішнього аудитора за 2020 рік. URL: <https://krr-ec-cdnen02.azureedge.net/www-static/2023/01/External-Audit-Report-AMKR-2020.pdf>
2. Акціонерне товариство «Метінвест Холдинг». Звіт керівництва за 2020 рік. URL: <https://krr-ec-cdnen02.azureedge.net/www-static/2023/01/Management-Report-2020.pdf>
3. Акціонерне товариство «Метінвест Холдинг». Аудиторський звіт АМКР 2019. URL: <https://krr-ec-cdnen02.azureedge.net/www-static/2023/01/Audit-Report-AMKR-2019.pdf>
4. Акціонерне товариство «Метінвест Холдинг». Консолідований звіт керівництва 2019. URL: <https://krr-ec-cdnen02.azureedge.net/www-static/2023/01/Consolidated-management-report-2019.pdf>
5. Акціонерне товариство «Метінвест Холдинг». Аудиторський звіт АМКР 2018. URL: https://krr-ec-cdnen02.azureedge.net/www-static/2023/01/Audit_Report_AMKR_2018.pdf
6. Акціонерне товариство «Метінвест Холдинг». Аудиторський звіт АМКР 2017. URL: https://krr-ec-cdnen02.azureedge.net/www-static/2023/01/Audit_Report_AMKR_2017.pdf
7. Фінансовий аналіз: основні види та коефіцієнти. *FinAcademy*. URL: <https://finacademy.net/ua/materials/article/finansovij-analiz-osnovni-vidi-ta-koefitsiyenti>
8. 6 Basic Financial Ratios and What They Tell You. *Investopedia*. URL: <https://www.investopedia.com/financial-edge/0910/6-basic-financial-ratios-and-what-they-tell-you.aspx#toc-debt-to-equity-de-ratio>
9. Zhang Yiming, Mao Guoyu. Study of the Impact of ESG Performance on The Financial Performance of Mining Companies. *Frontiers in Business, Economics and Management*. 2024. Issue 15. pp. 126-133.
10. Dwi Suhartini et al. Examining the Sustainability Report, Financial Performance, and Value of Mining Companies in Indonesia. *Illomata International Journal of Tax and Accounting*. 2024. Issue 5(1). pp. 266-279.
11. Bell P. Two Financial Ratios for Mining Exploration Companies. MPRA Paper No. 121364, 30 June 2024. URL: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/121364/1/MPRA_paper_121364.pdf

References

1. Metinvest Holding JSC. External Auditor's Report for 2020. URL: <https://krr-ec-cdnen02.azureedge.net/www-static/2023/01/External-Audit-Report-AMKR-2020.pdf> (In Ukrainian).
2. Metinvest Holding JSC. Management Report for 2020. URL: <https://krr-ec-cdnen02.azureedge.net/www-static/2023/01/Management-Report-2020.pdf> (In Ukrainian).
3. Metinvest Holding JSC. Audit Report AMKR 2019. URL: <https://krr-ec-cdnen02.azureedge.net/www-static/2023/01/Audit-Report-AMKR-2019.pdf> (In Ukrainian).
4. Metinvest Holding JSC. Consolidated Management Report 2019. URL: <https://krr-ec-cdnen02.azureedge.net/www-static/2023/01/Consolidated-management-report-2019.pdf> (In Ukrainian).
5. Metinvest Holding JSC. Audit Report AMKR 2018. URL: https://krr-ec-cdnen02.azureedge.net/www-static/2023/01/Audit_Report_AMKR_2018.pdf (In Ukrainian).
6. Metinvest Holding JSC. Audit Report AMKR 2017. URL: https://krr-ec-cdnen02.azureedge.net/www-static/2023/01/Audit_Report_AMKR_2017.pdf (In Ukrainian).
7. Financial Analysis: Main Types and Ratios. *FinAcademy*. URL: <https://finacademy.net/ua/materials/article/finansovij-analiz-osnovni-vidi-ta-koefitsiyenti> (In Ukrainian).
8. 6 Basic Financial Ratios and What They Tell You. *Investopedia*. URL: <https://www.investopedia.com/financial-edge/0910/6-basic-financial-ratios-and-what-they-tell-you.aspx#toc-debt-to-equity-de-ratio>
9. Zhang Yiming, Mao Guoyu. Study of the Impact of ESG Performance on The Financial Performance of Mining Companies. *Frontiers in Business, Economics and Management*. 2024. Issue 15. pp. 126-133.
10. Dwi Suhartini et al. Examining the Sustainability Report, Financial Performance, and Value of Mining Companies in Indonesia. *Illomata International Journal of Tax and Accounting*. 2024. Issue 5(1). pp. 266-279.
11. Bell P. Two Financial Ratios for Mining Exploration Companies. MPRA Paper No. 121364, 30 June 2024. URL: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/121364/1/MPRA_paper_121364.pdf

Andrii SEMCHYSHYN

postgraduate student, Ivan Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-0612-1497>

e-mail: Andrii.Semchyshyn@lnu.edu.ua

ADOPTION OF INTERNATIONAL PRACTICES OF AUXILIARY FINANCIAL INDICATORS IN ASSESSING THE FINANCIAL CONDITION OF MINING INDUSTRY ENTERPRISES

The paper examines the applicability of international practices in using auxiliary financial indicators to assess the financial condition of mining industry enterprises in Ukraine. The paper substantiates the relevance of introducing additional analytical ratios that can complement traditional measures of solvency, liquidity, and profitability. Special attention is given to the adaptation of the B index, which reflects the relationship between administrative expenses and the company's value. Considering the limited availability of market data and the specific features of national reporting, the paper proposes a modified approach based on balance sheet indicators instead of market capitalization. The research methodology combines descriptive and comparative analysis, allowing for the evaluation of the proposed adaptation within a representative sample of Ukrainian mining enterprises. The empirical results demonstrate that the adapted B index can serve as an informative supplementary tool for assessing managerial efficiency and financial sustainability, especially for non-public companies with restricted market information. The comparison between the original and adapted forms shows a consistent analytical pattern, confirming the validity of using accounting-based proxies under local data constraints. The paper concludes that the integration of international auxiliary financial indicators into domestic analytical practice contributes to improving the comprehensiveness and comparability of financial assessments in the mining sector. The proposed adaptation of the B index expands the toolkit available to analysts and may support more grounded conclusions regarding the performance and resilience of enterprises operating under the specific institutional and market conditions of Ukraine's extractive industry.

Keywords: auxiliary financial indicators, financial condition, B index, adaptation of international practice, mining industry, analytical assessment, enterprise sustainability

Олександр Олександрович БРИГІНЕЦЬ

д.ю.н., професор, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4058-7566>

e-mail: BriginetsO@meta.ua

АДВОКАТ ЯК ПРЕДСТАВНИК У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ ТА МИТНОЇ СПРАВИ

У статті розкрито роль та проблематику визначення особливостей діяльності адвоката як представника у сфері оподаткування та митної справи як однієї з умов розбудови сучасного демократичного суспільства в Україні. Визначено, що важливим напрямом діяльності держави є обов'язок всіляко підтримувати та забезпечувати захист прав і законних інтересів людини та громадянина, що частково досягається за рахунок діяльності адвокатури. Доведено, що адвокатура, не маючи відношення до державного апарату чи до органів місцевого самоврядування, має законні повноваження протистояти інтересам публічних суб'єктів та їх адміністративному ресурсу.

Ключові слова: адвокат, правнича допомога, митна справа, оподаткування, податкові правовідносини, митні правовідносини, суб'єкт податкових правовідносин, адвокатура, адміністративне право, адміністративно-правове регулювання, податок

ВСТУП

Відродження економіки України у повоєнний період може бути проведено швидко та ефективно за рахунок розумного управління правовими механізмами, одним з яких безумовно є адвокатура. З практичної діяльності адвокатів відомо, що для бізнесу податкові та митні спори є одними з найтяжчих та найскладніших категорій справ, де необхідна допомога досвідченого юриста. Особливість таких суперечок полягає в тому, що вони ініціюються для оскарження рішень як Державної податкової служби України (ДПСУ), так і Державної митної служби України – органів, що наповнюють лівову частину державного та інших бюджетів України. Досить часто на вирішення спірних питань з податковою та митною службами може піти чимало часу й зусиль, що нерідко призводить до втрат коштів і товару, або зриву важливих угод. Саме адвокат з податкових спорів і митних спорів є одним з ключових суб'єктів, який, стаючи на сторону бізнесу, може врівноважити шанси на позитивне вирішення спірних питань, або, в крайньому разі, хоча б допомогти мінімізувати негативні наслідки розглядів таких справ. У суті в таких непростих спорах, навіть мінімальні законні переваги у вигляді адвоката-професіонала, можуть допомогти довести власну правоту.

МЕТА статті – визначення особливостей вирішення проблем діяльності адвоката як законного представника у сфері оподаткування та митної справи.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття базується на працях вітчизняних і зарубіжних вчених, а також на матеріалах періодичних видань, статистичних збірниках. У дослідженні застосовано методи аналізу і синтезу, порівняння та узагальнення, а також низка інших методів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Співпраця адвоката з ДПСУ розпочинається ще задовго до допомоги його першому з власних клієнтів. Зокрема, фізичні особи, які мають намір провадити незалежну професійну діяльність, підлягають взяттю на облік як самозайняті особи – платники податків та є платниками єдиного внеску, що прямо передбачено Подат-

ковим кодексом України (ПКУ) (ст. 63) [1] та ст. 4 Закону «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [2]. Під таку діяльність підпадає й адвокатська діяльність, на що й звертає постійно увагу ДПСУ. Відповідно до Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатська діяльність може здійснюватися фізичною особою індивідуально, у формі адвокатського бюро, у формі адвокатського об'єднання. Зрозуміло, що для адвоката, який має широкую клієнтську базу, можливість використовувати найману працю більшої кількості помічників та інших працівників у певних випадках є важливим фактором. У своїй суті адвокатське бюро є формою індивідуальної адвокатської діяльності. Спільною ознакою між колективною формою (адвокатське об'єднання) та адвокатським бюро є те, що вони обидва є юридичними особами. Адвокат, який здійснює адвокатську діяльність індивідуально, є самозайнятою особою [3]. Відповідно до Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» вирішується проблема подвійного оподаткування самозайнятих осіб. Від подвійної сплати ЄСВ звільнюються самозайняті особи, які здійснюють професійну діяльність (особи, які займаються науковою, літературною, артистичною, художньою, освітньою або викладацькою діяльністю, а також медичною, юридичною практикою, зокрема адвокатською, нотаріальною діяльністю), в разі їх одночасної реєстрації також як фізичних осіб підприємців (ФОП). Згідно з вищезгаданим законом особа самостійно обирає, платити ЄСВ як ФОП або як самозайнята особа. Податкові органи вважають, що обов'язок адвоката стати на облік у контролюючому органі як особи, яка провадить незалежну професійну діяльність, виникає за сукупності двох умов: адвокатська діяльність здійснюється індивідуально; така діяльність не припинена (зупинена). В такому разі адвокат повинен сплачувати податок на доходи фізичних осіб та військовий збір. Податок на доходи можливо сплачувати у зниженому розмірі з огляду на вирахування з доходу адвоката витрат виробничого характеру. Так адвокат може знизити обсяг об'єкта оподаткування за рахунок вирахування з його складу, наприклад, витрат на

оплату праці помічника адвоката, витрат на оренду офісу тощо [1; 2]. Але позиція податкових органів є дискусійною, бо якщо адвокат, отримавши свідоцтво, не здійснює і не планує здійснювати адвокатську діяльність індивідуально (наприклад, працює за наймом на підставі трудового договору), то на облік у податкових органах як самозайнята особа такий адвокат може не ставати [4].

Відмітимо, що діюче законодавство не містить заборони на право адвоката брати участь у підприємницькій діяльності. Саме тому на практиці достатньо поширеними є випадки реєстрації адвоката як ФОП-а зі спеціалізацією надання послуг та діяльності у сфері права. В такому разі відповідно до приписів ПКУ ФОП має право на пільговий режим – оподатковуватись єдиним податком відповідно до групи оподаткування. Тоді адвокати під час представництва у суді інтересів клієнтів пред'являють посвідчення адвоката та за необхідністю ордер, однак договір про надання правової допомоги укладають від імені ФОП [4]. Такі дії дають адвокату змогу заощаджувати кошти, сплачуючи замість податку на доходи фізичних осіб та військового збору єдиний податок.

У здійсненні власної професійної діяльності адвокати зіткнулися ще з однією проблемою: відповідно до ст. 7 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», якщо таким платником не отримано дохід (прибуток) у звітному кварталі або окремому місяці звітного кварталу, такий платник зобов'язаний визначити базу нарахування, але не більше максимальної величини бази нарахування єдиного внеску, встановленої вищезгаданим Законом. Водночас сума єдиного внеску не може бути меншою за розмір мінімального страхового внеску [2]. Тобто навіть якщо адвокат не працював за спеціальністю певний проміжок часу, то в розумінні податкових органів за такий період адвокат повинен сплачувати податки, хоч він не отримував прибутків за такий період. Як бачимо, взаємовідносини з податковими органами у адвокатів завжди непрості.

Також адвокатське бюро та адвокатське об'єднання як юридичні особи можуть бути податковими агентами. Відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та ПКУ адвокатське бюро та адвокатське об'єднання сплачують податки та ЄСВ за працевлаштованих адвокатів та інших працівників [1; 3; 5].

Досить часто невід'ємним складником професійної діяльності податкових адвокатів є допомога їх у вирішенні митних спорів. Митні спори зазвичай стосуються таких ситуацій: помилки, допущені під час митного оформлення; відмова органом приймати заповнену митну декларацію; відмова митницею повернути аванс або надміру виплачену грошову суму; неправильно визначена митна вартість товарів; зміна коду УКТЗЕД неп-

равомірно або з порушеннями законодавства [6]. Адвокат з митних спорів допомагає оскаржити незаконно прийняті рішення та довести правоту дій клієнта. Участь фахівця у спорах з митницею є інструментом, завдяки якому фізичні чи юридичні особи як клієнти адвокатури можуть повернути конфіскований товар, визначити фактичну вартість товару. Адвокат з митних спорів займається вивченням документів та допомогою у збиранні доказів, необхідних для оскарження неправомірних рішень та дій митної служби. Зокрема, будь-які неправомірні дії з боку митних органів можуть бути оскаржені в суді, як це закріплено ст. 6 у Кодексу адміністративного судочинства України [7].

ВИСНОВКИ

У сучасних непростих умовах розвитку України особливо важливим залишається виконання державою завдання із забезпечення доступу людей до справедливого правосуддя. І ключову роль у підтримці особи в доволі складних процесуальних справах оподаткування та/чи митної справи відіграє адвокатура, яка є невід'ємним елементом кожного демократичного суспільства, який покликано захищати основні права людини. Безперечно, адвокат як професійний захисник і представник інтересів клієнта безпосередньо зацікавлений у вирішенні справи на користь підзахисної особи [8]. З цією метою правовий статус адвоката прямо пов'язано з розв'язанням конфліктів у публічно-правовій сфері (зокрема, у сфері оподаткування та митної справи). Водночас відокремленість адвокатури від владних структур дає адвокату змогу більш ефективно протистояти інтересам публічних суб'єктів та їх адміністративному ресурсу. Досить часто адвокат постає як фахівець, що обізнаний у сферах податкового та митного законодавства, а також володіє певними лідерськими якостями, що дають змогу організувати різносторонній підхід до поставлених цілей та задач, продемонструвати вміння знайти правильний вихід з тієї чи іншої ситуації, який би задовольняв інтереси як платника податків, так і держави. Адже представляти інтереси клієнта у доволі складних справах, пов'язаних з податковими та/чи митними спорами для адвоката є у суті способом управління ситуацією, оперування знаннями різних сфер та здатністю запропонувати найоптимальніший варіант ведення діяльності. Надання якісних правових послуг у сфері митної справи і оподаткування в Україні завжди було надзвичайно важливою та актуальною справою, і далеко не кожен адвокат брався за вирішення таких питань. Тобто адвокатура, незважаючи на зростаючий на неї державного апарату, ефективно забезпечує захист фізичних та юридичних осіб незалежно від релігійних, ідеологічних та інших поглядів. Цей постулат, визначаючи місце адвокатури, є одним з визначальних у законодавстві держав-членів ЄС, увійти до складу якого так прагне наша держава.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України: Кодекс України; Закон, Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
2. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 № 2464-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text>
3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5076-17/page2>
4. Товкун Л.В. Правове регулювання та особливості оподаткування самозайнятих осіб. *Порівняльно-аналітичне право*.

2016. № 2. С. 153–155.

5. Гвоздїй В. Методичні рекомендації з оподаткування адвокатської діяльності. Харків, 2017. 32 с.

6. Митний кодекс України: Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.

7. Кодекс адміністративного судочинства України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

8. Бригінець О.О. Адміністративно-правове забезпечення діяльності адвокатури як інституту, що надає правову допомогу на професійній основі. *Економіка. Фінанси. Право*. 2023. № 4. С. 6-8.

References

1. Tax Code of Ukraine: Code of Ukraine; Law, Code of 02.12.2010 No. 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian].

2. On the collection and accounting of a single contribution for mandatory state social insurance: Law of Ukraine of 08.07.2010 No. 2464-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text> [in Ukrainian].

3. On the bar and legal practice: Law of Ukraine of 05.07.2012 No. 5076-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5076-17/page2> [in Ukrainian].

4. Tovkun L.V. Legal regulation and features of taxation of self-employed persons. *Comparative analytical law*. 2016. No. 2. pp. 153–155. [in Ukrainian].

5. Hvozdi V. Methodological recommendations on taxation of legal activities. Kharkiv, 2017. 32 p. [in Ukrainian].

6. Customs Code of Ukraine: Code of Ukraine; Law, Code of 13.03.2012 No. 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> [in Ukrainian].

7. Code of Administrative Procedure of Ukraine: Code of Ukraine; Code, Law of 06.07.2005 No. 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].

8. Bryhinets O.O. Administrative and legal support for the activities of the bar as an institution providing legal assistance on a professional basis. *Economics. Finances. Law*. 2023. No. 4. pp. 6-8. [in Ukrainian].

Oleksandr BRYHINETS

Doctor of Legal Sciences, Professor, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4058-7566>

e-mail: BriginetsO@meta.ua

LAWYER AS A REPRESENTATIVE IN THE FIELD OF TAXATION AND CUSTOM

The paper reveals the role and issues of determining the specifics of the lawyer's activity as a representative in the field of taxation and customs affairs as one of the conditions for building a modern democratic society. It is determined that an important direction of the state's activity is the duty to support and ensure the protection of the rights and legitimate interests of a person and a citizen in every possible way, which is partially achieved through the activities of the bar. For business, tax and customs disputes are one of the most difficult and confusing categories of cases, where the help of an experienced lawyer is necessary. The peculiarity of such disputes is that they are initiated to appeal the decisions of both the State Tax Service of Ukraine and the State Customs Service of Ukraine - bodies that fill the lion's share of the State and other budgets of our state. Undoubtedly, a lawyer as a professional defender and representative of the client's interests is directly interested in resolving the case in favor of the defendant. To this end, the legal status of a lawyer is directly related to the resolution of conflicts in the public legal sphere (in particular, in the field of taxation and customs). At the same time, the separation of the legal profession from government structures allows the lawyer to more effectively oppose the interests of public entities and their administrative resources. Quite often, a lawyer acts as a specialist who is knowledgeable in the areas of tax and customs legislation, and also possesses certain leadership qualities that allow organizing a multifaceted approach to the goals and objectives set, demonstrating the ability to find the right way out of a situation that would satisfy the interests of both the taxpayer and the state. It has been proven that the legal profession, having no relation to the state apparatus or local government bodies, has the legal authority to oppose the interests of public entities and their administrative resources. It is the lawyer for tax disputes and customs disputes who is one of the key actors who, by taking the side of business, can balance the chances of a positive resolution of disputed issues, or, in extreme cases, at least help minimize the negative consequences of considering such cases.

Keywords: lawyer, legal aid, customs, taxation, tax legal relations, customs legal relations, subject of tax legal relations, advocacy, administrative law, administrative legal regulation, tax

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2025.12.4>
УДК 336.502

Олена ВАСИЛЕНКО

н.с., здобувач, Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-5628-0640>
e-mail: elenavasyenk@ukr.net

Олександр ЛАБЕНКО

д.е.н., доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9192-9891>
e-mail: labenko@nubip.edu.ua

СТАН ОПОДАТКУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Ефективне використання сільськогосподарських угідь забезпечується державним регулюванням, зокрема через оподаткування. Аналіз, узагальнення нормативно-законодавчої бази та наукових публікацій вказує на недосконалість підходів до грошового оцінювання сільськогосподарських угідь – бази оподаткування земельного податку та інших податків. Важливим є зв'язок рівня оподаткування з якісним станом ґрунтів, що є можливим завдяки актуалізації даних для обрахунку бази оподаткування з максимально гнучким підходом до оновлення інформації про стан сільськогосподарських угідь. Це, зі свого боку, стимулюватиме застосування ощадливих агротехнологій.

Ключові слова: нормативна грошова оцінка землі, екологічна рента, земельний податок

ВСТУП

Земля в агросекторі є засобом виробництва та предметом праці. Характеризується кількісним обмеженням, здатністю створювати цінність (сільськогосподарську продукцію чи екопослуги) і сама є об'єктом цінності, що виражається у грошовому вимірі. Крім того, земля прямо чи опосередковано залучена у процес перерозподілу грошових потоків в агровиробництві, зокрема через земельний податок та в результаті використання її вартості як об'єкта оподаткування.

J. Telo da Gama [1] зазначає, що якісний стан ґрунту, його здоров'я має широкий діапазон прямих чи опосередкованих впливів: на урожайність сільськогосподарських культур і продовольчу безпеку, на збереження біорізноманіття і стабільність екосистеми.

Саме державне регулювання може забезпечити ефективне землекористування та стимулювати застосування ощадливих технологій в сільському господарстві. Одним з інструментів такого впливу можуть стати податки: земельний тощо, базою оподаткування яких є грошове оцінювання сільськогосподарських угідь. Водночас механізм дії зазначених податкових платежів має бути пов'язано з якісним станом ґрунту, грошова оцінка землі повинна відповідати дійсності, а сума оподаткування та процес адміністрування забезпечить регулюючу та фінансову функції.

А.М. Третяк та ін. [2] встановили, що кореляційний зв'язок між рівнем інтенсивності використання ріллі та нормативною грошовою оцінкою (НГО) орних земель є низьким і складає – 0,22.

О.І. Дребот та ін. [3] зазначають проблему зміщення природно-сільськогосподарських районів України внаслідок змін клімату, фітосанітарних змін, мілітарного впливу.

Водночас саме межі та приналежність земельних ділянок до тих чи інших районів впливає на її грошове оцінювання, що входить до бази оподаткування агровиробників.

О. Борденюк [4] зазначає необхідність актуалізації даних бонітування, економічного оцінювання ґрунтів та

дотримання періодичності їх оновлення відповідно до норм чинного законодавства, адже НГО землі є основою для сплати, зокрема, земельного податку та орендної плати.

М.В. Калінчик та ін. [5] вираховували за діючою методикою НГО земель в межах області на конкретних підприємствах і піддали сумніву справедливість оподаткування та справляння орендної плати. Автори наголошують на доцільності спрямування державної політики зазначеного напрямку на еколого-економічну та соціальну організацію територій для досягнення високої ціни землі та її відповідності.

В. Cárcelos Rodríguez et al. [6] зазначають, що численні дослідження закордонних вчених, присвячено, зокрема, вивченню ефективності застосування ощадливих агротехнологій чи природоохоронних заходів, наслідком застосування яких відбуваються зміни якості ґрунтів.

Тобто грошова оцінка землі, якість сільськогосподарських угідь, вплив агротехнологій на стан ґрунту є предметом обговорення дослідників різних напрямків.

Передусім це пов'язано з тим, що вона є базою оподаткування і впливає на суму орендної плати за користування земельними ділянками. Зі свого боку, грошова оцінка землі має залежати від якості ґрунту, що особливо актуально для сільськогосподарських угідь. І це вимагає оперативних, сучасних підходів до моніторингу стану ґрунтів. Крім того, оподаткування землі та використання її грошової оцінки як бази для інших податків може стати ефективним стимулюючим інструментом для впровадження ощадливих технологій. Для аграрної країни збереження якості сільськогосподарських ґрунтів є стратегічно важливим завданням ще й з огляду на стан екології сьогодні.

МЕТОДИ

У статті застосовано законодавчо-нормативні документи, матеріали наукових статей вітчизняних та закордонних дослідників. Застосовано методи аналізу, синтезу, порівняння, логічного узагальнення з метою формування висновків та можливих перспектив.

МЕТА досліджень – проаналізувати систему оподаткування сільськогосподарських підприємств загалом, та сільськогосподарських угідь, зокрема. На основі аналізу даних та нормативної інформації встановити, як саме база оподаткування сільськогосподарських угідь (актуальна НГО) може впливати на якість сільськогосподарських угідь, зокрема завдяки вирішенню проблем та застосуванню прогресивних методів її визначення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Україна є однією з країн-лідерів з експорту на світові ринки пшениці, кукурудзи, сояшника, сої та іншої продукції [7, 8]. Аграрний сектор є базовою галуззю економіки України, створює відчутну частину доданої вартості країни: 11% за період 2010-2022 рр.

Саме з метою підтримки стимулювання розвитку агровиробничої сфери в Україні ще з перших років незалежності застосовувалася спрощена системи оподаткування сільгоспвиробників. З огляду на це варто розглядати оподаткування сільськогосподарських угідь через призму системи оподаткування аграрних виробників загалом.

У 1999-2014 рр. в Україні діяв фіксований сільськогосподарський податок (ФСП). Умови його застосування: володіння або оренда угідь сільськогосподарського призначення і частка валового доходу від реалізації продукції власного виробництва мала становити не менше 50%, а з 2004 р. не менше 75%. ФСП сплачували в рахунок дванадцяти обов'язкових податків і платежів, зокрема й податку на землю.

Ставка ФСП встановлювалася у відсотках до грошового оцінювання 1 га сільськогосподарських угідь, що проводилося на 1 липня 1995 р., відповідно до Методики, затвердженої Кабінетом Міністрів України (КМУ) [9, 10]. Податок зараховувався на рахунок місцевого бюджету за місцем розташування земельної ділянки.

У 2015 р. ФСП включено до складу єдиного податку (ЄП) для ФОП IV групи, який став основою спрощеної системи оподаткування. До IV групи також відносяться фізичні особи – підприємці (ФОП), які відповідно до Закону України (ЗУ) № 973-IV «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р. функціонують як фермерські господарства. Не змінилася фактично методика розрахунку введеного податку. Умовою застосування ЄП залишився відсоток сільськогосподарської продукції власного виробництва, площа сільгоспугідь та/або земель водного фонду у власності та/або користуванні членів фермерського господарства має становити від 2 до 20 га. Об'єктом оподаткування для платників ЄП IV групи є площа сільськогосподарських угідь [11].

Крім ФОП IV групи, аграрним виробництвом займаються підприємства різної організаційно-правової форми: ФОП-и I-III груп, особисті селянські господарства та інші господарства. Однак у ФОП I-III груп база оподаткування не залежить від грошової оцінки сільськогосподарських угідь.

Базою оподаткування ЄП IV групи є НГО 1 га сільгоспугідь, водночас застосовується коефіцієнт індексації, визначений станом на 1 січня звітного року (ст. 289 ПКУ, п.292 – 1.2 ПКУ) [11].

Ставки ЄП варіюють залежно від категорії земель. Так, наприклад, для поліських територій та гірських зон їх визначає КМУ (Постанова КМУ від 11.08.1995

№ 647 та від 25.12.1998 № 2068) і зазвичай є найнижчою. Найвища ставка, а саме 6,33%, – для сільськогосподарських угідь закритого ґрунту.

Рілля, сіножаті і пасовища та багаторічні насадження усіх інших територій оподатковуються за ставками 0,95 та 0,57 % на 1 га відповідно.

Застосування ЄП IV групи звільняє господарства від сплати податку на прибуток, податку на майно у формі земельного податку, але за умови, що земельна ділянка використовується саме для сільськогосподарського товаровиробництва, та рентної плати за спецвикористування.

ЄП загалом складає біля половини сплачених місцевих податків і зборів. ЄП з сільськогосподарських виробників у структурі загальної суми податку становив від 18% у 2018 р.; до 10% у 2022 р., тобто мав тенденцію на зменшення. ЄП з юридичних осіб зростає за досліджуваній період до 21%. Однак найбільш вагомим з невеликими змінами залишається ЄП з фізичних осіб, який в 2021 р. був найвагомим і становив 75,22%.

Сільськогосподарські виробники, які не відповідають вимогам до застосування ЄП, та виробники високорентабельних видів продукції сільського господарства знаходяться на загальній системі оподаткування та сплачують окремо земельний податок.

Земельний податок справляють з власників земельних ділянок, земельних паїв, землекористувачів.

До суми плати за землю входить сума сплаченого платниками різних категорій податку за землю та орендної плати. Земельний податок склав близько половини загальної суми платежів за землю, що надійшли до місцевих бюджетів, та найменшою була його частка у 2022 р. – 35,07%. У структурі самого податку більш відчутною є сума, сплачена юридичними особами, якими є великі аграрні підприємства, що не знаходяться на спрощеній системі оподаткування.

Об'єктами оподаткування земельним податком є: земельні ділянки, які перебувають у власності; земельні паї у власності; земельні ділянки державної та комунальної власності, які перебувають у володінні [13]. Суб'єктами оподаткування є юридичні і фізичні особи.

Ставка земельного податку для сільськогосподарських угідь складає не менше 0,3% та не більше 1% від НГО, або ж не менше 0,3% та не більше 5% від НГО одиниці площі ріллі в області, якщо грошове оцінювання ділянки не проводилося.

Базою оподаткування земельним податком є: НГО земельної ділянки з урахуванням коефіцієнта індексації, а також площа земельної ділянки, у разі, якщо нормативне грошове оцінювання не проводилося [13].

В селянських господарствах населення з розміром земельних ділянок до 2 га, виробляється достатньо велика кількість аграрної продукції. Остання формує значну частину ринку та є «тіньовою». Крім того, проблемою є неофіційна передача землі в оренду.

У 2022 р. запроваджено мінімальне податкове зобов'язання (МПЗ) для оподаткування земельних ділянок, які використовуються сільськогосподарськими підприємствами, зокрема селянські особисті, для виробництва сільськогосподарської продукції [14].

МПЗ обраховують тільки до земельних ділянок, віднесених до сільськогосподарських угідь, та визначають пропорційно до кількості місяців, які обраховують з мо-

Таблиця 1 – Структура та динаміка ЄП, його питома вага в місцевих податках та зборах за 2018-2022 рр. (сформовано авторами статті з [12])

Структура	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Сплачені місцеві податки та збори, всього	61 025,70	73 575,60	75 686,30	89 896,60	84 305,00
% ЄП у сумі сплачених місцевих податках та зборах	48,44	47,94	50,25	51,48	56,02
ЄП, зокрема:	29 562,20	35 270,20	38 030,90	46 282,30	47 226,00
ЄП з с/г виробників, у яких частка с/г-виробництва не менше 75 %	5 272,10	5 273,10	5 338,10	5 293,80	4 493,60
% ЄП з с/г. виробників у загальній сумі сплаченого ЄП	17,83	14,95	14,04	11,44	9,52
ЄП з юридичних осіб	4 416,40	5 044,30	5 066,20	6 175,30	9 844,20
% ЄП з юридичних осіб у загальній сумі сплаченого ЄП	14,94	14,30	13,32	13,34	20,84
ЄП з фізичних осіб	19 875,60	24 952,70	27 626,50	34 813,10	32 881,10
% ЄП з фізичних осіб у загальній сумі сплаченого ЄП	67,23	70,75	72,64	75,22	69,62

Таблиця 2 – Структура та динаміка плати за землю у складі сплачених місцевих податків і зборів України за 2018-2022 рр., млн грн (сформовано авторами статті з [12])

Складники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Плата за землю	27 321,10	32 835,60	31 471,70	35 263,30	29 568,40
% податку за землю у сплачених місцевих податках та зборах	44,77	44,63	41,58	39,23	35,07
Земельний податок з юрид. осіб	8 241,20	11 488,70	10 828,80	11 815,50	9 693,90
Земельний податок з фіз. осіб	1 629,40	1 860,90	1 984,80	2 028,10	1 432,40
Орендна плата з юридичних осіб	15 288,10	17 193,50	16 369,40	18 887,70	16 612,20
Орендна плата з фізичних осіб	2 162,40	2 292,50	2 288,70	2 531,90	1 829,80

менту обкладання ділянок (земельні частки / паї) земельною платою або ЄП для платників ФОП IV групи. МПЗ сплачує власник ділянки або орендар. Він дорівнює добутку НГО; коефіцієнта 0,05 (може змінюватися); кількості календарних місяців, протягом яких земельна ділянка перебуває у власності, оренді, поділених на 12 місяців та коефіцієнта індексації.

ФОПи, зареєстровані відповідно до ЗУ «Про фермерське господарство», і є платниками IV групи, платять зобов'язання за нижчою ставкою МПЗ з коефіцієнтом 0,025 [13].

Власник або користувач сільськогосподарських угідь (особа, яка визначає МПЗ) сплачує до бюджету різницю між загальною сумою МПЗ і сумою сплачених у звітному році податків, зборів, обов'язкових платежів. Якщо розрахована сума більша, то різницю доплачують у бюджет у складі податку на прибуток або ПДФО, або ЄП, залежно від системи оподаткування.

Тобто земельний податок може «увійти» до МПЗ та бути у складі перелічених вище оплат до бюджету.

Відповідно до ЗУ «Про оцінку земель» НГО – це капіталізований рентний дохід певної ділянки, який визначено, затверджено відповідно до нормативів.

На сьогодні НГО для сільськогосподарських угідь визначається відповідно до Постанови КМУ від 3 листопада 2021 р. № 1147 «Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земельних ділянок» [15]. НГО є добуток: площі ділянки; нормативного капіталізованого рентного доходу; розрахункового коефіцієнта, який враховує особливості використання земельної ді-

лянки; коефіцієнта, який характеризує зональні фактори місця розташування земельної ділянки (для сільськогосподарських угідь дорівнює 1); коефіцієнт, який враховує цільове призначення земельної ділянки (для сільськогосподарських угідь дорівнює 1); добутку коефіцієнтів індексації НГО земель за період від затвердження нормативу капіталізованого рентного доходу до дати проведення оцінки.

Норматив капіталізованого рентного доходу для земель сільськогосподарського призначення усереднено по країні і становить 27520 грн/га.

Розрахунок коефіцієнта, що враховує особливості використання земельної ділянки, визначається на основі балу бонітету агрогосподарської групи ґрунтів відповідного сільськогосподарського угіддя природно-сільськогосподарського району та середнього балу бонітету ґрунту сільськогосподарського угіддя природно-сільськогосподарського району і враховує розташування земельної ділянки в межах природно-сільськогосподарського району.

Коротка ретроспектива зміни методик грошового оцінювання сільськогосподарських угідь за період незалежності України виглядає так:

1. Наказ № 76/230/325/150 від 27.11.95 р. «Про внесення доповнень до Порядку грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів» за доповненою Методикою грошового оцінювання земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів (тимчасова), затвердженої постановою КМУ від 23 березня 1995 р. N 213 [16], рентний дохід з 1 га визнача-

ється як сума доходу, утвореного за виробництва зернових культур, оскільки вони вирощуються практично на усіх ґрунтах України (визначається за даними економічного оцінювання земель, проведеного в 1988 р.).

Величина грошової оцінки була добутком річного рентного доходу і терміну його капіталізації (33 роки). Грошова оцінка ріллі окремої земельної ділянки враховувала бал бонітету, встановленого відповідно до шкали бонітетів орних ґрунтів 1993 р.

2. Постанова КМУ від 16 листопада 2016 р. № 831 «Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення» [17].

Норматив капіталізованого рентного доходу визначено та вказаний відповідно до природно-сільськогосподарських районів.

НГО земель сільськогосподарського призначення розраховувалася на основі нормативу капіталізованого рентного доходу на землях сільськогосподарського призначення природно-сільськогосподарських районів та балів бонітування ґрунтів.

3. Постанова КМУ від 3 листопада 2021 р. № 1147 «Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земельних ділянок» [15].

Норматив капіталізованого рентного доходу – один для всіх регіонів, диференціюється за категоріями земель, і для земель сільськогосподарського призначення становить 27 520 грн/га.

НГО земель вираховується на основі коефіцієнтів із застосуванням балів бонітету.

Отже, змінювалися методики грошового оцінювання. Спочатку розрахунок проводився на основі диференційованого рентного доходу з 1 га сільськогосподарських угідь за виробництва зернових культур (1993-2016 рр), далі застосовували нормативний капіталізований рентний дохід з 1 га відповідних районів, потім (2021 р.) нормативний капіталізований рентний дохід став усередненим для усієї країни залежно від категорій земель. Однак в основі розрахунків залишалась економічне грошове оцінювання земель. О.І. Дребот та ін, [3], О. Борденюк [4] зазначають, що востаннє це проводили у 1988 р. Водночас методики розрахунку капіталізованого рентного доходу за Постановою № 1147 немає у відкритому доступі, тому можна говорити лише гіпотетично, що застосовуються дані останнього економічного оцінювання, або ж застосовано інші методи.

Бали бонітування враховуються для обрахунку грошової оцінки земель протягом усієї історії незалежності України. Так само О.І. Дребот та ін, [3], О. Борденюк [4] вказують на те, що бонітування ґрунтів проводилося востаннє у 1993 р.

ЄП IV гр., земельний податок, МПЗ – всі ці платежі мають базу оподаткування НГО, як і колишній ФСП. Механізм оподаткування сільгоспвиробників з часом модифікується в частині ставок, пільг, диференційованого підходу до суб'єктів, однак спрощена система оподаткування відштовхується саме від НГО земельних ділянок, яка мала б передбачати рентний дохід ділянки відповідно до диференціації її за рівнем родючості, екологічним станом, розташуванням, цільовим використанням та іншими факторами, що впливають на рівень рентного доходу, а отже, вимірювала б її цінність в грошовому еквіваленті. Тобто в основу бази оподаткування має закладатися певна справедлива вартість ділянки,

відповідно до прийнятих нормативних розрахунків.

Відсотки податків виконують регулюючу та фіскальну функції і частково стимулюючу. Адміністрування забезпечує прозорий механізм стягнення, контролю за сплатою. Однак в основі бази оподаткування і для земельного податку також є НГО, до якої застосовуються відсотки, індекси, коефіцієнти.

На рис.1 видно, що три складники лежать в основі НГО землі і кожен з них потребує певного доопрацювання. Норматив капіталізованого рентного доходу – варто врахувати актуальні дані дохідності ділянок та забезпечити відкритий доступ до методики його обрахунку. Оцінка за шкалою бонітування теж повинна бути оновлена, а можливо, варто переглянути методики з врахуванням вимог сучасності. Коефіцієнти, як і шкала бонітування, прив'язані до природно-сільськогосподарських районів, а інформація про однорідність кліматичних та виробничих умов змінилася.

Рис. 1. Структура бази оподаткування для ЄП IV гр., податку на землю, МПЗ (сформовано авторами статті на основі аналізу та узагальнення нормативно-законодавчих актів)

Природно-сільськогосподарське районування земель та картограми розповсюдження агровиробничих груп ґрунтів застосовуються, виходячи із всеукраїнської НГО земель сільськогосподарського призначення відповідно до постанови КМУ № 105 від 7 лютого 2018 р «Про проведення загальнонаціональної (всеукраїнської) нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» [18].

Однак дії з реалізації цієї Постанови не забезпечили всеукраїнського оновлення даних про НГО землі. Відмічають суттєві зміщення природно-сільськогосподарських районів України, що має наслідком порушення характеристик, які їх об'єднували: однорідні ґрунтово-кліматичні умови, єдність кліматичних, гідрологічних і геоморфологічних умов тощо. Причини цього мають різне походження: по-перше, глобальне потепління викликало зміни меж зазначених районів, по-друге, розповсюдження невластивих для зони України хвороб рослин та агроценозів, по-третє, мілітарний вплив спричинив численні забруднення ґрунтів токсичними речовинами, або негативний вплив на його якість [3].

За даними табл. 1 та 2 можна встановити, що податки до місцевого бюджету, які розраховуються на основі НГО, становлять 19-25 % від загальної сплаченої суми місцевих платежів та зборів за досліджуваний період (ЄП з агровиробників, в яких частка сільськогосподарського виробництва за попередній податковий

(звітний) рік не менше 75 %; земельний податок з фізичних та юридичних осіб). Якщо ж до зазначених податків додати ще й орендну плату за землю, яка теж розраховується на основі НГО, то така сума складатиме максимально 53%, а мінімально – 40% , що є значним.

На сьогодні, ЄП IV гр, МПЗ, земельний податок виконують більше фіскальну функцію, і певним способом працює механізм детінізації індивідуальних господарств.

Проблематику НГО сільськогосподарських угідь – бази оподаткування для МПЗ, земельного та єдиного податків можна охарактеризувати в декількох напрямках.

По-перше, грошова оцінка сільськогосподарських угідь повинна відповідати якості таких ділянок за комплексом показників. Це забезпечить справедливість податкових механізмів, наповнення місцевих бюджетів, та опосередковано вплине на сільськогосподарських виробників через регулюючу функцію податків, що будуть нараховуватися.

Підходи до НГО повинні бути стандартизовані / нормовані, однак, враховуючи можливості сучасних технологій зі створення інтерактивних карт, сенсорних пристроїв, штучного інтелекту, варто спрямувати зусилля у напрямі періодичного обстеження стану ґрунтів та оновлення баз даних, зокрема, за деякими визначеними показниками щорічно.

Перелік останніх має бути встановлено в рамках міждисциплінарних науково-прикладних проєктів та відображати якісні зміни за короткий проміжок часу, які можна виміряти кількісно (наприклад, мікробіологічний стан ґрунту в комплексі з агрохімічними показниками). Водночас необхідно врахувати доступність, практичність здійснення таких періодичних досліджень.

Другий напрям. НГО включає комплекс коефіцієнтів, однак ніяк не враховує вплив господарств на стан сільськогосподарських угідь. Тобто не стимулює застосування ощадливих агротехнологій, зменшення використання хімічних засобів захисту рослин. Натомість є спеціальні нормативні документи, які регулюють та стимулюють заходи, пов'язані із застосуванням технологій відносно ґрунтів, зменшення рівня їх еродованості [19].

Дієвість таких спеціалізованих нормативних документів, проведення заходів з відновлення та збереження ґрунтів є важливими для сільськогосподарських угідь та аграрної країни загалом.

Водночас оновлення даних зміни якісного стану ґрунту буде впливати на величину НГО як базу оподаткування. Зі свого боку, стан сільськогосподарських ґрунтів залежить від агротехнологій, які застосовують виробники. Покращення якості сільськогосподарських угідь, особливо за застосування ощадливих агротехнологій, створить т.зв. екологічну ренту. Застосовуючи співвідношення якісних показників угідь та фінансових показників господарств можна розрахувати її як коефіцієнт, який буде понижувати НГО для цілей оподаткування та функціонуватиме в цьому разі як пільговий коефіцієнт і допоможе запустити більш ефективне та інтенсивне впровадження агротехнологій спрямованих на збереження та підвищення якості ґрунту та екології загалом.

Певно це стимулювало б застосування заходів безпосередньо у господарюванні («на місці»), дало б змогу діяти превентивно на збереження ґрунтового покриву та уникнути виведення земельних ділянок з виробничого процесу для проведення ремедіаційних чи інших спеціальних заходів.

По-третє, адміністрування податків і платежів, пов'язаних з оподаткуванням сільськогосподарських угідь, має спрямовувати грошові надходження від останніх на природоохоронні заходи зі збереження ґрунтів. Моніторинг змін стану ґрунту з урахуванням наслідків господарювання, може стати інформацією для застосування пільгового оподаткування, залучення грантових програм у зазначену сферу.

Отже, зазначені вище проблеми можна вирішити змінивши підхід до методик обрахунку НГО та актуалізації вхідних даних, що є можливим для реалізації, зокрема, в рамках Розпорядження КМУ від 19 січня 2022 р. № 70-р «Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель» [20].

Список використаних джерел

1. Telo da Gama J. The role of soils in sustainability, climate change, and ecosystem services: Challenges and opportunities. *Ecologies*. 2023. Vol. 4. №. 3. pp. 552-567. URL: <https://doi.org/10.3390/ecologies4030036>
2. Третяк А.М. та ін. Виробнича перевірка методичних підходів нормативної грошової оцінки сільськогосподарських земель України. *Агроевіт*. 2022. № 7-8. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.7-8.3>
3. Дребот О.І., Добряк Д.С., Мельник П.П. Наукові основи природно-сільськогосподарського районування території України в сучасних умовах. Збалансоване природокористування. 2023. №. 2. С. 5-11. URL: <https://doi.org/10.33730/2310-4678.2.2023.282745>
4. Борденюк О. Правові аспекти здійснення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. *Знання європейського права*. 2022. № 2. С. 50-53. URL: <https://doi.org/10.32837/chem.v0i2.345>
5. Калінчик М.В., Слободяник А.М., Тараненко П.М., Настопіров В.І. Новітні підходи до оцінки земельних ресурсів України: оптимізація, новітні стратегії та інноваційні рішення. *Київський економічний науковий журнал*. 2024. №. 6. С. 47-58. URL: <https://doi.org/10.32782/2786-765X/2024-6-7>
6. Carceles Rodríguez B. et al. Conservation Agriculture as a Sustainable System for Soil Health: A Review. *Soil Systems*. 2022. № 6. Р. 87. <https://doi.org/10.3390/soilsystems6040087>
7. FAOSTAT. URL: <https://www.fao.org/faostat/en/#data>
8. Erenstein O. et al. Global maize production, consumption and trade: trends and R&D implications. *Food Sec.* 2022. №14. pp. 1295–1319. URL: <https://doi.org/10.1007/s12571-022-01288-7>
9. ЗУ «Про фіксований сільськогосподарський податок». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320-14#Text>
10. Постанова КМУ № 213 від 23.03.1995 «Про Методику нормативної грошової оцінки земель населених пунктів». URL: https://zakononline.ua/documents/show/178241__590902
11. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р., №2755-УІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
12. Доходи. URL: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/incomes>

13. Податковий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n6750>

14. ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень» від 30 листопада 2021 р., №1914-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1914-20#Text>

15. Постанови КМУ від 3 листопада 2021 р. № 1147 «Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земельних ділянок». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2021-%D0%BF#n224>

16. Постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 року N 213. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0427-95#Text>

17. Постанова КМУ від 16 листопада 2016 р. № 831 «Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2016-%D0%BF#n11>

18. Постанови КМУ №105 від 7 лютого 2018 р «Про проведення загальнонаціональної (всукраїнської) нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105-2018-%D0%BF#Text>

19. Наказ Державного комітету України по земельних ресурсах 28.12.1996 N 126 «Про затвердження Методичні рекомендації щодо економічного стимулювання суб'єктів землекористування за діяльність, пов'язану з охороною земель, та встановлення плати за погіршення природних властивостей угідь». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0126219-96#Text>

20. Розпорядження КМУ від 19 січня 2022 р. № 70-р «Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#Text>

References

1. Telo da Gama J. The role of soils in sustainability, climate change, and ecosystem services: Challenges and opportunities. *Ecologies*. 2023. Vol. 4. №. 3. pp. 552-567. URL: <https://doi.org/10.3390/ecologies4030036>

2. Tretiak A.M. et al. Production Verification of Methodological Approaches to the Normative Monetary Valuation of Agricultural Lands of Ukraine. *Agrosvit*. 2022. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.7-8.3> (in Ukrainian).

3. Drebot O.I., Dobriak D.S., Melnyk P.P. Scientific Foundations of Natural and Agricultural Zoning of the Territory of Ukraine under Modern Conditions. *Balanced Nature Management*. 2023. №. 2. pp. 5-11. URL: <https://doi.org/10.33730/2310-4678.2.2023.282745> (in Ukrainian).

4. Bordeniuk O. Legal Aspects of Conducting the Normative Monetary Valuation of Agricultural Land. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 2. pp. 50-53. URL: <https://doi.org/10.32837/chern.v0i2.345> (in Ukrainian).

5. Kalinchyk M.V., Slobodanyk A.M., Taranenko P.M., Nastopyrov V.I. Innovative Approaches to the Valuation of Ukraine's Land Resources: Optimisation, New Strategies, and Innovative Solutions. *Kyiv Economic Scientific Journal*. 2024. №. 6. pp. 47-58. URL: <https://doi.org/10.32782/2786-765X/2024-6-7> (in Ukrainian)

6. Carceles Rodríguez B. et al. Conservation Agriculture as a Sustainable System for Soil Health: A Review. *Soil Systems*. 2022. № 6. P. 87. <https://doi.org/10.3390/soilsystems6040087>

7. FAOSTAT. URL: <https://www.fao.org/faostat/en/#data>

8. Erenstein O. et al. Global maize production, consumption and trade: trends and R&D implications. *Food Sec.* 2022. №14. pp. 1295–1319. URL: <https://doi.org/10.1007/s12571-022-01288-7>

9. Law of Ukraine “On the Fixed Agricultural Tax.” URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320-14#Text> (in Ukrainian).

10. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 213 of 23 March 1995 “On the Methodology of Normative Monetary Valuation of Land within Settlements”. URL: https://zakononline.ua/documents/show/178241___590902 (in Ukrainian).

11. Tax Code of Ukraine of 2 December 2010, № 2755-UI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (in Ukrainian).

12. Income. URL: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/incomes> (in Ukrainian).

13. Tax Code of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n6750> (in Ukrainian).

14. Law of Ukraine “On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Certain Legislative Acts of Ukraine to Ensure the Balance of Budget Revenues” of 30 November 2021, № 1914-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1914-20#Text> (in Ukrainian).

15. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 1147 of 3 November 2021 “On the Approval of the Methodology for the Normative Monetary Valuation of Land Plots.” URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2021-%D0%BF#n224> (in Ukrainian)

16. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 213 of 23 March 1995 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0427-95#Text> (in Ukrainian)

17. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 831 of 16 November 2016 “On the Approval of the Methodology for the Normative Monetary Valuation of Agricultural Land.” URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2016-%D0%BF#n11> (in Ukrainian).

18. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 105 of 7 February 2018 “On Conducting the Nationwide (All-Ukrainian) Normative Monetary Valuation of Agricultural Land and Introducing Amendments to Certain Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine.” URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105-2018-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).

19. Order of the State Committee of Ukraine for Land Resources № 126 of 28 December 1996 “On the Approval of the Methodological Recommendations on Economic Incentives for Land Users for Activities Related to Land Protection and on Establishing Payment for the Deterioration of Natural Properties of Land.” URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0126219-96#Text> (in Ukrainian).

20. Directive of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 70-r of 19 January 2022 “On the Approval of the Concept of the National Target Programme for Land Use and Protection.” URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#Text> (in Ukrainian).

Olena VASYLENKO

researcher, applicant, The National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-5628-0640>

e-mail: elenavasyenk@ukr.net

Oleksandr LABENKO

Doctor of Economics, Associate Professor, The National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9192-9891>

e-mail: labenko@nubip.edu.ua

THE STATE OF TAXATION OF FARMLANDS IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS

Ukraine is an agrarian country, therefore the preserving the quality of farmlands becomes the strategically important task. The effective use of arable lands and encouragement of lean agricultural production are ensured by state regulation, particularly by efficient mechanism of taxation. Analysis, collation of legislative base and scientific publications of specialists of different research fields point on inadequacy of approaches to monetary valuation of farmlands that is the base of land and other taxes. Hence, the actualization of input data concerning the state of ground areas is the necessary requirement for calculation of tax base with most flexible approach. Such an approach requires a whole range of activities. Their necessity has arisen as a result of climate change, the phytosanitary condition of agrocenoses, and the military impact on soils. Consequently, the quality of soils has shifted relative to the previously established bonitation scale, and the agricultural zones-intended to territorially group agricultural lands according to similar characteristics – have been displaced. In view of the above, the development of scientifically based techniques of collection of data about agricultural lands is advisable, that is especially true for list of indicators, which are the markers of soil state in a short periods of time. It is worth concerning the changes in condition of soils after impact of agroproducers on them and employ the stimulating coefficients in case of appearance of ecological rent in farms of lean agricultural production. It is desirable to revise the mechanism of administration of land and other taxes, considering that normative monetary valuation of land is the base them. These measures will promote the reinforcement of their efficiency in terms of regulatory and stimulating functions which will ensure justice of their collection and first of all will encourage the agrarians to implement the lean technologies.

Keywords: *normative monetary valuation of land, ecological rent, land tax*

Леонід Михайлович БЕЛКІН

к.т.н., с.н.с.; адвокат

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8672-8147>

e-mail: belkinleonid@ukr.net

Юлія Леонідівна ЮРИНЕЦЬ

д.ю.н., професор кафедри, Київський національний університет будівництва і архітектури

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0281-3251>

e-mail: iurynetsjulia@ukr.net

Марк Леонідович БЕЛКІН

к.ю.н., доцент кафедри, Міжрегіональна Академія управління персоналом; адвокат

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0805-9923>

e-mail: advokat@etalon.co.ua

ОСОБЛИВОСТІ ПЛАТИ ЗА ОРЕНДУ ШКІЛЬНИХ ЇДАЛЕНЬ ОРЕНДАРЯМИ – ОРГАНІЗАТОРАМИ ХАРЧУВАННЯ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ

У статті досліджено особливості плати за оренду шкільних їдалень орендарями – організаторами харчування учнів загальноосвітніх шкіл. Зазначено, що в Україні немає загальнонаціональних норм стосовно звільнення таких суб'єктів від плати комунальних послуг і орендної плати, – з метою здешевлення вартості харчування. Єдиною гарантією для організаторів харчування учнів залишається норма ч. 6 ст. 762 Цивільного кодексу України, за якою орендар звільняється від орендної плати за весь час, протягом якого майно не могло бути використане ним через обставини, за які орендар не відповідає, тобто, зокрема, у період відсутності школярів у школах офлайн (канікули, карантини, небезпеки ворожих обстрілів).

Ключові слова: оренда, комунальні послуги, орендна плата, учні загальноосвітніх шкіл, канікули, карантин, звільнення від орендної плати

ВСТУП

Міжнародний досвід організації харчування учнів загальноосвітніх шкіл свідчить про те, що у більшості розвинених країн світу забезпечення якісним харчуванням школярів і дошкільників пріоритетноється до питання національної безпеки держави [1, с. 236-245; 2, с. 48-53]. Так, з 1940 р. уряд Великої Британії почав розглядати шкільне харчування як одну з обов'язкових складників мобілізаційних заходів на випадок військових конфліктів. В результаті до моменту завершення II-ої світової війни щоденно більше 1,6 млн школярів отримували безоплатні сніданки (в 10 разів більше ніж у 1939 р.). У США Національну програму шкільних сніданків і обідів закріплено Законом NSLA (79 PL 396, 60 Stat. 230). У Фінляндії з 1943 р. діє закон, яким держава зобов'язує бюджети муніципалітетів забезпечити безоплатним харчуванням усіх школярів. В Індії діє Національна програма підтримки шкільного харчування – наймасштабішча програма шкільного харчування у світі. Необхідно підкреслити, що відповідні програми носять загальнонаціональний характер і гарантуються державою, навіть у країн з федеративним державним устроєм (США, Індія). В Україні ж, попри наявність загальнодержавного законодавства та унітарної держави, адміністрування харчування учнів загальноосвітніх шкіл фактично розпалося на купу місцевих політик міського, районного, у кращому разі – обласного рівня. Той факт, що Кабінет Міністрів України (КМУ) періодично своїми постановами встановлює загальнодержавні норми харчування у закладах освіти (Постанову КМУ від 22.11.2004 № 1591 «Про затвердження норм харчування у закладах освіти та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку» замінено в подальшому Постановою КМУ від 24.03.2021 № 305 «Про затвердження норм та Порядку організації

харчування у закладах освіти та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку»), насправді не робить ці програми загальнонаціональними, оскільки бюджетних коштів на фінансування цих норм стабільно не вистачає [1, с. 242-245]. За таких умов значному здешевленню харчування для учнів могло б сприяти звільнення організаторів харчування від супутніх витрат (комунальних витрат, плати за оренду їдалень), однак практично на загальнодержавному рівні це питання вирішити не вдається [1, с. 239-242; 3, с. 121-122]. Органи місцевого самоврядування іноді приймають відповідні рішення, спрямовані на здешевлення вартості харчування, зокрема звільнення організаторів харчування від супутніх витрат (комунальних витрат, плати за оренду їдалень), однак такі рішення за відсутності зрозумілих загальнодержавних програм наражаються на заперечення різноманітних контролюючих органів.

МЕТА роботи – дослідити юридичні та економічні можливості звільнення організаторів харчування від супутніх витрат (комунальних витрат, плати за оренду їдалень) з метою здешевлення харчування учнів загальноосвітніх шкіл.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ: документальний аналіз та узагальнення судової практики.

РЕЗУЛЬТАТИ

Первісно система гарячого харчування учнів загальноосвітніх шкіл створювалася на технічній, технологічній та матеріальній базі колишнього СРСР. В СРСР проблема шкільного харчування комплексно регулювалася Наказом Міністерства торгівлі СРСР від 26.12.1985 р. № 315 (далі – Наказ № 315) «Про методичні вказівки з організації раціонального харчування учнів в загальноосвітніх школах». Цим Наказом затверджено типовий

договір на організацію харчування учнів, відповідно до якого органи освіти зобов'язуються **безоплатно** надавати організаторам харчування учнів **приміщення**, які відповідають необхідним санітарно-технічним вимогам, гарячу і холодну воду (нижче мається на увазі безоплатне надання приміщень саме організаторам харчування учнів). Однак контролюючі органи України, передусім КРУ (нині – Держаудитслужба), ігнорували цей Наказ, висуваючи організаторам харчування вимоги оплати т.зв. «орендної плати» за шкільні їдальні, а також комунальних послуг.

На момент написання цієї статті відомо два судових рішення, в яких суди підтримали застосування Наказу № 315 і захистили організаторів харчування від претензій. Так, у Постановках від 18.06.2008 у справі № 2-29/12012-2007А [4, № 1790934] та від 03.05.2007 у справі № 2-2/4708-2007 [4, № 703692] господарського суду Автономної Республіки Крим суд констатував таке: *«Постановою Верховної Ради України «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР» від 12.09.1991 встановлено, що до прийняття відповідних актів законодавства України на території республіки застосовуються акти законодавства Союзу РСР з питань, які не врегульовані законодавством України, за умови, що вони не суперечать Конституції і законам України. Наказом Міністерства торгівлі ССРСР від 26.12.1985 № 315 затверджені методичні вказівки щодо організації раціонального харчування учнів у загальноосвітніх школах, якими затверджений типовий договір на організацію та забезпечення харчування учнів, відповідно до пункту 3.3 якого "у кожній загальноосвітній школі надавати безплатно підприємствам громадського харчування, які обслуговують учнів та вчительський склад, приміщення, які відповідають необхідним санітарно-технічним вимогам, гарячу та холодну воду..."»*. На підставі цього суди відмовили у задоволенні вимог КРУ про стягнення з організаторів харчування учнів вартості комунальних послуг.

З 01.08.2006 р. набрали чинності Методичні рекомендації з організації харчування учнів у загальноосвітніх навчальних закладах, затверджені наказом Міністерства економіки України від 01.08.2006 № 265 (далі – Наказ № 265), які загалом зберегли принципи регулювання, закладені в Наказі № 315, зокрема стосовно положень примірною договору відносно безкоштовного надання приміщень. Однак і після набрання чинності цим Наказом контролюючі органи не рахувалися з вказаними Методичними рекомендаціями або робили вигляд, що не розуміють їх статусу. Дійсно, у цих Методичних рекомендаціях сказано: *«Важливе економічне значення для здешевлення вартості харчування має надання шкільній їдальні на безоплатній основі приміщення з освітленням та опаленням, гарячої та холодної води, електропостачання, обладнання, посуду, кухонного інвентарю, спецодягу тощо, надання організаціям (підприємствам ресторанного господарства) приміщень харчоблоків (їдальень) без стягнення орендної плати...»*. На жаль, таке формулювання не має характеру такого, що наказує, а лише має констатуюче значення. Натомість і в цьому варіанті суди застосовували ці положення як такі, що захищають осіб, причетних до організації харчування учнів, від претензій контролюючих органів. Так, протягом червня-липня 2012 р. Іллічівський районний суд міста

Маріуполя розглянув матеріали, які надійшли з Маріупольської об'єднаної держфінінспекції про притягнення до адміністративної відповідальності директорів загальноосвітніх шкіл у зв'язку з тим, що вказані директори зайво враховували у плануванні бюджетних асигнувань суми комунальних послуг, які мали сплачуватися організатором харчування, що призвело до зайвого виділення з місцевого бюджету бюджетних асигнувань. Натомість суди констатували таке: *Наказом Міністерства економіки України від 01 серпня 2006 р. № 265 «Про затвердження Методичних рекомендацій з організації харчування учнів у загальноосвітніх навчальних закладах» передбачено, що важливе економічне значення для здешевлення вартості харчування має надання шкільній їдальні на безоплатній основі приміщення та освітленням та опаленням, гарячої та холодної води, електропостачання, обладнання, посуду, кухонного інвентарю, спецодягу тощо, надання організаціям (підприємствам ресторанного господарства) приміщень харчоблоків (їдальень) без стягнення орендної плати. Ці пільги розповсюджуються тільки на продукцію та послуги, що їдальня надає учням, викладацькому та обслуговуючому персоналу школи. Враховуючи зазначені Рекомендації, щороку у вартість харчування учнів, що затверджується рішенням Маріупольської міської ради, не включались витрати підприємств загального харчування на опалення, постачання холодної та гарячої води, електропостачання та вартість оренди приміщення, у зв'язку з чим всі загальноосвітні школи міста Маріуполя під час укладання договору на харчування учнів не уклали угоди на оренду приміщення та на відшкодування комунальних послуг. За таких обставин справу має бути закрито за відсутністю в діях керівників шкіл складу адміністративного правопорушення.*

Натомість Постановою у справі № 819/2205/14-а від 21.10.2014 Тернопільського окружного адміністративного суду [4, № 25038677] залишено без змін ухвалою від 05.05.2015 у цій же справі [4, № 45025072] з посиланням на Наказ № 265 скасовано відповідний припис Державної фінансової інспекції в Тернопільській області про донарахування сплачених за рахунок бюджету комунальних послуг і орендної плати. Однак Постановою від 22.09.2016 у цій же справі Вищого адміністративного суду України [4, № 61688120] скасовано вказані судові рішення, незважаючи на Наказ № 265.

Також Рівненський окружний адміністративний суд у Постанові від 05.07.2013 у справі № 817/1758/13-а [4, № 32795331#], залишений без змін ухвалою Житомирського апеляційного адміністративного суду від 02.12.2013 у цій же справі [4, № 35702734], зазначив, що суд не бере до уваги посилання на Наказ № 265, оскільки він не зареєстрований у Міністерстві юстиції України. Натомість Рівненський апеляційний господарський суд у Постанові від 13.11.2013 у справі № 918/1004/13 [4, № 35954512] відмовив Державній фінансовій інспекції в Рівненській області у задоволенні позову про визнання договору недійсним у частині надання шкільних їдальень у безоплатне користування, посилаючись на Наказ № 265. Тобто суди різних юрисдикцій однієї області (приймаючи до уваги Постанову від 05.07.2013) вирішили питання по-різному. Зазначений різнобіб створює ситуацію правової непевності для організаторів шкільного харчування, чим порушує їх права, а також яскраво

ілюструє, як державна політика у цій сфері розпадається на місцеві політики, – в одних регіонах база для організації шкільного харчування безоплатно надається, в інших – ні [1, с. 241].

До того ж у Постанові від 17.03.2009 у справі № 2-а-7920/08/1270 Донецького апеляційного адміністративного суду [692] [1, с. 240; 4, № 3278122] питання захисту осіб, причетних до організації харчування учнів, від претензій контролюючих органів вирішено без посилення на Наказ № 265. Суд констатував, що згідно з п. 9.7 ДСанПІН 5.5.2.008-01 харчування учнів під час навчального процесу є складником навчально-виховного процесу. Крім того, суд вказав, що Постановою КМУ від 20.01.1997 № 38 (зараз чинна аналогічно Постанова від 27.08.2010 № 796) визначено, що державними навчальними закладами в оренду здаються об'єкти, не пов'язані з навчальною чи науковою діяльністю. В таких умовах суд прийшов до принципового висновку, що *не може бути оренди відносно шкільних їдалень*. Суд визнав також, що надаючи їдальні у безоплатне, тимчасове користування приватним підприємцям, які забезпечують харчування школярів міста, міська рада діяла від імені громади й в інтересах громади міста, виконуючи обов'язок забезпечити харчування учнів, а не отримати дохід від використання їдалень.

Водночас слід зазначити, що Наказом від 16.10.2015 № 1307 Міністерства економічного розвитку і торгівлі України визнано таким, що втратив чинність, Наказ № 265 – з метою, як вказано у Наказі № 1307, приведення нормативно-правових актів відповідно до вимог законодавства України. Тобто замість вдосконалення документа чиновникам здалося краще просто ліквідувати його. В таких умовах на відміну від СРСР будь-яка юридична база для звільнення організаторів харчування учнів загальноосвітніх шкіл від сплати за оренду і комунальні послуги – зникла.

Слід також зазначити, що відбір організаторів харчування здійснюється за процедурами державних закупівель на конкурентній основі. Але відповідно до Законів України «Про оренду державного та комунального майна» (у будь-яких відомих редакціях) договори оренди державного чи комунального майна також укладаються виключно на конкурентній основі. Виникає питання про дії замовника, якщо переможці процедури закупівель та конкурсу не будуть збігатися.

Про те, що можливість виникнення такої ситуації не є надуманою свідчать обставини розглянуті у рішенні Рівненського окружного адміністративного суду від 14.10.2024 у справі № 460/9475/24 [4, № 122303782#]: *«Із системного аналізу наявних доказів у матеріалах справи можна дійти висновку, що підставою обґрунтування причини укладення договору без використання електронної системи закупівлі є відсутність конкуренції з технічних причин – по причині того, що згідно договору оренди нерухомого майна № 15 від 01.02.2023, приміщення харчоблоку та їдальні пансіонату, ... передані строком на 5 років в оренду Кооперативному підприємству ...»*. Тобто одночасно дві умови конкурентних процедур задовольнити неможливо.

Варто також зазначити, що протягом 2019-2021 рр. Верховна Рада України розглядала проект Закону про харчування у закладах загальної середньої освіти (номер реєстрації: 2664 від 20.12.2019) [3, с. 115-125; 5]. Зокрема,

у цьому законопроекті у ст. 7 «Державне стимулювання організації харчування у закладах загальної середньої освіти» містилася норма про *«надання права безоплатно використовувати для організації харчування дітей у закладах загальної середньої освіти приміщень шкільних їдалень і буфетів, забезпечених гарячою та холодною водою, теплом, електроенергією, каналізацією»*. Однак цей законопроект так і не став законом.

Отже, на час написання цієї статті в Україні так і не створено будь-яку юридичну базу для звільнення організаторів харчування учнів загальноосвітніх шкіл від сплати за оренду і комунальні послуги. Натомість слід наголосити на окремих особливостях плати за оренду шкільних їдалень орендарями – організаторами харчування учнів загальноосвітніх шкіл, – які (особливості) дають змогу знизити фінансове навантаження на організаторів харчування учнів загальноосвітніх шкіл.

Так, в обслуговуванні учнів загальноосвітніх шкіл організатори харчування, які заразом уклали договори оренди, стикаються з великими перервами в офлайн навчанні учнів (канікули, карантини з медичних чи інших причин, небезпеки ворожих обстрілів). Водночас відомо, що за дні відсутності учнів у школах вартість харчування не оплачується. За таких умов виникає потреба у звільненні організаторів харчування від орендної плати хоча б за період відсутності офлайн навчання учнів у школах.

З цього приводу у пригоді може стати абсолютно законна норма, передбачена у Цивільному кодексі України. Так, у Постанові від 08.05.2018 у справі № 910/7495/16, провадження № 12-37гс18, Великої Палати Верховного Суду [4, № 74055360#] висновується таке:

«6.5. Відповідно до частини першої статті 759 ЦК України за договором найму (оренди) наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у користування за плату на певний строк.

6.6. Частиною першою статті 762 ЦК України передбачено, що за користування майном з наймача справляється плата, розмір якої встановлюється договором найму.

6.7. Згідно з частиною шостою статті 762 ЦК України наймач звільняється від плати за весь час, протягом якого майно не могло бути використане ним через обставини, за які він не відповідає.

6.8. Отже, наведена норма права визначає в якості підстави звільнення від зобов'язання сплатити оренду плату об'єктивну безпосередню неможливість використовувати передане у найм майно (бути допущеним до приміщення, знаходитись у ньому, зберігати у приміщенні речі тощо) через обставини, за які орендар не відповідає.

6.9. Крім того, обставини, зазначені у нормі частини шостої статті 762 ЦК України, повністю не охоплюються поняттям форс-мажорних обставин, адже на відміну від останніх, ознаками яких є їх об'єктивна та абсолютна дія, а також непередбачуваність, перші можуть бути спричинені, зокрема, й безпосередньо вольовою дією орендодавця, тобто обставини згідно з частиною шостою статті 762 ЦК України можуть включати обставини непереборної сили та випадку, втім не обмежуються ними».

З цього приводу у рішенні господарського суду До-

нецької області від 11.08.2025 у справі № 905/466/25 [4, № 129462280] звернув увагу на такі обставини:

«Відповідно до ч. 4 ст. 80 Закону України «Про освіту» об'єкти та майно державних і комунальних закладів освіти не підлягають приватизації чи використанню для провадження видів діяльності, непередбачених спеціальними законами, крім надання в оренду з метою надання послуг, які не можуть бути забезпечені безпосередньо закладами освіти, пов'язаних із забезпеченням освітнього процесу або обслуговуванням учасників освітнього процесу, з урахуванням визначення уповноваженим органом управління можливості користування державним або комунальним нерухомим майном відповідно до законодавства.

Відповідно до п. 29 Порядку передачі в оренду державного та комунального майна, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 483 від 03.06.2020, не можуть бути використані за будь-яким цільовим призначенням такі об'єкти оренди, як майно закладів освіти. Такі об'єкти оренди можуть використовуватися лише для розміщення відповідних закладів або лише із збереженням профілю діяльності за конкретним цільовим призначенням, встановленим рішенням відповідного представницького органу місцевого самоврядування, крім випадків, що передбачають використання частини такого майна з метою надання послуг, які не можуть бути забезпечені безпосередньо такими закладами, пов'язаних із забезпеченням чи обслуговуванням діяльності таких закладів, їх працівників та відвідувачів. Зазначені об'єкти можуть також використовуватися для проведення науково-практичних, культурних, мистецьких, громадських, суспільних та політичних заходів.

Список використаних джерел

1. Белкін Л.М. Забезпечення законності в діяльності органів виконавчої влади: адміністративно-правовий вимір: монографія. Ужгород, 2014. 552 с.
2. Белкін Л.М. Економіко-правові проблеми управління харчуванням учнів загальноосвітніх шкіл: іноземний досвід і уроки для України. *Економіка та право*. 2010. № 3 (28). С. 48-53.
3. П'ятницька Г., Федорченко Н., П'ятницька Н., Григоренко О. Державне регулювання організації харчування в закладах загальної середньої освіти. *Господарське право і процес*. 2021. № 3. С. 115-125.
4. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/>
5. Проект Закону про харчування у закладах загальної середньої освіти. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67754

References

1. Bielkin L.M. Ensuring legality in the activities of executive bodies: administrative and legal dimension: monograph. Uzhhorod, 2014. 552 p. (in Ukrainian)
2. Bielkin L.M. Economic and legal problems of managing nutrition of secondary school students: foreign experience and lessons for Ukraine. *Economics and Law*. 2010. № 3 (28). pp. 48-53 (in Ukrainian).
3. State regulation of catering in secondary education institutions. *Commercial law and process*. 2021. № 3. pp. 115-125. (in Ukrainian).
4. Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/> (in Ukrainian).
5. Official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67754 (in Ukrainian).

Отже, починаючи з [дня переходу шкіл міста на дистанційне навчання] цільове використання об'єкта оренди неможливе.

З огляду на викладене, суд вбачає підстави для звільнення відповідача за від сплати орендної плати на підставі ч. 6 статті 762 Цивільного кодексу України, а відтак, позовні вимоги [орендодавця до орендаря] не підлягають задоволенню.

Так, відсутність учнів офлайн у школі (канікули, карантини, ворожі обстріли) виключає надання їм харчування з причини, які не залежать від орендаря – організатора харчування, а оскільки використання орендованого майна в інших цілях, ніж визначене цільове використання, є неможливим, то орендар – організатор харчування за період відсутність учнів у школі сплачувати орендну плату не повинен.

ВИСНОВКИ

Історико-правовий аналіз свідчить про те, що на відміну від практики правового регулювання харчування учнів у школах у часи СРСР в Україні немає встановлених державою загальнонаціональних норм зі звільнення організаторів харчування від сплати комунальних послуг і орендної плати, – з метою здешевлення вартості харчування. Неодноразові спроби врегулювати цю проблему підзаконними актами та актами місцевого рівня наражалися на заперечення з боку «охоронців» доходів бюджету. На час написання цієї статті єдиною гарантією для організаторів харчування учнів є норма ч. 6 ст. 762 Цивільного кодексу України, що (норма) звільняє орендаря від орендної плати за весь час, протягом якого майно не могло бути використане ним через обставини, за які орендар не відповідає.

Leonid BIELKIN

PhD in Engineering, Senior Researcher; lawyer
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8672-8147>
e-mail: belkinleonid@ukr.net

Yuliia YURYNETS

Doctor of Legal Sciences, Professor of department, Kyiv National University of Construction and Architecture ORCID:
<https://orcid.org/0000-0003-0281-3251>
e-mail: iurynetsjulia@ukr.net

Mark BIELKIN

PhD in Legal Sciences, Associate Professor of department, Interregional Academy of Personnel Management; lawyer
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0805-9923>
e-mail: advokat@etalon.co.ua

FEATURES OF PAYMENT FOR RENT OF SCHOOL CANTEENS BY TENANTS – ORGANIZERS OF MEALS FOR PUPILS OF COMPREHENSIVE SCHOOLS

The paper examines the features of the payment for the rent of school canteens by tenants – organizers of meals for students of secondary schools. It is noted that the international experience of organizing meals for students shows that in most developed countries of the world, providing high-quality meals for schoolchildren and preschoolers is equated with the issue of national security of the state. It is established that during the USSR there was a national act, according to which educational institutions are obliged to provide free of charge to organizers of meals for students premises that meet the necessary sanitary and technical requirements, hot and cold water. Later, a similar order of the Ministry of Economy of Ukraine dated 01.08.2006 No. 265 was adopted. However, the studied judicial practice testified and testifies that the courts applied this Order extremely inconsistently – both in favor of the organizer of meals and in favor of the supervisory authorities - in the latter case, referring to the fact that the Order was not registered with the Ministry of Justice of Ukraine. This disagreement created a situation of legal uncertainty for school catering organizers, thereby violating their rights, and also vividly illustrates how state policy in this area is fragmented into local policies. It is also noted that during 2019-2021, the Verkhovna Rada of Ukraine considered the draft Law on Nutrition in General Secondary Education Institutions, which provided for «granting the right to use free of charge for the organization of nutrition of children in general secondary education institutions the premises of school canteens and buffets, provided with hot and cold water, heat, electricity, and sewage». However, this draft law never became law. Under such conditions, it should be borne in mind that the financial burden on the organizers of catering for secondary school students can be reduced by applying Part 6 of Article 762 of the Civil Code of Ukraine, according to which the tenant is exempted from rent for the entire time during which the property could not be used by him due to circumstances for which the tenant is not responsible, that is, in particular, during the period of absence of schoolchildren in offline schools (vacations, quarantines, danger of enemy shelling).

Keywords: rent, utilities, rent payment, secondary school students, vacations, quarantine, exemption from rent

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2025.12.6>
УДК 338.43:620.9

Уляна Зеновійвна **ВАТАМАНЮК-ЗЕЛІНСЬКА**

д.е.н., професор, Львівський національний університет імені І. Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4971-5763>

e-mail: watamanyuk@ukr.net

Соломія Володимирівна **КІНДРАТ**

студентка, Львівський національний університет імені І. Франка

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-0940-7010>

e-mail: solomiakindrat73@gmail.com

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ У ВІДНОВЛЮВАНУ ЕНЕРГЕТИКУ УКРАЇНИ В ЧАС ВІЙНИ

У статті розглянуто сучасний стан, виклики та перспективи інвестицій у відновлювальну енергетику України в умовах воєнного стану. Проаналізовано вплив війни на динаміку залучення капіталу, структуру енергетичного ринку та інституційні механізми підтримки галузі. Визначено основні ризики інвестування: руйнування енергетичної інфраструктури, обмежений доступ до фінансування, невизначеність регуляторного середовища, а також перебої в логістиці та постачанні обладнання. Результати дослідження свідчать, що, попри значні виклики, український сектор відновлюваної енергетики зберігає інвестиційний потенціал за умов посилення міжнародної співпраці, фінансових гарантій і регуляторної стабільності.

Ключові слова: відновлювальна енергетика, інвестиції, енергетична безпека, війна, «зелена» відбудова, міжнародне фінансування, Україна

ВСТУП

Відновлювана енергетика є одним з ключових напрямів розвитку сучасної економіки, що поєднує екологічну сталість, інноваційний потенціал та енергетичну безпеку. Для України, яка перебуває в умовах війни та відчуває значний тиск на свої енергетичні ресурси, питання залучення інвестицій у цю галузь набуває особливої актуальності. Попри виклики сьогодення, держава має значний потенціал у розвитку відновлювальних джерел енергії, що можна перетворити на сильний драйвер відновлення економіки та зменшення залежності від традиційних видів палива. У статті розглянуто основні перспективи інвестування в сектор зеленої енергетики України, враховуючи поточну ситуацію та майбутні можливості для сталого зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання розвитку відновлюваної енергетики та залучення інвестицій у цю сферу активно досліджуються сучасними українськими науковцями. В [11] висвітлено теоретичні засади функціонування сектору, проаналізовано види відновлюваних джерел енергії та окреслено роль інновацій у підвищенні ефективності галузі, що створює основу для подальшого вивчення інвестиційних процесів у цій сфері. У [12] обґрунтовано особливості державної політики у сфері енергетики під час воєнного стану, проаналізовано вплив безпекових загроз на розвиток енергоринку та наголошено на необхідності адаптації механізмів залучення інвестицій до умов військових ризиків. Вагомий внесок у дослідження проблем фінансування проєктів «зеленої» енергетики здійснив С.В. Іванов [13], де розглянуто моделі інвестиційного забезпечення, проаналізовано джерела фінансування та розкрито чинники, що впливають на інвестиційну привабливість галузі в сучасних економічних умовах.

МЕТА роботи – аналіз стану та особливостей інвестицій у відновлювальну енергетику України під час воєнного стану, виявлення основних викликів, ризиків

та подання перспектив розвитку галузі, а також обґрунтування напрямів підвищення інвестиційної привабливості сектору в контексті післявоєнного відновлення.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні застосовано широкий спектр загальнонаукових, спеціалізованих економічних та емпіричних методів, що забезпечили комплексний аналіз адаптаційних механізмів фінансової реструктуризації в умовах воєнного стану в Україні. Теоретико-аналітичне узагальнення та критичний огляд наукових підходів дало змогу конкретизувати понятійний апарат, ідентифікувати ключові детермінанти стійкості підприємств і банківського сектору та вибудувати логіку подальшого аналізу.

РЕЗУЛЬТАТИ

Енергетична безпека є ключовим складником національної безпеки, що забезпечує стабільне постачання ресурсів для держави.

Для України це питання стало актуальним після війни на Сході у 2014 р. та загострилося з повномасштабним вторгненням росії у лютому 2022 р. Втрата територій, руйнування інфраструктури та блокування ресурсів серйозно загрожують енергетичній безпеці країни.

Відновлювана енергетика є стратегічним напрямом для розвитку України як в період активних бойових дій, так і в післявоєнному відновленні. Енергетична сфера країни зазнала значного впливу військового конфлікту, що триває з 2022 р., водночас сектор відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) також опинився під сильним тиском [5].

Окупація частини територій, масштабні руйнування енергетичної інфраструктури та загальна економічна нестабільність поставили перед галуззю безпрецедентні виклики, хоча до війни цей сегмент показував активну динаміку росту [14].

Проблема переходу до відновлюваної енергетики набула особливої актуальності через низку важливих факторів. У ситуації тривалої військової агресії з боку росії для України надзвичайно важливо знижувати залежність від централізованих джерел енергії, зокрема імпорто-

ваних, та зміщувати акцент на локальні, децентралізовані рішення.

Ці підходи дають змогу забезпечити стабільність і надійність енергопостачання навіть в умовах фізичних або геополітичних криз. Одночасно триває процес інтеграції української енергосистеми до європейського простору, що створює додаткові вимоги до модернізації всіх ланцюгів енергетичної інфраструктури, включаючи розвиток технологій у сфері ВДЕ [4].

13 серпня 2024 р. Кабінет Міністрів України ухвалив низку стратегічно важливих постанов, спрямованих на прискорення розгортання відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) та розподіленої генерації. Ці рішення формують основу державної політики у сфері «зеленої» енергетики, забезпечуючи поступовий перехід до сталого енергоспоживання та зменшення залежності від традиційних викопних ресурсів [1].

Серед ухвалених документів визначальними є:

- Національний план дій з відновлюваної енергетики до 2030 р. [1];
- Постанова з проведення пілотних онлайн-аукціонів для розподілу квоти підтримки ВДЕ на 2024 р. [2];
- Постанова про умови конкурсу на будівництво нових високоманеврових генеруючих потужностей [3].

Уряд України поставив за мету збільшити цю частку до 25% у загальному енергетичному міксі до 2035 р., що потребуватиме значних інвестицій і модернізації технологій [6].

З початку повномасштабної агресії росії (24 лютого 2022 р.) українська енергетика зіткнулась з низкою системних загроз: захопленням об'єктів АЕС (наприклад, Запорізька АЕС), чисельними пошкодженнями критичної інфраструктури (електромереж, газових мереж, розподільчих систем) внаслідок ракетно-дронових та артилерійських обстрілів, різким зниженням попиту (через переміщення населення і зупинки бізнесу), зниженням рівня оплат у системі [7].

Згідно з даними Міжнародного енергетичного агентства (International Energy Agency, IEA) у 2023 р. структура виробництва електроенергії в Україні мала такий розподіл: близько 49 % припадало на атомну енергетику, близько 22 % – на теплову генерацію з вугілля, а решта покривалася з інших джерел енергії [9].

У 2024 р. обсяг імпорту електроенергії до України досяг рекордного показника за останні 11 років, склавши орієнтовно 4 436,6 тис. МВт·год. Варто відзначити, що значну частину генерувальних потужностей країни виведено з експлуатації через окупацію або пошкодження. За наявними оцінками станом на весну 2024 р. близько двох третин диспетчерських енергетичних потужностей опинилися в окупації, пошкоджено або повністю знищено [9].

Попри кризові умови, у 2024 р. відзначалося зростання виробництва електроенергії з ВДЕ. За рік цей показник збільшився приблизно на 6,4 %, досягнувши загального обсягу виробництва на рівні близько 11 млн МВт·год. Частка відновлюваних джерел у загальному енергетичному балансі країни становила близько 11 % [5].

Війна створює нові виклики для енергетики України, акцентуючи на стабільності інфраструктури. Нині енергосистема зазнає високих навантажень, ризикує відключеннями й потребує значних інвестицій у відбудову та захист ключових об'єктів [8].

За стабілізації фронту без значних руйнувань є шанс частково відновити пошкоджені об'єкти, зміцнити систему та повернути контроль над втраченими потужностями, стабілізуючи виробництво й споживання електроенергії до рівня 2023 р. Однак можливе загострення бойових дій може призвести до дестабілізації ринку, роботи енергосистеми на межі можливостей або локальних колапсів. У довгостроковій перспективі ціни на електроенергію залишаться нестабільними через вплив війни, потребу у відновленні, модернізації за європейськими стандартами та можливу залежність від зовнішніх джерел.

На початок 2025 р. сумарна потужність відновлювальних енергетичних установок в Україні досягла приблизно 9,9 ГВт, основну частку серед яких займають сонячні та вітрові електростанції. Однак розвиток сектору зазнав серйозних викликів, спричинених пошкодженням інфраструктури, підвищеними ризиками безпеки та відтоком капіталу. В умовах воєнного конфлікту енергетичний сектор України зазнав істотних трансформацій із помітним зосередженням на адаптації та переосмисленні шляхів розвитку відновлювальної енергетики [9].

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України затверджено Національний план дій з розвитку відновлюваної енергетики. Документ встановлює стратегічні напрями розвитку галузі до 2030 р. Головною метою Плану є доведення частки відновлюваної енергії до 27,1 % у загальному кінцевому споживанні енергії до зазначеного терміну [10].

Наступним кроком розглянемо табл. 1, де подано прогнозоване зростання потужностей відновлюваних джерел енергії в Україні до 2030 р.

Крім того, для забезпечення балансу енергосистеми передбачено введення до експлуатації 906 МВт високоманеврових потужностей та 656 МВт систем зберігання енергії. У сучасних умовах відновлення енергетичної інфраструктури України після руйнувань, спричинених воєнними діями, ключове значення має розвиток відновлюваних та високоманеврових джерел енергії. Розглянемо у табл. 2 оцінювання імпліцитної потужності та рівня чутливості вартості за різними видами енергогенерації в Україні.

Виходячи з табл. 2, можна зробити висновок, що спостерігається значний потенціал розвитку як традиційних, так і відновлюваних джерел енергії. Гідроенергетика виділяється високими капітальними витратами, але забезпечує вагомому частку потужностей. Сонячна енергетика демонструє найбільший потенціал масштабування завдяки відносно низьким базовим витратам. Вітрова енергетика характеризується помірними витратами і є важливим доповненням до енергетичного балансу. Аналіз свідчить про загальну перспективність інвестицій у різні види енергетики з можливістю досягнення значних генеруючих потужностей, що відповідають вимогам стабільного енергозабезпечення країни [16].

Основні виклики інвестування у сферу відновлюваної енергетики в Україні в умовах війни формуються через низку чинників, які значно ускладнюють реалізацію проєктів і стримують розвиток галузі. Перший вагомий чинник – це безпекові ризики та руйнування інфраструктури.

Збройна агресія російської федерації спричинила значні

Таблиця 1 – Прогнозоване зростання потужностей відновлюваних джерел енергії в Україні до 2030 р. (складено автором на основі [10])

Вид відновлюваної енергії	Потужність 2024 р., МВт	Потужність 2030 р., МВт	Абсолютне зростання, МВт
Сонячні електростанції (виробники + споживачі)	7 327	12 200	+4 873
Наземні вітрові електростанції	512	6 214	+5 702
Офшорні вітрові електростанції	0	100	+100
Біоенергетичні об'єкти (біомаса, біогаз)	319	876	+557
Геотермальні електростанції	0	40	+40
Разом	8 158	19 430	+11 272

Таблиця 2 – Оцінювання імпліцитної потужності та чутливості вартості за видами енергогенерації в Україні (складено автором на основі [16])

Вид енергетики	Інвестиції, млрд \$	Базова вартість, \$/кВт	Імпліцитна потужність, ГВт	Потужність за -20% вартості, ГВт	Потужність за +20% вартості, ГВт	Коментар
Гідроенергетика	58,4	2 100	27,8	33,3	23,1	Високі капітальні витрати через будівництво дамб, гідропоруд, підстанцій і заходів безпеки.
Сонячна енергетика	23,9	800	29,9	34,1	26,6	Відповідає великим промисловим СЕС із мережевими підсиленнями; високий потенціал масштабування.
Вітрова енергетика	14,7	1 650	8,9	11,3	7,7	Типові витрати для onshore-проектів з урахуванням інфраструктури й логістики.
Когенерація (СНР)	5,4	900	6,0	6,75	4,9	Відповідає швидкому розгортанню газопоршневих установок на ТКЕ та в промисловості.
Разом	102,4	—	72,6	85,45	62,3	Загальний потенціал нових / відновлених генеруючих потужностей.

пошкодження об'єктів енергетичного сектору, зокрема сонячних і вітрових електростанцій, що серйозно підживляє інвестиційну привабливість. Високий рівень військових загроз унеможливає точні прогнози окупності проектів й істотно впливає на формування довіри до українського ринку з боку приватних інвесторів. Другий аспект – регуляторна невизначеність. Незважаючи на поступове реформування енергетичного ринку, залишаються проблеми, пов'язані з недосконалістю механізмів тарифоутворення, непослідовним виконанням договірних зобов'язань державними органами («Гарантований покупець») та нестабільністю законодавчих норм, що регулюють функціонування «зеленого» тарифу.

Третій виклик полягає у фінансових обмеженнях. Військові дії призвели до зниження кредитної активності, витоку іноземного капіталу та збільшення вартості залучення фінансових ресурсів. У таких умовах банківський сектор демонструє підвищену «обережність» до довгострокових інвестиційних проектів, що ускладнює масштабування проектів у сфері ВДЕ. Четвертим чинником є труднощі логістики та імпорту обладнання. Пошкодження логістичних ланцюгів, обмеження в роботі портів і загальна дестабілізація транспортної інфраструктури впливають на затримки у реалізації проектів і призводять до збільшення витрат на закупівлю обладнання [13].

Крім того, галузь стикається з дефіцитом кваліфікованих кадрів і технологічних потужностей. Масова міграція спеціалістів за кордон та скорочення виробничих можливостей українських підприємств посилили залежність від імпортних технологій, що створює додаткові бар'єри для розвитку сектору відновлюваної енергетики.

Ці виклики значно ускладнюють процес залучення інвестицій і потребують комплексного підходу до їхнього вирішення для стабілізації та подальшого зростання галузі.

В умовах війни та численних викликів для енергетичної системи України розвиток відновлюваної енергетики набуває особливого значення. Це не лише крок до здобуття енергетичної незалежності, але й один з ключових аспектів післявоєнного відновлення держави, зміцнення економічного потенціалу та інтеграції в європейський енергетичний простір [15].

Основні перспективи розвитку відновлюваної енергетики в Україні включають:

- розширення використання сонячної енергетики завдяки сприятливим природним умовам;
- вдосконалення сучасних технологій, а саме накопичення енергії та «розумні» мережі, що сприятиме стабільності енергопостачання та підвищенню ефективності енергетичних систем;
- вдосконалення нормативно-правової бази, що стимулює залучення інвестицій у цей сектор та створює сприятливі умови для реалізації інноваційних проектів;
- розвиток зеленої водневої енергетики, що включає створення умов для виробництва водню з використанням ВДЕ, а також його подальше застосування у промисловості та транспорті як екологічно чистого палива.

Ці фактори закладають основу для сталого розвитку енергетики як під час війни, так і після перемоги.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження встановлено, що розвиток відновлюваної енергетики в Україні під час війни є не лише економічним, але й стратегічним

завданням, тісно пов'язаним із забезпеченням енергетичної та національної безпеки держави. Воєнні дії призвели до суттєвих руйнувань енергетичної інфраструктури, скорочення обсягів інвестицій і зниження привабливості енергетичного ринку для приватних інвесторів. Водночас навіть за умов воєнного стану зберігається значний потенціал розвитку сектору ВДЕ, що підтверджується ухваленням державних стратегічних документів, зокрема Національного плану дій з відновлюваної енергетики до 2030 р.

Визначено, що головними викликами для інвестиційної діяльності у сфері ВДЕ залишаються безпекові ризики, регуляторна нестабільність, обмежений доступ до фінансових ресурсів, перебої в логістиці та імпорті обладнання, а також кадровий дефіцит. Водночас перспективи галузі пов'язано з післявоєнним відновленням, інтеграцією до європейського енергетичного простору, розширенням співпраці з міжнародними фінансовими організаціями, розвитком децентралізованої генерації та впровадженням технологій «зеленого» водню.

Так, інвестиції у відновлювану енергетику України

в умовах війни мають подвійний ефект: вони сприяють не лише відновленню пошкодженої інфраструктури, а й формують основу для довгострокового сталого розвитку економіки. Подальше зростання інвестиційної активності в цій сфері можливе за умови посилення міжнародного партнерства, державних гарантій для інвесторів, вдосконалення регуляторного середовища та створення стимулів для розвитку інноваційних енергетичних технологій.

Встановлено, що, попри воєнні ризики та руйнування інфраструктури, сектор відновлюваної енергетики України зберігає відчутний інвестиційний потенціал в умовах регуляторної передбачуваності та доступу до довгострокового фінансування.

Ключовими бар'єрами залишаються безпекові загрози, логістичні обмеження, нормативна нестабільність і дефіцит капіталу та кадрів; водночас каталізаторами є інтеграція до європейського енергопростору, перехід до конкурентних аукціонів підтримки, розвиток систем накопичення енергії.

Список використаних джерел

1. Кабінет Міністрів України. Постанова № 761-р від 13 серпня 2024 р. «Про затвердження Національного плану дій з відновлюваної енергетики на період до 2030 року та плану дій щодо його реалізації». URL: <https://www.kmu.gov.ua>
2. Кабінет Міністрів України. Постанова № 757-р від 13 серпня 2024 р. «Про деякі питання проведення пілотних аукціонів з розподілу квоти підтримки у 2024 році». URL: <https://www.kmu.gov.ua>
3. Кабінет Міністрів України. Постанова № 756-р від 13 серпня 2024 р. «Про деякі питання, пов'язані з конкурсом на будівництво генеруючих потужностей та впровадженням заходів з управління попитом». URL: <https://www.kmu.gov.ua>
4. Sysoiev M. Ukrainian government approves National Renewable Energy Action Plan, 110 MW RES auction, and contest to construct 700 MW of high-maneuverable generation. Dentons, 20 August 2024. URL: <https://www.dentons.com/en/insights/articles/2024/august/20/ukrainian-government-approves-national-renewable-energy-action-plan>
5. Український інститут майбутнього. Зелена відбудова електроенергетики України. URL: <https://uifuture.org/publications/zelena-vidbudova-elektroenergetyky-ukrayiny/>
6. Закон України «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 р. № 555-IV. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text>
7. Закон України «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 р. № 2019-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text>
8. Державне підприємство «Гарантований покупець». Офіційний вебсайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/>
9. Інвестиційна аналітика. InVenture. «Аналіз ринку електроенергетики в Україні». URL: <https://inventure.com.ua/uk/analytics/investments/analiz-rinku-elektroenergetiki-v-ukrayini>
10. Міністерство енергетики України. Національний план дій з відновлюваної енергетики до 2030 р. URL: <https://mev.gov.ua/>
11. Петренко І.В. Відновлювана енергетика. Київ, 2021. 356 с.
12. Степаненко О.П., Коваленко М.С. Регулювання енергетичного ринку в умовах війни: монографія. Харків, 2023. 248 с.
13. Іванов С.В. Фінансові інвестиції у відновлювану енергетику: теорія і практика. Львів, 2022. 312 с.
14. Українська асоціація відновлюваної енергетики. Щорічний звіт 2023: стан, проблеми, перспективи. URL: <https://uare.com.ua/>
15. Європейська комісія. Ukraine 2024 Energy Policy Report. 2024. URL: <https://energy.ec.europa.eu>
16. Green for Growth Fund. Investment in Ukraine's Renewable Energy Sector. GGF Report, 2024. URL: <https://www.ggf.lu/>

References

1. Cabinet of Ministers of Ukraine. Resolution No. 761-r dated August 13, 2024 "On approval of the National Renewable Energy Action Plan for the period until 2030 and the action plan for its implementation". URL: <https://www.kmu.gov.ua> (in Ukrainian).
2. Cabinet of Ministers of Ukraine. Resolution No. 757-r dated August 13, 2024 "On some issues of conducting pilot auctions for the allocation of support quota in 2024". URL: <https://www.kmu.gov.ua> (in Ukrainian).
3. Cabinet of Ministers of Ukraine. Resolution No. 756-r dated August 13, 2024 "On some issues related to the competition for the construction of generating capacities and the implementation of demand management measures". URL: <https://www.kmu.gov.ua> (in Ukrainian).
4. Sysoiev M. Ukrainian government approves National Renewable Energy Action Plan, 110 MW RES auction, and contest to construct 700 MW of high-maneuverable generation. Dentons, 20 August 2024. URL: <https://www.dentons.com/en/insights/articles/2024/august/20/ukrainian-government-approves-national-renewable-energy-action-plan>
5. Ukrainian Institute of the Future. Green Reconstruction of the Ukrainian Electric Power Industry. URL: <https://uifuture.org/publications/zelena-vidbudova-elektroenergetyky-ukrayiny/> (in Ukrainian).
6. Law of Ukraine "On Alternative Energy Sources" dated February 20, 2003 No. 555-IV. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text> (in Ukrainian).
7. Law of Ukraine "On the Electricity Market" dated April 13, 2017 No. 2019-VIII. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text> (in Ukrainian).

8. State Enterprise “Guaranteed Buyer”. Official website. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (in Ukrainian)

9. Investment Analytics / InVenture. “Analysis of the Electricity Market in Ukraine”. URL: <https://inventure.com.ua/uk/analytics/investments/analiz-rinku-elektroenergetiki-v-ukrayini> ((in Ukrainian).

10. Ministry of Energy of Ukraine. National Action Plan for Renewable Energy until 2030. URL: <https://mev.gov.ua/> (in Ukrainian).

11. Petrenko I.V. Renewable Energy: Textbook. Kyiv: Energetika, 2021. 356 p. (in Ukrainian).

12. Stepanenko O.P., Kovalenko M.S. Regulation of the Energy Market in Wartime: Monograph. Kharkiv, 2023. 248 p. (in Ukrainian).

13. Ivanov S.V. Financial Investments in Renewable Energy: Theory and Practice. Lviv: Eco-Press, 2022. 312 p. (in Ukrainian).

14. Ukrainian Association of Renewable Energy. Annual Report 2023: Status, Problems, Prospects. URL: <https://uare.com.ua/> (in Ukrainian).

15. European Commission. Ukraine 2024 Energy Policy Report. 2024. URL: <https://energy.ec.europa.eu>

16. Green for Growth Fund. Investment in Ukraine’s Renewable Energy Sector. GGF Report, 2024. URL: <https://www.ggf.lu/>

Uliana VATAMANIUK-ZELINSKA

Doctor of Economics, Professor, Ivan Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4971-5763>

e-mail: watamanyuk@ukr.net

Solomiia KINDRAT

student, Ivan Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-0940-7010>

e-mail: solomiakindrat73@gmail.com

PROSPECTS FOR ATTRACTING INVESTMENT IN UKRAINE’S RENEWABLE ENERGY SECTOR DURING THE WAR

Introduction. Renewable energy is one of the key areas of modern economic development, combining environmental sustainability, innovation potential, and energy security. For Ukraine, which is currently at war and experiencing significant pressure on its energy resources, the issue of attracting investment into this sector is especially relevant.

The purpose of the paper is to analyze the current state and specific features of investments in Ukraine’s renewable energy sector during martial law, identification of key challenges and risks, presentation of the industry’s development prospects, and justification of the directions for enhancing the sector’s investment attractiveness in the context of post-war recovery.

Results. This paper provides an in-depth analysis of the current state, challenges, and potential growth opportunities for investment in renewable energy within Ukraine during the ongoing state of martial law. It focuses on assessing the profound impact of the war on various critical aspects such as the dynamics of capital attraction, structural transformation of the energy market, and the institutional mechanisms underpinning the development of the renewable energy sector. The study identifies key investment risks, including the physical destruction of energy infrastructure, restricted access to financial resources, regulatory uncertainty, and disruptions in logistics and equipment supply chains. These factors collectively pose significant obstacles to the sector’s growth. Nonetheless, despite the evident difficulties, findings from this research suggest that Ukraine’s renewable energy sector still holds promising investment opportunities. The report underscores that unlocking this potential hinges on bolstering international cooperation, implementing financial guarantees to mitigate investor risks, and ensuring a stable regulatory framework conducive to long-term investment. Moreover, international financing mechanisms, innovative strategies for “green” reconstruction, and alignment with global sustainability goals are identified as pivotal steps towards attracting foreign capital and revitalizing the sector.

Conclusion. The paper further emphasizes that addressing these challenges could position Ukraine’s renewable energy industry as a critical component in the country’s post-war economic recovery and its aspiration toward energy security and sustainability.

Keywords: renewable energy, investment dynamics, energy security, wartime challenges, «green» reconstruction strategies, international financial support, Ukraine’s energy transition

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2025.12.7>

UDC 338.47, 504.03

Oleksandr TSAPENKO

student, Kyiv Aviation Institute

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7241-5454>

e-mail: 6948901@stud.kai.edu.ua

Nataliia SEMCHENKO

PhD in Engineering, Associate Professor, Kryvyi Rih National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5946-0402>

e-mail: nataliia.semchenko@npp.kai.edu.ua

Kateryna RAZUMOVA

Doctor of Economics, Professor, Acting Head of department, Kyiv Aviation Institute

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6385-2823>

e-mail: kateryna.razumova@npp.kai.edu.ua

Oksana KYRYLENKO

Doctor of Economics, Professor, Head of department, Kyiv Aviation Institute

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2406-7050>

e-mail: ons@ua.fm

ASSESSMENT OF ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL EFFICIENCY OF UNMANNED AERIAL VEHICLES IN GREEN CITY LOGISTICS

The paper aims to confirm the high demand for Unmanned Aerial Vehicles in urban logistics, highlighting the essence and composition of and the potential to reduce delivery costs and improve urban sustainability, emphasizing the growing importance of last-mile logistics. The practical significance of the research results lies in assessing external and internal costs, which provides a comprehensive and responsible approach to planning and organizing urban transportation of small loads, which are the object of last-mile logistics. The basic parameters of both transport options were determined, including technical characteristics, route structure and duration, and direct internal costs (wages, depreciation, fuel/electricity, repair and maintenance, other operating costs) and external costs (road accidents, air pollution, climate change impact, noise, congestion) are calculated. The calculation model is based on a two-dimensional approach to cost analysis, which makes it possible the assessment of the economic, social and environmental impact of delivery. The calculation result shows the advantages of using systems of unmanned aerial vehicles for delivery compared to cars. It shows that introducing a drone into operation can be an affordable delivery method, especially considering internal and external costs. The calculation algorithm is a valuable tool for planning and improving the "last mile" delivery processes, particularly for solving the difficulties of optimizing costs, reducing environmental impact, and ensuring sustainable development and quality of services, considering various aspects affecting the economy, society, and the environment. The work results are proposed to be considered when planning policies and incentives to support new challenges in urban delivery, as well as for the formation of policies and incentives aimed at the implementation of environmentally friendly transportation technologies.

Keywords: unmanned Aerial Vehicle, drone, city logistics, last-mile delivery, parcel delivery, direct (internal) transport costs, external transport costs

INTRODUCTION

At present, last-mile delivery, the last stage of the supply chain, from the warehouse or distribution center to the client, is often inefficient and cost-consuming in terms of the total cost of delivering goods. At the same time, such delivery is an essential part of logistics since it directly relates to customer satisfaction. The potential use of drones for delivering parcels, food, medicine, and other items has become one of the most discussed innovations in logistics and transportation in recent years. The capacity of unmanned aerial vehicles to offer speedy and effective delivery services has made their usage in urban supply chains more and more common. The challenge of integrating them in general air traffic is still open, and the research topic encompasses all facets of aircraft operations, even though the technology of these machines is already at a high level and continually improving, like all fields of aviation.

Therefore, with comprehensive support of effectiveness estimation, their use in Ukraine should be rational, as UAVs can completely alter how items are transported in urban lo-

gistics. Their usage can result in earlier deliveries, lower costs, ensuring sustainability and more safety. Nevertheless, issues still need to be resolved to integrate drones into regular air traffic and guarantee their responsible and safe operation.

The **PURPOSE** of the paper is to identify the efficiency of drone application in city logistics, comparing traditional options for light parcels' last-mile delivery. The tasks were established to realize the purpose set as to highlight competitive advantages and pitfalls of UAVs' use in last-mile logistics; to identify outcomes of drone implementation in existing operations; and to analyse the efficiency of UAVs in the last-mile via a two-dimensional cost analysis. The object of the research is unmanned aerial vehicles in the last-mile logistics activity. The research subject is the efficiency of unmanned aerial vehicles used in urban supply chains for parcel delivery.

RESEARCH METHODS

The research applies empirical analysis, synthesis, and comparison to evaluate the efficiency of UAVs in last-mile logistics. The model estimates direct (internal) and external

costs of parcel delivery by drones and conventional courier cars, based on cost and environmental indicators derived from European and Ukrainian data sources. The cost model takes into account direct financial costs and the impact of transport operations on society and the environment.

RESULTS

Understanding the cost structure of last-mile activity is critical to optimizing delivery procedures and increasing the sustainability of urban delivery. Along with other factors, the costs borne also take into account the number of urban delivery vehicles required, the volume of parcels delivered, and the distance between customers. The model considered in [1-2] takes into account a two-divisional analysis of costs: direct (internal) and external costs of transport. Internal costs refer to the direct monetary costs (planning, construction, management, maintenance, disposal) for the person or organization carrying out the transportation activity. For various delivery methods, including cars and drones, all internal costs are associated with last-mile delivery, such as salary, depreciation, fuel, maintenance and repair, and other operating costs.

It should also be taken into account that the unsustainable development of the transport sector causes significant costs to society in terms of indirect consequences: traffic jams, obstacles to mobility, accidents, cost of services, etc., social impacts on people, health, and environmental impacts, such as emissions of greenhouse gases, air pollution, noise, habitat loss, etc. Thus, any transport scenario must also be evaluated in terms of such costs (indirect, external costs, or externalities). External costs or externalities refer to the concept of uncompensated environmental, mostly in modern practice, or social consequences, i.e., as a rule, a negative impact on a third party from the production or consumption of goods.

Due to the internalization of these costs, external factors become part of the decision-making process of transport users. This can be achieved through regulative command and control measures or by providing appropriate incentives to transport users through market instruments such as taxes, charges, emissions trading, etc. The European Commission published the first Handbook on External Costs of Transport, that is used focusing on "marginal external costs of transport as a basis for determining internalization policies, as well as on total and average external transport costs, through the EU, Switzerland, and Norway" [3].

The methodology proposed by Comi & Savchenko [4] will be used in this research and indicates direct, internal, and external costs, which include an emphasis on internal / external direct effects considered in traditional cost-benefit analysis. In addition, the analysis is performed at the strategic level, leaving the tactical and operational aspects for evaluating such delivery strategies for other specific studies. The following calculations will consider salary costs, amortization costs, fuel costs, maintenance and repair costs, and other operational costs as components of internal costs. The total direct internal costs for daily deliveries of all parcels, during all working shifts and through delivery mode, can be calculated as a sum of all components.

Salary costs are assumed to be calculated by dividing the monthly salary for each working shift by the average number of working days in a month. Amortization costs are defined as the fraction of the cost of the vehicle divided by its

useful life t_{ai} (in years) and the number of months in the year. The resulting annual depreciation is multiplied by the number of transport units NN_i and the number of changes. The fuel consumption depends on the travelling speed and the route length. The cost of fuel (C_{fi}), is equal to route length is multiplied by the average fuel consumption c_{fi} and the number of transport units. Maintenance and repair costs are determined based on average annual costs for maintenance of each UDM of type i during 12 months, as multiplied by the number of shifts and the number of transport units. Other costs due to operations, as well as to the management of delivery vehicles (e.g., tyres, wipers, etc.), can be assumed, at first instance, equal to 50 % of maintenance and repair costs and other costs per day.

The direct external costs for each considered transport mode were estimated starting from the available national statistics and literature [3], based on the specific mode of transportation, fuel type, emission class, and urban/rural location. The following external cost elements are taken into account in the calculations [4]:

- *Air pollution*: the expenses related to air pollution brought on by the method of transportation. Drone air pollution costs are taken for electric motorcycles;

- *Climate change*: the expenses incurred due to greenhouse gas emissions that cause climate change. UAV costs are considered zero, as this mode is sustainable (uses electricity as a fuel, more eco-friendly concept, etc.);

- *Noise*: the expenses of noise pollution produced by the method of transportation. Drone costs are assumed to be 10% of the respective car values;

- *Congestion*: the expenses related to traffic congestion brought on by the method of transportation. UAV's congestion expenses are regarded as zero because this method doesn't directly utilize roads.

An example that allows indicating the pros and cons of using UAVs compared to direct competitors is a car such as Renault Dokker, Citroën Berlingo – detailing the various components of internal and external costs and avoiding compensatory effects arising from considering different types and sizes of market operators. The intended UAV may be the M-6-3T «Zhayvir», designed by the National Aviation University. Vehicle is intended for transporting loads weighing up to 4 kg in automatic mode over a distance up to 800 km, with a minimum steady flight speed in take-off and landing of 50-55 km/h and cruising speed of 80 km/h [5].

Assumed standard delivery parameters for the considered vehicles are presented in Table 1, referring to a 7-hour working day (e.g., from 10:00 to 17:00 or other specifications), 240 working days per year, and an average number of parcels to deliver per day is 100 items. Specific indicators like average parcel characteristics (weight and volume) are provided to identify vehicle weight and volume capacity constraints (n_i) are calculated by formula:

$$n_i = \min \left[INT \left(\frac{q_i}{q} \right), INT \left(\frac{v_i}{v} \right) \right].$$

Prior to calculations, it is necessary to obtain the number of delivery vehicles needed to serve the daily delivery demand (NN_{ij}), which is the target function of the model that requires minimization, as well as the need to identify the maximum number of routes per shift (M), route travel time (T_{ij}), and a number of parcels to deliver in a route (N_{ij}). This value is calculated using an optimization algorithm to mini-

mize the number of vehicles required for delivery. The variable is the number of customers in a route (N_{ij}). This value is calculated using an optimization algorithm to minimize the number of vehicles required for delivery.

The results of preliminary calculations are provided in Table 2. Internal cost parameters were obtained through the use of formulas 1-5, and the results are summarized in Table 3.

The European Commission's vision is to consider the following types of transport externalities: congestion costs, traffic accident costs, traffic noise costs, air pollution costs, and climate change costs, which will be reflected in the current study. The values of specific cost types will be used in the calculations in the current subsection, taking into account values from the Handbook [23]. It is shown that utilizing a car to deliver one parcel results in much higher total external expenses than a UAV. However, employing a UAV to deliver the parcels results in substantially cheaper external costs of just 2,14 euros for 1 UAV annually. It becomes clear from comparing the two delivery methods that a car incurs far greater external expenses than a UAV, because road ve-

hicles have far greater external costs for congestion and accidents on the road. Also vehicles' external costs related to climate change and air pollution are higher. As a result, this data emphasizes the advantages of employing UAVs for delivery over autos in terms of lowering external transport costs. Table 4 details the internal and external costs associated with the delivery of one parcel by car or UAV.

The overall internal expenses for one car are 62,53 euros, while the total internal costs for one parcel delivered by a car are 3,13 euros. Five cars are typically utilized, resulting in an internal cost of 15006,6 euros for each vehicle annually. If we add the external costs, each parcel will cost 3,3 euros. The general internal expenses for one drone are 45,81 euros, while the total internal costs for one parcel delivered by a UAV are 3,21 euros. Seven UAVs have to be used, resulting in an internal cost of 10993,5 euros per vehicle for the entire year. Considering the small external costs for UAVs in last-mile logistics, the total delivery costs for one parcel will be 3,21 euros, which is less than that by car.

Table 1 – Standard delivery parameters for the considered vehicles

Cost parameter	Car	UAV
Average parcel weight, q , kg	1,5	
Average parcel volume, v , m ³	0,001	
Weight capacity, q_i , kg	200	2
Volume capacity, v_i , m ³	0,6	0,027
Average distance between customers on a typical delivery route, l_{cc} , km	1	0
Average length of the first and last trip of the delivery route, l_0 , km	5	5
Average speed during route plan execution, V_{ij} , km/h	15	30
Average time for delivering item to customer, t_{1c} , h	0,17	0,03
Average preparatory-final time for a delivery route, t_{prep} , h	0,5	0,1
Price of a UDM, P_i , EUR	30000	3000
UDM time of use, t_{ai} , years	5	
Cost of fuel/electricity for 1 UDM, c_{fi} , EUR/km	0,1	0,05
Salary of 1 operator/driver, S_{ij} , EUR/month	600	800
Cost of maintenance and repair of 1 of a UDM, R_i , EUR/month	200	100

Table 2 – Preliminary parameters of the delivery route during the shift

Parameter	Formula or designation	Car	UAV
Number of parcels to deliver in a route	N_{ij}	24	1
The average route distance, km/day	$L_{ij} = 2 \cdot l_{0i} + (N_{ij} - 1) \cdot l_{cci}$	33	10
Time on a route, h	$T_{ij} = t_{prepi} + L_{ij} / V_{ij} + N_{ij} \cdot t_{1ci}$	6,78	0,46
Maximum number of routes per shift	$M = t_i / T_{ij}$	1,03 ~ 1	15,11 ~ 15
Number of UDM needed	$NN_{ij} = [N / (M \cdot N_{ij})] \rightarrow \min$	4,17 ~ 5	6,67 ~ 7

Table 3 – Direct internal costs of proposed delivery route, EUR

Delivery mode	Components of internal costs					Total internal costs	Number of vehicles used	Total internal costs for one vehicle	Total annual internal costs for one vehicle	Total internal costs per item
	Salary	Amortization	Cost of fuel	Maintenance	Other expenses					
Car	150,00	125,00	16,50	4,17	14,89	312,64	5	62,53	15006,60	3,13
UAV	280,00	17,50	3,50	2,92	15,27	320,64	7	45,81	10993,50	3,21

Table 4 – Total costs of proposed delivery route, EUR

Delivery mode	Total internal costs	UDM used	Total internal costs for 1 UDM	Total annual internal costs	Total annual external costs	Total int. costs per parcel	Total external costs for parcel	Total costs for a parcel
Car	312,64	5	62,53	15006,60	4153,18	3,13	0.1730	3,30
UAV	320,64	7	45,81	10993,50	2,14	3,21	0.00008	3,21

The algorithm may aid calculations, accounting for various aspects that influence the economy, society, and environment. Additionally, these calculations imply that introducing a drone into operations may be an affordable delivery method, especially when considering internal and external costs.

CONCLUSIONS

Improving delivery processes and increasing transportation sustainability requires understanding the cost structure of last-mile logistics. At the same time, the proper rules and incentives can be developed to encourage the use of environmentally friendly transport. Understanding the cost structure of this activity is essential if one is to comprehend the economic, social, and environmental effects of various transportation scenarios, including traffic jams, accidents, service costs, health effects, and environmental effects like greenhouse gas emissions, air pollution, noise, and habitat loss. Consequently, it is necessary to include these expenses while

evaluating any transit scenario.

Overall, using drones for last-mile deliveries can assist in lowering costs and have a less negative impact on the environment. The estimates made in this scenario aid in understanding the economic, social, and environmental effects of employing drones for delivery. By evaluating their internal and external costs, we can determine the efficiency and sustainability of various delivery techniques, such as employing automobiles or drones. The above findings are suggested to be considered when planning policies and incentives to support new challenges in urban delivery. The evaluation of external and internal costs according to the proposed methodology will allow a comprehensive and responsible approach to the planning and organizing of urban transportation of small cargoes, which is the object of application of last-mile logistics.

References

1. Tadić S, Kovač M, Čokorilo O. The Application of Drones in City Logistics Concepts. *Promet – Traffic&Transportation*. 2021. Vol. 33. No. 3. pp. 451-462, URL: <https://hrcak.srce.hr/file/392707>
2. Comi A., Savchenko L. Last-Mile Delivering: Analysis of Environment-Friendly Transport. *Sustainable Cities and Society*. 2021. URL: <https://doi.org/10.1016/J.SCS.2021.103213>
3. Handbook on the External Costs of Transport. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2832/51388>
4. Savchenko L.V., Tsapenko O.A. Interrelation of external costs of road transport and financial and logistics indicators of the EU countries. *Intellectualization of logistics and Supply Chain Management*. 2023. Vol.17. pp.23–34. URL: <https://doi.org/10.46783/smart-scm/2023-17-2>
5. NAU: Theory and Practice of Unmanned Aerial Systems of the National Aviation University: monograph / M. Lutsky et al. Kyiv, 2023. 256 p. URL: <https://er.nau.edu.ua/items/d4460d41-3bff-4708-ad46-9ef5082994f5>

Олександр Андрійович ЦАПЕНКО

студент, Київський авіаційний інститут
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7241-5454>
e-mail: 6948901@stud.kai.edu.ua

Наталія Олександрівна СЕМЧЕНКО

к.т.н., доцент, Криворізький національний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5946-0402>
e-mail: nataliia.semchenko@npp.kai.edu.ua

Катерина Миколаївна РАЗУМОВА

д.е.н., професор, в.о. зав. кафедри, Київський авіаційний інститут
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6385-2823>
e-mail: katelyna.razumova@npp.kai.edu.ua

Оксана Миколаївна КИРИЛЕНКО

д.е.н., професор, зав. кафедри, Київський авіаційний інститут
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2406-7050>
e-mail: ons@ua.fm

ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ БЕЗПІЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ У ЗЕЛЕНІЙ МІСЬКІЙ ЛОГІСТИЦІ

Визначено загальні параметри для доставки транспортними засобами з урахуванням впровадження принципів зеленої логістики: автомобілем і безпілотним літальним апаратом, параметри маршруту доставки, прямі внутрішні зовнішні витрати запропонованого маршруту доставки. Основними причинами впровадження систем безпілотних літальних апаратів визначено потребу у скороченні часу доставки, зменшенні витрат на перевезення, подоланні обмежень транспортної інфраструктури у перевантажених міських зонах та мінімізації негативного впливу транспорту на довкілля. Встановлено, що дрони здатні уникати заторів, забезпечувати прямі та швидкі маршрути до споживачів, а також ефективно обслуговувати віддалені чи важкодоступні райони. Результати розрахунку показують переваги застосування дронів для доставки порівняно з автомобілями й те, що впровадження дрона в експлуатацію може бути доступним методом доставки, особливо з урахуванням внутрішніх і зовнішніх витрат. У ході моделювання показано істотне зниження зовнішніх витрат у застосуванні безпілотного літального апарата, що зумовлено відсутністю викидів від двигунів внутрішнього згорання, мінімальним шумовим впливом та виключенням участі в дорожньому русі. Алгоритм розрахунку є інструментом планування та вдосконалення процесів доставки «останньої милі», зокрема для вирішення труднощів з оптимізацією витрат, зменшення впливу на навколишнє середовище та гарантуванням сталого розвитку та якості послуг, враховує різноманітні аспекти, що впливають на економіку, суспільство та навколишнє середовище. Результати роботи запропоновано враховувати у плануванні політики та стимулів для підтримки нових викликів у міській доставці, зокрема алгоритм може бути застосовано на етапах планування оптимізації транспортних процесів, зменшення негативного впливу на довкілля та підвищення стійкості логістичних систем.

Ключові слова: безпілотний літальний апарат, дрон, міська логістика, доставка «останньої милі», доставка посилок, прямі (внутрішні) транспортні витрати, зовнішні транспортні витрати

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2025.12.8>
УДК 341.3(4-6ЄС)+477(045)

Роман Олегович МАКСИМОВИЧ

к.ю.н., доцент, Київський авіаційний інститут
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1812-6624>
e-mail: maksymovych.roman@npp.kai.edu.ua

Олександра Олександрівна КАЗИМІРОВА

студентка, Київський авіаційний інститут
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-6772-7365>
e-mail: 6908605@stud.kai.edu.ua

Олександр Михайлович НІКІЩЕНКО

студент, Київський авіаційний інститут
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9620-7589>
e-mail: 6882476@stud.kai.edu.ua

СПІЛЬНА ЗОВНІШНЯ ТА БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА ЄС І ПРАКТИКА ЄСПЛ ЯК ВЗАЄМОДОПОВНЮЮЧІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті проаналізовано взаємодію між Спільною зовнішньою та безпековою політикою (СЗБП) ЄС і практикою Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) в умовах окупації українських територій. Показано, що санкційна політика, дипломатичні заходи ЄС та практика ЄСПЛ у справах проти росії формують європейську систему реагування на порушення прав людини. Подальші дослідження доцільно спрямувати на вдосконалення взаємодії політичних механізмів ЄС та судових механізмів Ради Європи у сфері захисту прав людини та підтримки міжнародного правосуддя.

Ключові слова: спільна зовнішня та безпекова політика ЄС, обмежувальні заходи (санкції), Європейський суд з прав людини, права людини, агресія росії проти України, санкційна політика, взаємодія ЄС і Ради Європи

ВСТУП

Окупація Автономної Республіки Крим та м. Севастополь і частини Донецької та Луганської областей, розпочата росією у 2014 р., спричинила системні та тривалі порушення прав людини. В умовах російської агресії Україна та міжнародна спільнота докладають значних зусиль до пошуку ефективних механізмів реагування на масштабні порушення міжнародного права, що зафіксовано численними міжнародними організаціями. Зокрема, спостерігалася значна кількість порушень прав та свобод, що закріплено в Європейській конвенції з прав людини (ЄКПЛ) [1]. У цьому контексті особливого значення набуває взаємодія політичних і судових інструментів, які формують спільну європейську відповідь на такі виклики.

Актуальність теми зумовлено необхідністю комплексного підходу до захисту прав людини в умовах збройної агресії та окупації, де дії держави-агресора підбивають усталені міжнародно-правові механізми. Спільна зовнішня та безпекова політика ЄС (СЗБП) та практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), незважаючи на різну історію створення, у цьому контексті є взаємодоповнюючими інструментами, адже поєднують політичний і юридичний виміри європейської системи захисту прав людини з боку ЄС та Ради Європи (РЕ) відповідно.

У науковій літературі залишається недостатньо розкритим питання практичної взаємодії СЗБП та ЄСПЛ у контексті конкретних збройних конфліктів, зокрема стосовно України, у зв'язку з тим, що обидва інструменти діють у різних, але взаємопов'язаних площинах європейської системи. Ця прогалина визначає наукову новизну та практичну значущість дослідження. Питання впливу санкційної політики ЄС на стан захисту прав людини

досліджували О. Новиков, С. Beaucillon та ін. Водночас проблематику дії механізмів РЕ з реагування на порушення прав людини досліджено у працях таких авторів, як С. Адамович, А. Іваницький, О. Ромців та ін., які аналізували зміст рішень ЄСПЛ у міждержавних справах України проти росії та досліджували внесок РЕ у захист прав людини на окупованих територіях.

Джерельну базу дослідження становили нормативно-правові акти ЄС у сфері СЗБП, санкційні рішення ЄС, а також прецедентна практика ЄСПЛ, зокрема у між державних справах «Україна проти росії (щодо Криму)» та «Україна та Нідерланди проти росії», що заклали основи для формування європейської реакції на окупацію та пов'язані з нею порушення міжнародного права.

МЕТА статті – з'ясування взаємозв'язку між політичними інструментами СЗБП та судовим механізмом ЄСПЛ як взаємодоповнюючих складників системи захисту прав людини в умовах окупації українських територій.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні застосовано загальнонаукові та спеціально-наукові методи. З групи загальнонаукових методів застосовано аналіз, а саме у вивчені нормативно-правових актів, якими керуються ЄС та РЕ, зокрема Договору про ЄС, ЄКПЛ, Лісабонського договору; нормативно-правових актів ЄС, зокрема рішення Ради ЄС; рішень ЄСПЛ. У формуванні висновків на основі дослідженого матеріалу застосовано метод індукції та узагальнення. У поєднанні з аналізом застосовано такий спеціально-науковий метод, як метод інтерпретації юридичних норм.

РЕЗУЛЬТАТИ

Після повномасштабного вторгнення росії в Україну

санкції стали одним з ключових елементів реакції ЄС на війну. Перший пакет обмежувальних заходів (санкцій), запроваджений у 2014 р. провідними демократичними державами у відповідь на визнання т.зв. «ДНР» і «ЛНР», став початком системної санкційної політики ЄС. Наступні пакети ухвалено у зв'язку з безпрецедентним і невиправданим воєнним нападом росії на Україну в лютому 2022 р. Станом на кінець 2025 р. ЄС ухвалив 19 пакетів санкцій, спрямованих не лише на засудження збройної агресії та масових порушень прав людини, а й на ослаблення оборонно-промислового потенціалу росії та підвищення економічної ціни її воєнних дій [2].

У межах СЗБП ЄС сформовано три основні санкційні режими у відповідь на злочинні дії росії:

1) за порушення територіальної цілісності та суверенітету України;

2) за серйозні порушення прав людини на території росії;

3) у відповідь на гібридні загрози включно з кібератаками, дезінформацією та втручанням у виборчі процеси.

Перший режим, який є найбільш масштабним і системним, охоплює індивідуальні та секторальні обмежувальні заходи, спрямовані на ослаблення економіки росії та її політичну та дипломатичну ізоляцію. Індивідуальні санкції передбачають заборону на в'їзд і транзит територією держав-членів ЄС, замороження активів осіб і організацій, включених до санкційних списків, а також заборону надання їм фінансових чи економічних ресурсів. Станом на кінець 2025 р. під персональними санкціями перебуває понад 2700 осіб, серед яких політики, бізнесмени, військовослужбовці, посадовці, пропагандисти, а також особи, причетні до організації псевдореферендумів на окупованих територіях, воєнних злочинів у Бучі та Маріуполі, ракетних ударів по цивільних об'єктах, депортацій, примусового усиновлення та «військової перемішної» діяльності стосовно українських дітей.

З іншого боку, на росію накладено економічні санкції ЄС, що спрямовано на обмеження її фінансового, енергетичного, промислового та оборонного потенціалу держави-агресора. У фінансовій сфері вони передбачають блокування доступу росії до ринків капіталу, обмеження діяльності банків і заборону операцій із криптоактивами. В енергетичному секторі запроваджено заборону імпорту російських енергоносіїв і встановлено цінові обмеження на нафту. Торговельно-промислові санкції охоплюють заборону імпорту та експорту сировинних та промислових товарів, що можуть посилити промислові спроможності росії. Оборонні та технологічні обмеження зупиняють експорт до росії товарів та технологій подвійного призначення включно з безпілотними двигунами, комплектуючими для виробництва дронів, а також цивільною та вогнепальною зброєю й її компонентами. Додатково заборонено доступ російських літаків і суден до простору ЄС, а також надання низки професійних і технологічних послуг [2].

Серед інших обмежувальних заходів ЄС, спрямованих на посилення тиску на росію та сприяння її дипломатичній, політичній та інформаційній ізоляції на міжнародній арені, варто виокремити припинення економічних відносин з окупованими територіями України, заборону фінансування спільних проєктів через Європейський банк реконструкції та розвитку і Європейський інвестиційний банк, обмеження діяльності росій-

ських державних і пропагандистських ЗМІ, а також заборону фінансування політичних партій і неурядових організацій у країнах ЄС російськими структурами. ЄС також призупинив дію угоди про спрощений візовий режим, припинив саміт ЄС – росія, виключив росію із Group of 8, відмовився визнавати російські паспорти, видані на окупованих територіях, і запровадив тарифні обмеження на імпорт добрив і агропродукції з росії та білорусі. Важливим елементом санкційної політики стали механізми протидії обходу санкцій, які включають заборону транзиту товарів подвійного призначення через росію, контроль за реекспортом технологій («no Russia clause») і блокування суден, що порушують цінову стелю на нафту [2].

Другий санкційний режим ЄС стосується погіршення ситуації з правами людини в самій росії, що посилюється на тлі її агресивної війни проти України. ЄС рішуче засудив суттєве розширення репресивного законодавства, систематичні утиски громадянського суспільства та правозахисників, а також наступ на незалежні медіа, журналістів, представників опозиції та інші критичні гомоси як усередині росії, так і за її межами.

У рамках цього підходу санкційні заходи ЄС застосовуються за двома напрямками:

1) в межах глобального режиму санкцій за порушення прав людини;

2) відповідно до спеціального, країноспецифічного режиму, ухваленого 27 травня 2024 року.

Попри офіційне проголошення відповідних принципів, впродовж тривалого часу санкційна політика ЄС у цій чутливій сфері залишалася фрагментованою, недостатньо послідовною та обмежено гнучкою у реагуванні на динамічні виклики, пов'язані з міжнародними конфліктами та системними порушеннями прав людини у третіх державах. Відсутність узгодженого, всеосяжного та ефективного механізму реагування на такі порушення послаблювала авторитет ЄС як глобального актора, здатного послідовно відстоювати задекларовані цінності та принципи [3]. Саме тому у грудні 2020 р. ухвалено Регламент (ЄС) 2020/1998, яким запроваджено новий санкційний механізм, що поширюється на такі дії, як геноцид, злочини проти людяності та інші серйозні порушення чи зловживання у сфері прав людини (зокрема тортури, рабство, позасудові страти, свавільні арешти або затримання). Інші порушення також можуть підпадати під дію цього режиму, якщо вони мають масовий або систематичний характер чи становлять серйозну загрозу для досягнення цілей спільної зовнішньої та безпекової політики, визначених у Договорі (ст. 21 Договору про ЄС) [4].

Як зазначає Ш. Боссіон, прийняття ЄС власного глобального санкційного режиму у сфері прав людини стало відповіддю на низку критичних зауважень, висловлених переважно з боку США, стосовно недостатньої відданості ЄС захисту прав людини та демократії як в межах Союзу, так і в реалізації його зовнішньої політики. Політичну значущість цих зауважень зумовлено місцем, яке права людини та демократія посідають у процесі європейської інтеграції, адже саме вони становлять фундаментальні цінності ЄС. Відповідно обмежувальні заходи ЄС у відповідь на серйозні порушення прав людини є складником сучасної динаміки його зовнішньої діяльності, спрямованої на забезпечення ефек-

тивного виконання норм міжнародного права [5].

Глобальний санкційний режим у сфері прав людини став додатковим механізмом впливу на росію як порушника прав людини, зокрема на окупованих територіях України. Так, 5 вересня 2025 р. Рада ЄС ухвалила рішення про запровадження додаткових обмежувальних заходів проти В. Булгакова та О. Пікіна в межах глобального санкційного режиму ЄС у сфері прав людини. Булгаков і Пікін обіймають посади відповідно начальника та заступника начальника управління Федеральної служби виконання покарань росії у т.зв. «Республіці Крим та місті Севастополі» й несуть відповідальність за поведження з ув'язненими, зокрема політичними в'язнями, на окупованій території Криму. В. Булгаков, який з листопада 2014 р. очолює Управління Федеральної служби виконання покарань російської федерації у «Республіці Крим та місті Севастополі», та його заступник О. Пікін, призначений у травні 2016 р., несуть особисту відповідальність за численні та систематичні порушення прав людини в кримських місцях несвободи. Під їхнім керівництвом задокументовано випадки жорстокого, нелюдського та такого, що принижує гідність, поведження з ув'язненими, зокрема політичними в'язнями, а також масові відмови у наданні належної медичної допомоги. Булгаков як керівник управління мав забезпечувати належні умови тримання під вартою, зокрема медичне обслуговування, однак допустив систематичні порушення, зафіксовані ООН та ЄСПЛ. Пікін як його заступник відповідав за управління персоналом і дотримання законності у пенітенціарній системі, але не запобіг тортурам, зловживанням і порушенням основоположних прав ув'язнених. Зокрема, обидва посадовці причетні до жорстокого поведження з правозахисницею І. Данилович та громадським активістом А. Сулеймановим, яким тривалий час відмовляли в медичній допомозі під час перебування у Сімферопольському слідчому ізоляторі. Так, вони мають нести відповідальність за серйозні порушення прав людини: жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поведження чи покарання, зокрема стосовно політичних в'язнів у Криму [6]. Відповідно до рішення Ради ЄС обидва посадовці підлягають замороженню активів, забороні на надання їм фінансових чи економічних ресурсів, а також обмеженню на в'їзд до країн ЄС.

Цим рішенням ЄС наголосив, що з моменту незаконної анексії Криму та Севастополя росією у 2014 р. ситуація з правами людини на півострові суттєво погіршилася: мешканці Криму зазнають систематичних обмежень основоположних свобод, а в місцях несвободи продовжують фіксуватися випадки тортур та нелюдського або такого, що принижує гідність, поведження. ЄС не визнає і рішуче засуджує незаконну анексію Криму та Севастополя як грубе порушення норм міжнародного права.

Третій режим санкцій ЄС проти росії спрямовано на реагування на гібридні загрози. 8 жовтня 2024 р. ЄС ухвалив санкційний механізм проти осіб і структур, відповідальних за дестабілізаційні дії проти ЄС та його держав-членів. Кібератаки, кампанії дезінформації, піддрив демократичних інститутів та інструменталізація міграції, становлять не лише загрозу безпеці, але й порушують основоположні свободи громадян. Такі дії підривають право на достовірну інформацію, свободу вираження поглядів, право на участь у вільних і справед-

ливих виборах, а також ставлять під ризик право на життя, безпеку та гідність людей внаслідок актів саботажу чи насильства [2].

Відповідно до Рішення Ради ЄС (СЗБП) 2025/1443 від 15 липня 2025 р. обмежувальні заходи охопили 9 фізичних осіб і 6 організацій, причетних до операцій з маніпуляції інформацією та іноземного інформаційного втручання. До санкційного списку потрапили Федеральне державне унітарне підприємство «Російська телевізійна та радіомовна мережа», що під контролем уряду росії заміщує українські системи мовлення на окупованих територіях контентом, спрямованим на придушення свободи слова, нав'язування проросійських наративів і делегітимізацію української влади; 841-й центр радіоелектронної боротьби, діяльність якого призвела до збоїв у GNSS-сигналах і порушення цивільної авіації в Європі; а також низка пропагандистських структур: Асоціація журналістів BRICS, Фонд боротьби з несправедливістю та Центр геополітичної експертизи, що координували кампанії дезінформації, спрямовані проти України, Франції та інших держав ЄС [7].

Запроваджені заходи передбачають замороження активів, заборону надання фінансових ресурсів, а також заборону на в'їзд до країн ЄС осіб, що підтримують російську пропагандистську діяльність. Рішення Ради ЄС підкреслює те, що інформаційні атаки, маніпуляції громадською думкою та кампанії дезінформації становлять безпосередню загрозу демократичним цінностям і правам людини. Так, санкційний режим проти гібридних дій росії не лише має на меті захист безпеки ЄС, а й спрямовано на забезпечення поваги до основоположних свобод, включно зі свободою вираження поглядів і правом на достовірну інформацію.

У комплексі усі три санкційні режими становлять не лише політичний або безпековий інструмент, а й як засіб захисту основоположних прав і свобод людини. Запроваджуючи обмежувальні заходи проти осіб, структур та держав, які вчиняють злочини проти людяності, поширюють дезінформацію або ведуть гібридні дії, ЄС демонструє готовність захищати демократичні цінності та міжнародний правопорядок. Такий підхід свідчить про перетворення санкційної політики на механізм реалізації зовнішньої політики ЄС, заснованої на принципах поваги до прав людини, верховенства права та міжнародної справедливості.

ЄСПЛ, зі свого боку, відіграє ключову роль у фіксації та юридичному визнанні фактів окупації українських територій, а також у встановленні відповідальності росії за порушення прав людини, що виникли внаслідок таких протиправних дій. Суд розглядає як індивідуальні скарги від окремих громадян чи груп осіб стосовно порушення їх прав державою-окупантом, так і міждержавні скарги, подані Україною проти росії [8, с. 32].

Одним з найважливіших рішень ЄСПЛ стало рішення у міждержавній справі «Україна проти росії (щодо Криму)» [9], що винесено Великою палатою 25 червня 2024 р. Суд підкреслив, що російська федерація здійснює ефективний контроль над Кримським півостровом, починаючи з 27 лютого 2014 р. [9, § 875]. Суд визнав наявність адміністративних практик з боку росії, що призвели до системних порушень прав людини, що зокрема закріплено у ст.ст. 2, 3, 5, 6, 8-11, 14 Конвенції та ст.ст. 1 і 2 протоколу № 1 [9]. Ці порушення стосува-

лися, зокрема, насильницьких зникнень, катувань, переслідування кримських татар і проукраїнських активістів, обмеження свободи релігії, слова та зібрань, а також порушення права власності через незаконну націоналізацію майна.

В іншій міждержавній справі проти росії, в якій вже винесено рішення у суті, а саме у справі «Україна та Нідерланди проти росії» 9 липня 2025 р., ЄСПЛ розглянув ширший контекст російської збройної агресії проти України у східних регіонах держави [10]. Суд визнав наявність юрисдикції росії на частині територій Донецької та Луганської областей, встановивши факти масових порушень права на життя, заборони катувань і нелюдського поводження, незаконних затримань і обмежень свободи пересування. Крім того, Суд підтвердив відповідальність російської федерації за збиття літака рейсу MH17 у липні 2014 р., що вважається одним з найтяжчих злочинів, пов'язаних із міжнародним збройним конфліктом на сході України [10].

Зміст і висновки цих рішень мають велике значення для міжнародно-правової кваліфікації окупації українських територій. Вони формують доказову та юридичну базу, яка підтверджує порушення державою-окупантом основоположних прав людини, а також підкріплюють позицію України на міжнародних майданчиках, зокрема в ЄС, РЄ, Міжнародному суді ООН та Міжнародному кримінальному суді. Водночас у подальшому індивідуальні скарги постраждалих від окупації осіб розглядатимуться ЄСПЛ із застосуванням вже встановлених у міждержавних справах обставин, що забезпечить єдність судової практики та підвищить ефективність правового захисту [11, с. 149].

Навіть незважаючи на вихід росії з РЄ 16 вересня 2022 р., вона несе відповідальність за порушення, скоєні до моменту виходу з Конвенції, тому вищезгадані рішення ЄСПЛ все-ж може бути використано як докази в інших судах і органах [12, с. 171]. Так, практика ЄСПЛ стала важливим елементом системної європейської відповіді на російську агресію, демонструючи, що захист прав людини в умовах окупації можливий не лише через політичні, але й через дієві судові механізми.

СЗБП ЄС та практика ЄСПЛ становлять взаємоповнюючі механізми реагування на серйозні порушення міжнародного права, зокрема в контексті російської агресії проти України.

Рішення ЄСПЛ мають значний вплив на політичні рішення інституцій ЄС, зокрема сприяють легітимізації санкцій, резолюцій та декларацій, ухвалених у межах СЗБП. Судові висновки про системні порушення прав людини, встановлені у міждержавних справах України проти росії, створюють правове підґрунтя для політичних дій ЄС, таких як обмежувальні заходи проти російських посадовців, державних підприємств і колабораціоністських структур на окупованих територіях. Водночас СЗБП підкріплює юриспруденцію ЄСПЛ через політичне визнання встановлених Судом фактів порушень. Такі кроки, як ухвалення Радою ЄС рішень з посиленням на висновки ЄСПЛ, показують синергію між політичним і судовим вимірами європейської системи захисту прав людини [13].

Попри очевидну взаємоповнюваність СЗБП та ЄСПЛ, є й системні обмеження, що гальмують повну координацію цих двох напрямів європейської політики.

Одним з ключових викликів залишається обмеженість компетенції ЄС у сфері прав людини за межами власної юрисдикції. Це створює прогалину між політичними рішеннями ЄС і судовими механізмами РЄ, які мають ширше застосування.

Додатковою проблемою є тривалий процес приєднання ЄС до ЄКПЛ. Відсутність повноправного статусу сторони Конвенції в ЄС обмежує його здатність повністю інтегрувати власну правову систему з юриспруденцією ЄСПЛ, що послаблює єдність європейського правового простору. Попри те, що ЄКПЛ не визнається прямим джерелом основоположних прав і свобод у правопорядку ЄС [14, с. 146], між ЄС та ЄСПЛ сформувалися стабільні горизонтальні взаємини. Намір ЄС приєднатися до ЄКПЛ, закріплений у Лісабонському договорі, свідчить про прагнення обох сторін до поглиблення співпраці для зміцнення європейської системи захисту прав людини [15]. Остаточне приєднання ЄС до Конвенції могло б забезпечити вищий рівень узгодженості між політичними механізмами ЄС та судовими інструментами РЄ, сприяти ефективнішій координації їхньої діяльності та стати важливим кроком у напрямі формування єдиної європейської правозахисної системи [16, с. 159].

Серед можливих напрямів вдосконалення взаємодії можна виділити створення спільного механізму моніторингу порушень прав людини на окупованих територіях, інтеграцію рішень ЄСПЛ у стратегічні документи СЗБП, а також регулярний обмін аналітикою між структурами ЄС і РЄ. Такий підхід дасть змогу не лише зміцнити спільну правову позицію, але й посилити вплив європейських інституцій на формування міжнародного правопорядку.

ВИСНОВКИ

ЄС та РЄ є ключовими міжнародними організаціями, в основі діяльності яких закладено захист прав людини, демократії та верховенства права. Обидві інституції послідовно застосовують наявні політичні та правові інструменти тиску проти держави-агресора у відповідь на системні порушення основоположних прав і свобод людини. ЄС застосовує санкційну політику як політичний засіб реагування, тоді як ЄСПЛ забезпечує правовий вимір відповідальності, фіксуючи порушення міжнародних зобов'язань росії. Так, санкційна політика ЄС і рішення ЄСПЛ взаємно доповнюють одне одного, утворюючи єдину, цілісну систему європейської реакції на окупацію українських територій та пов'язані з нею порушення міжнародного права.

ЄС послідовно демонструє, що санкційна політика є не лише засобом політичного тиску, а й ефективним механізмом захисту прав людини. Запроваджуючи обмежувальні заходи проти росії: за агресію, порушення територіальної цілісності України, системні репресії та гібридні загрози – ЄС утверджує себе як глобального актора, здатного забезпечувати дотримання міжнародного права та основоположних свобод. Відповідальність, покладена на російських посадовців, причетних до катувань, незаконних ув'язнень і придушення громадянських прав, підкреслює, що санкційні режими ЄС спрямовано не лише на ізоляцію агресора, а й на захист конкретних жертв порушень.

Водночас практика ЄСПЛ створює юридичну основу для санкційних і дипломатичних рішень ЄС, фіксуючи

злочини окупаційного режиму та формуючи доказову базу для міжнародної відповідальності. Синергія між політичними інструментами СЗБП та судовими механізмами РС формує єдину європейську систему реагування на грубі порушення міжнародного права. Її подальше зміцнення, зокрема через повне приєднання ЄС до СКПЛ, сприятиме створенню більш узгодженої, ефек-

тивної та стійкої моделі захисту прав людини в умовах сучасних конфліктів. Так, європейський досвід переконливо доводить, що поєднання політичних і правових механізмів забезпечує найвищий рівень справедливості, відповідальності та верховенства права на міжнародному рівні.

Список використаних джерел

1. Європейська конвенція з прав людини: офіц. текст. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG
2. EU sanctions against Russia. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions-against-russia/#human-rights>
3. Новиков О.С. Трансформація санкційної політики ЄС у сфері захисту прав людини: від декларативності до глобального режиму санкцій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3. С. 325–331. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/53-2.pdf>
4. Регламент Ради (ЄС) 2020/1998 від 7 грудня 2020 року щодо обмежувальних заходів проти серйозних порушень прав людини. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/1998/oj/eng>
5. Beaucillon C. Long-arm Collective Sovereignty Through the EU: The EU Global Human Rights Sanctions Regime Transcending the Limits of the Fight Against Impunity. *European Papers – A Journal on Law and Integration*. 2023. Vol. 8 № 3. pp. 1679–1695. URL: https://www.europeanpapers.eu/system/files/pdf_version/EP_eJ_2023_3_SS2_4_Charlotte_Beaucillon_00736.pdf
6. Регламент Ради (ЄС) 2025/1789 від 5 вересня 2025 року, яким імплементується Регламент (ЄС) 2020/1998 щодо обмежувальних заходів у відповідь на серйозні порушення прав людини та зловживання. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202501789
7. Рішення Ради (СЗПБ) 2025/1443 від 15 липня 2025 року, яким вносяться зміни до Рішення (СЗПБ) 2024/2643 щодо обмежувальних заходів у зв'язку з дестабілізуючими діями Росії. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202501443
8. Адамович С.В. Європейські інституції на шляху притягнення росії до відповідальності за вчинені під час російсько-української війни злочини. *Конституційний захист прав людини в контексті доктрини європейської та української юстиції: теорія і практика*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 25 червня 2025 року) / упорядник В.І. Розвадовський. Івано-Франківськ, 2025. С. 29–42. URL: <https://lib-repo.pnu.edu.ua/handle/123456789/23465>
9. Справа «Україна проти Росії (щодо Криму)». *Європейський суд з прав людини*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-235139>
10. Справа «Україна та Нідерланди проти Росії». *Європейський суд з прав людини*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-244292>
11. Іваницький А.М. Міждержавні скарги України проти рф в ЄСПЛ: правові виклики, перспективи та роль суду у вирішенні міждержавних конфліктів. *Молодий вчений*. 2024. № 6. С. 147–151. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-6-130-8>
12. Ромців О.І. Міжнародно-правові механізми захисту прав та свобод людини в умовах війни: практика ЄСПЛ. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 168–172. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.29>
13. Global Human Rights Sanctions Regime: Council imposes sanctions on two individuals over abuses in detention centres in Crimea. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/global-human-rights-sanctions-regime-council-imposes-sanctions-two-individuals-over-abuses-detention_en
14. Jurczyk T. The role of the Court of Justice of the European Union in setting European Union standards of protection of fundamental rights. *E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego*. Wrocław, 2015. pp. 141–148. URL: <https://repozytorium.uni.wroc.pl/publication/82392>
15. Лісабонський договір, яким вносяться зміни до Договору про Європейський Союз та Договору про заснування Європейського Співтовариства, підписаний у Лісабоні 13 грудня 2007 року. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTEXT>
16. Фалалєєва Л.Г. Приєднання Європейського Союзу до Конвенції з прав людини: правова позиція Суду. *Судова апеляція*. 2017. № 3. С. 151–161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suap_2017_3_19

References

1. European Convention on Human Rights: offic. text. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG
2. EU sanctions against Russia. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions-against-russia/#human-rights>
3. Novykov O.S. Transformation of the EU's sanctions policy in the field of human rights protection: from declarativity to a global sanctions regime. *Analytical and comparative jurisprudence*. 2025. № 3. pp. 325–331. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/53-2.pdf> (in Ukrainian).
4. Council Regulation (EU) 2020/1998 of 7 December 2020 concerning restrictive measures against serious human rights violations and abuses. *Official Journal of the European Union*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/1998/oj/eng>
5. Beaucillon C. Long-arm Collective Sovereignty Through the EU: The EU Global Human Rights Sanctions Regime Transcending the Limits of the Fight Against Impunity. *European Papers – A Journal on Law and Integration*. 2023. Vol. 8 № 3. pp. 1679–1695. URL: https://www.europeanpapers.eu/system/files/pdf_version/EP_eJ_2023_3_SS2_4_Charlotte_Beaucillon_00736.pdf
6. Council Implementing Regulation (EU) 2025/1789 of 5 September 2025 implementing Regulation (EU) 2020/1998 concerning restrictive measures against serious human rights violations and abuses. *Official Journal of the European Union*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202501789
7. Council Decision (CFSP) 2025/1443 of 15 July 2025 amending Decision (CFSP) 2024/2643 concerning restrictive measures in view of Russia's destabilising activities. *Official Journal of the European Union*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202501443
8. Adamovych S. V. European institutions on the path to holding russia accountable for crimes committed during the Russian-Ukrainian war. *Constitutional protection of human rights in the context of the doctrine of European and Ukrainian justice: theory and*

practice: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference (Ivano-Frankivsk, June 25, 2025) / ed. V. I. Rozvadovsky. Ivano-Frankivsk, 2025. pp. 29-42. URL: <https://lib-repo.pnu.edu.ua/handle/123456789/23465> (in Ukrainian).

9. CASE OF UKRAINE v. RUSSIA (RE CRIMEA). European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-235139>

10. CASE OF UKRAINE AND THE NETHERLANDS v. RUSSIA. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-244292>

11. Ivanytskyi A. M. Interstate complaints of Ukraine against the Russian Federation before the ECtHR: legal challenges, prospects, and the role of the Court in resolving interstate conflicts. *Young Scientist*. 2024. № 6. pp. 147–151. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-6-130-8> (in Ukrainian).

12. Romtsiv O.I. *International legal mechanisms for the protection of human rights and freedoms in wartime: ECtHR practice. Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2023. № 6. pp. 168–172. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.29> (in Ukrainian).

13. Global Human Rights Sanctions Regime: Council imposes sanctions on two individuals over abuses in detention centres in Crimea. URL: https://www.ceas.europa.eu/delegations/ukraine/global-human-rights-sanctions-regime-council-imposes-sanctions-two-individuals-over-abuses-detention_en

14. Jurczyk T. The role of the Court of Justice of the European Union in setting European Union standards of protection of fundamental rights. *E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego*. Wrocław, 2015. pp. 141–148. URL: <https://repozytorium.uni.wroc.pl/publication/82392>

15. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007. *Official Journal of the European Union*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTEXT>

16. Falalicieva L.H. The accession of the European Union to the Convention on Human Rights: the Court's legal position. *Judicial Appeal*. 2017. № 3. pp. 151–161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suap_2017_3_19 (in Ukrainian).

Roman MAKSYMОВYCH

PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Kyiv Aviation Institute

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1812-6624>

e-mail: maksymovych.roman@npp.kai.edu.ua

Oleksandra KAZYMIROVA

student, Kyiv Aviation Institute

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-6772-7365>

e-mail: 6908605@stud.kai.edu.ua

Oleksandr NIKISHCHENKO

student, Kyiv Aviation Institute

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9620-7589>

e-mail: 6882476@stud.kai.edu.ua

EU COMMON FOREIGN AND SECURITY POLICY AND ECtHR PRACTICE AS MUTUALLY REINFORCING MECHANISMS FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS UNDER THE CONDITIONS OF THE OCCUPATION OF UKRAINIAN TERRITORIES

Introduction. *The paper examines the interaction between the Common Foreign and Security Policy (CFSP) of the European Union (EU) and the practice of the European Court of Human Rights (ECtHR) in the context of the occupation of Ukrainian territories. Both mechanisms, though different in nature – political and judicial – contribute to a common European response to human rights violations arising from the aggression of Russian Federation against Ukraine.*

The purpose of the paper is to identify how the political instruments of the CFSP and the judicial mechanisms of the ECtHR reinforce each other in protecting human rights and upholding international law under conditions of armed conflict and occupation.

Results. *The research demonstrates that the EU's restrictive measures, diplomatic engagement, and monitoring missions within the CFSP framework, being in interaction with the ECtHR's case law on inter-state applications of Ukraine against Russia form a comprehensive European response to violations of fundamental rights. CFSP, which is not a human rights mechanism in the strict sense, implements foreign policy support for human rights through diplomatic, sanction, economic and political means. The ECtHR – a classic mechanism for the protection of human rights – ensures the legal responsibility of states for human rights violations. This synergy enhances the effectiveness of both political and legal dimensions of Europe's human rights system. Moreover, the integration of ECtHR judicial findings into EU foreign policy contributes to the legitimacy of sanctions.*

Conclusion. *Further research should focus on enhancing the coordination between the EU's political instruments and the judicial mechanisms of the Council of Europe to strengthen a coherent European response to human rights violations. It is also relevant to analyse how CFSP instruments can support the implementation of ECtHR judgments and contribute to restoring justice for victims of occupation. Future studies may include comparative assessments across various regional conflicts and the evaluation of the long-term effectiveness of European human rights strategies.*

Keywords: *Common Foreign and Security Policy of the European Union, restrictive measures (sanctions), European Court of Human Rights, human rights, Russian aggression against Ukraine, sanctions policy, interaction between the EU and the Council of Europe*

Valeriia KOVDRIA
student, Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1377-2468>
e-mail: v.o.kovdrya@nlu.edu.ua

THE INFLUENCE OF ROMAN LAW ON THE DEVELOPMENT OF PRIVATE INTERNATIONAL LAW IN THE WORLD

The paper provides a comprehensive exploration of the evolution of Roman legal thought and practice, tracing its development from the archaic and customary origins of early Roman society through the Republic and Classical periods, and culminating in the codification efforts of Emperor Justinian. Central to the analysis is the dualism of the jus civile and jus gentium, which the paper presents as a foundational conceptual framework that allowed the regulation of legal relations both among Roman citizens and between citizens and foreigners. The study situates this dualism within the broader intellectual and social context of Roman law, emphasizing how its flexible yet systematic principles provided practical solutions to the complex and diverse interactions of a growing and cosmopolitan society. The research further examines the reception of Roman law in medieval Europe, focusing particularly on the work of glossators, commentators, and other early legal scholars, whose efforts to systematize, interpret, and adapt Roman legal concepts contributed directly to the emergence of the ius commune. In this context, key principles such as lex domicilii, lex patriae, and lex loci actus are analyzed in detail, demonstrating how they were applied to regulate cross-border private relations, including questions of personal status, contractual obligations, and property rights, in a pre-modern international framework. Drawing upon historical sources, doctrinal analysis, and contemporary scholarship, the paper argues that Roman legal thought did not merely provide a historical precedent but laid the intellectual and practical foundations upon which modern private international law is built. Moreover, the study highlights the methodological approaches of Roman jurists—particularly their emphasis on classification, reasoning by analogy, and systematic interpretation—as mechanisms that were gradually incorporated into later European legal practice, profoundly influencing the development of conflict-of-laws doctrines. By tracing the transmission, adaptation, and integration of Roman legal ideas into different legal systems over centuries, the paper demonstrates the enduring universality, coherence, and flexibility of Roman law, underscoring its continued relevance in regulating contemporary cross-border legal interactions.

Keywords: Roman law, international law, private international law, reception, glossators, Corpus Juris Civilis, Romano-canon law

INTRODUCTION

The influence of Roman law on the development of modern legal systems cannot be underestimated. The works and achievements of Roman lawyers are still admired nowadays. The impact of Roman law on the evolution of modern legal systems has long attracted the attention of scholars across different countries. Numerous studies have traced its principles, doctrines, and legal institutions, examining how they shaped both national and international legal practices. Yet, many aspects of its influence—particularly the ways in which Roman legal concepts continue to inform contemporary private international law—remain open to deeper analysis.

The **PURPOSE** of the paper is to enrich the modern understanding of the influence of Roman law on the development of private international law, demonstrate its theoretical continuity and identify the key forms and mechanisms through which Roman legal principles continue to manifest themselves across the globe today.

RESEARCH METHODS

A combination of historical and analytical methods was employed in conducting this research. The historical-genetic method was applied to trace the development of Roman private law from its archaic customary origins through the Republican and Classical periods to the codification under Emperor Justinian. Through this approach, the evolution of key legal categories—particularly those later adapted within private international law—was reconstructed.

The comparative-legal method was used to examine the transformation and reinterpretation of Roman legal principles within medieval European legal systems, especially in the context of the glossators, the commentators, and the for-

mation of the ius commune. This method allowed for the identification of structural parallels between Roman legal institutions and the modern doctrine of conflict of laws.

The dogmatic method was applied to analyse the conceptual apparatus of Roman law, including the notions of jus civile, jus gentium, domicilium, and the early forms of connecting factors that became foundational in private international law. This approach made it possible to systematise the relevant concepts and determine their doctrinal continuity.

The historical-comparative method was used to evaluate the process of reception of Roman law in medieval and early modern Europe. Particular attention was given to the selective adoption and adaptation of Roman norms—both substantive and conceptual—into local legal systems and transnational legal thought.

RESULTS

History of the Development of Roman Private Law in the Context of the Development of Modern Legal Systems. The idea of continuity between Roman legal thought and modern law systems has been widely debated and disputed among scholars. In the broader discussion on the evolution of legal universality as such, the significance of Roman law in shaping the conceptual foundations of private law across jurisdictions remains a central question. It is generally accepted that Roman influence can be clearly observed in the systems of laws of many countries, yet, opinions differ as to the depth, degree and nature of this influence. Some researchers suggest the opinion of discontinuity between ancient and modern legal frameworks, stressing that branches of contemporary private law (international private law included) arose independently of Roman legal structures, taking into

account only certain aspirations. Others, however, trace a clear intellectual lineage, identifying in modern legal systems the enduring presence of Roman notions.

Nonetheless, regardless of the standpoint from which one may assess the presence of Roman law today, it is abundantly clear that it is the Roman tradition where the roots of many modern legal concepts lie deep within. Therefore, to understand the scope and mechanisms of this influence, it is necessary to turn to the origins of Roman legal thought itself and trace how its principles gradually permeated later legal systems.

Following the observations of J.J. Gstach, it may be stated that the earliest phase of Roman private law is largely enveloped in obscurity, a certain veil of ancient ambiguity. Law, naturally, at its primitive form, was an oral and customary system of rules, closely and inevitably intertwined with religious authority. Legal rules were interpreted and applied by the pontiffs – aristocratic members – and their control tended to result in outcomes favouring the patrician class. The struggle between patricians and plebeians (one shall not forget that a Roman society once was of a class-division nature) eventually created the demand for a written embodiment of law – a prototype of code that would provide equal access to legal norms. This came to its fulfilment in the passage of the Law of the Twelve Tables in 451 BC – the first attempt to codify the rules which had hitherto been unwritten. Although the Tables were far from comprehensive and addressed themselves to mainly private and criminal matters, they set the process of transition from customary to written law underway and laid the foundation for future Roman legal development.

It is therefore possible to agree that in the very early era, during its Archaic Period, it was customary law that governed social relations and acted as a starting point for Roman private law development.

It is also possible to notice that in the times of the Roman Republic, the legal landscape evolved considerably compared to the earlier, archaic period. Though customary law and the Twelve Tables had set a foundation, the increasing sophistication of Roman society and its increasing contact with foreigners necessitated new legal avenues. The establishment of the office of the praetor, and more particularly the praetor peregrinus, reflected this need. The praetor peregrinus was specifically tasked with hearing foreign cases, and thereby marked an early awareness of the status and rights of "aliens" – the term peregrinus literally means from Latin "traveller", "alien". This development did not only address practical concerns; it laid the basis *idearum* for the differentiation between *jus civile*, the law applicable to Roman citizens, and *jus gentium*, the law applied to interactions involving foreigners, which was quite groundbreaking.

Interestingly, as R. Lesaffer denotes, for the Romans, the generally known term *jus gentium* did not refer to "public international law", as it is widely misunderstood today, but was considered none other than the body of private, domestic law the Roman courts applied to foreigners. Such a notion is rather exceptional, as it was one of the first attempts to reconcile the coexistence of subjects with diverse legal backgrounds under one, single jurisdiction within one state. The Romans were able to integrate relations with a foreign subject into their legal order. Remarkably, here one can trace the emergence of the intellectual foundation for later doctrines concerning the recognition of foreign rights and obli-

gations and the prototype of relations with a foreign element – ideas that would eventually re-emerge at the heart of private international law.

All in all, the evolution of Roman private law up to the late Republic is a remarkable set of legal adaptation and intellectual refinement. Starting from its initial customary form tied with ritual and class privilege, Roman law gradually evolved into a practical and rational system capable of adapting to the needs of a rising and diversified society. The dualism between *jus civile/jus gentium*, apart from providing versatility in conflict resolution, also reflected an early awareness of universal principles of law transcending the ties of citizenship and geography.

The Classical Period (3-rd century BCE – 3-rd century CE) is considered to be the golden age of Roman jurisprudence. As Rome grew into an extensive empire, its law took on a universal character. Jurists such as Gaius, Ulpian, and Papinian developed doctrines that still form the basis of many modern-day private law systems. Under Augustus, judicial process was codified in the *Leges Iuliae de iurisdictione* (17 BCE), abandoning archaic ritualism (which still persisted and was deeply rooted within the society) and adopting a formulaic, orderly process.

The Post-Classical Era (3-rd – 6-th centuries CE) deserves special consideration as it witnessed increasing centralization of legal authority under imperial law control. Juristic creativity gradually gave way to systematic compilation endeavors, with the rule of Emperor Justinian (527-565 CE) being the peak of it. It was during his rule that centuries of legal ideology were distilled into a cohesive whole – the *Corpus Juris Civilis*, a codification that had a far-reaching effect on the development of European and international private law.

The Role of Justinian's Code. Being a truly noteworthy, remarkable and rather unique document, *Corpus Juris Civilis* forms the basis for the legal codes of most countries in continental Europe today without much exaggeration. Being considered a bedrock of legal tradition in most civil law legal systems, having spread throughout Europe during the Middle Ages, its influence can be found even in private international law. The compilatory and legislative process initiated by Emperor Justinian not only preserved the intellectual heritage of Rome but also laid the foundation for the revival of legal scholarship in medieval Europe.

Thus, after its rediscovery, the study of the *Corpus Juris Civilis* gained a so-called foothold in medieval universities, particularly at Bologna, where a new generation of jurists known as glossators arose. These scholars pored over the Justinian texts, adding marginal and interlinear notes – *glossae* – to clarify, interpret, and reconcile challenging passages. By their analytical approach, Roman law was transformed from a collection of ancient rules to a systematic and teachable corpus. In the works of scholars such as Imerius, Accursius, and their successors, Roman legal concepts were reopened and rendered relevant to the needs of a rapidly developing medieval society. The glossators' orderly method of commentary furnished the intellectual groundwork for later jurists so that Justinian's compilation became not merely a remnant of the past but the living flower of European civil law, whose roots are deeply embedded in Roman legal tradition.

Its influence on Western European private international law (and beyond) can, to a large extent, be traced to the enduring dominance of Justinian's Code. Indeed, the *Corpus Juris Civilis* anticipated many of the questions later add-

ressed by conflict of laws. In adopting principles derived from the Roman *jus gentium* *Corpus Juris Civilis* provided an intellectual framework to the management of legal plurality inside and outside the Empire. This universalist dimension of Roman law anticipated much of the conflict of laws questions that came to the forefront subsequently. Concepts such as domicile and personal status, which were originally employed to prescribe which law should be applied to people subject to Roman jurisdiction, evolved into key linking concepts to guide the apportionment of legal jurisdiction among distinct states and juridical systems. In this way, Justinian's codification preserved a common conception of justice in between distinct communities and sowed the initial seeds of what later evolved into modern-day private international law.

The Concept of Reception of Roman Law. Influence of the Reception of Roman Private Law in Private International Law. In order to address the rich topic of the notion of Roman law reception in the context of the development of private international law, it would be useful to uncover the historical context from where the adoption of Romano-canon law (that should be perceived as a synthesis of Roman and canon law that developed in medieval universities) reached its peak: in Europe from about the 12th century onwards. As glossators and later commentators systematised and taught Roman legal doctrines, these principles gradually permeated local laws and practices across the continent. This process was not just a mere imitation but a selective adaptation, driven by the need for intellectual coherence and legal uniformity amid the fragmentation of medieval jurisdictions. Roman law offered a universal language of rights and obligations, capable of bridging the legal diversity of European principalities and city-states. Reception thus involved both the revival of ancient jurisprudence as well as the emergence of a shared legal consciousness—one that would proceed to shape subsequent transnational thought in law, including the foundations of private international law.

The reception of Roman law was not an isolated phenomenon but instead responded to the growing demand for an orderly and rational legal order in a fragmented Europe. Where it seemed that local customary systems could not respond to the intricacy of transnational trade, property, and contractual relations, scholars and jurists sought the intellectual ferocity and universality of Roman legal precepts. The reception thus was not a mere borrowing from the past but an active reception of Roman legal thought to adapt to the needs of a growing society. It helped in the evolution of a common legal vocabulary transcending political frontiers and served as a unifying foundation for European jurisprudence.

As E. Chevreau suggests, reception of Roman law into practice also involved selective borrowing of foreign and local laws into the Roman legal system as well, e.g., the *lex Rhodia de iactu*. Originating in the commercial practices of the island of Rhodes, this principle-based on the equitable idea of sharing the loss arising from a jettison in sea carriage—was adopted in Roman law and technically realised within the Roman legal institution of *locatio conductio*. This instance illustrates that the reception was not a passive copy but an active intellectual synthesis in which Roman law was developed into a universal and flexible system that had the capacity to absorb and reconcile various legal traditions.

All in all, the process of reception of Roman law is of a particular interest for international law scholars. Indeed, the

Roman model proved capable of transcending the boundaries of time and geography, offering a universal language of law grounded on notions of equity, good faith, and order of reason. It is with this alone intellectual heritage that Roman law provided not only the set of legal categories, but also the very means whereby conflicts of law were to be construed and resolved.

Reception of Concepts and Definitions. It is suggested by some scholars that the process of reception began in the very 13th century, touching upon spheres of administration and the judiciary exclusively, gradually spreading throughout the territory and time, entangling with canon law. Later on, the influence of Roman law could be traced in the principles of public international law, yet the reception in the context of private international law deserves special consideration as well.

The rediscovery of Roman jurisprudence not only brought about substantive rules but also a sophisticated legal methodology and a coherent conceptual scheme that profoundly impacted the emerging doctrine of conflict of laws. Under the umbrella of the *ius commune*—the homogeneous legal culture generated by the confluence of Roman law and canon law—jurists began codifying transnational rules regulating private relationships. It was here in this intellectual environment that such fundamental connecting factors as *lex domicilii*, *lex patriae* (or *lex nationalis*), *lex loci actus* and many others came to solidify over time.

These principles, premised on Roman juristic thinking, brought to life the long-standing awareness of personal status, domicile, and territorial jurisdiction as considerations in law of governing law. The Romans had previously and for a long time distinguished between the *jus civile* applicable to citizens and the *jus gentium* applicable to aliens; the medieval jurists rendered these distinctions in terms of the *ius commune*, adapting them to fit a more unified Europe. Accordingly, the *lex domicilii* developed out of the Roman understanding of domicile as the centre of one's civil life, while *lex loci actus* had its precursor in the Roman rule that obligations were governed by the law of where they were made.

Reception of Roman concepts into private international law was therefore far from passive inheritance. It represented an active intellectual movement, one where Roman thinking provided terminology and justification for defining legal relations transcending territorial boundaries. These concepts embedded themselves in European legal awareness through the *ius commune* and eventually gave rise to the modern system of conflict-of-laws norms.

It is within this modern framework that private international law may be seen as the true heir to the Roman legal tradition—preserving its universal spirit while reshaping it to meet the realities of a globalised legal order.

CONCLUSIONS

Private international law can be seen as a receptor of Roman legal tradition to no lesser extent than public international law. Many modern international law rules, generally and particularly in private law analogies, have their origins in Roman law, which is remarkable, taking into account the centuries that lie between the classical Roman era and today's codifications, and the revolutionary adjustments the principles had to undergo in order to be accommodated within the complexities of modern cross-border private relations.

This enduring impact serves to illustrate the universality

and flexibility of Roman legal thought. The development of Roman law, by its reception and reinterpretation comes to show that modern private international law is not of our making, but a culmination of centuries of historical and doctrinal evolution. Knowledge of such a tradition allows

scholars and practitioners to perceive the richness, coherence, and internal logic of current rules, and by placing against these the cross-temporal continuity of Roman principles, to illustrate the enduring relevance of Roman ideas to cross-border relationships today.

References

1. Atzeri L. Roman Law and Reception // European History Online (EGO). Mainz, 2017. URL: <http://www.ieg-ego.eu/atzeril-2017-en>
2. Williamson C. The Evolution of Law and Legal Procedures in the Roman Participatory Context. *A Companion to Greek Democracy and the Roman Republic*. 2014. URL: <https://doi.org/10.1002/9781118878347.ch11>.
3. Borysova V.I., Baranova L.M., Domashenko M.V. et al. Basics of Roman private law. Kharkiv, 2008. 224 p. (in Ukrainian)
4. Nussbaum A. Exploration of the Roman Notions of International Law. *University of Pennsylvania Law Review*. 1952. Vol. 100. pp. 678–(last page).
5. Padalka A.H. The reception of Roman law in the legal systems of Europe and its influence on Ukrainian law. *Bulletin of Ivan Franko Lviv National University. Legal series*. 2017. No. 2. pp. 89–96. (in Ukrainian)
6. Lesaffer R. Roman Law and the Early Historiography of International Law: Ward, Wheaton, Hosack and Walker. *Universality and Continuity in International Law*. 2011. pp. 149–184.
7. Lesaffer R. Argument from Roman Law in Current International Law: Occupation and Acquisitive Prescription. *European Journal of International Law*. 2005. Vol. 16, № 1. pp. 25–58. URL: <https://doi.org/10.1093/ejil/chi102>.
8. Padoa-Schioppa A. The Glossators and the New Legal Science. *A History of Law in Europe: From the Early Middle Ages to the Twentieth Century*. Cambridge, 2017. pp. 73–94.
9. Chevreau E. The lex Rhodia de iactu, an example of the reception in the Roman private law of foreign institutions. *Ius Antiquum*. 2015. Vol. 1/31. pp. 152-158.

Валерія Олексіївна КОВДРЯ

студентка, Національний Юридичний Університет ім. Ярослава Мудрого

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1377-2468>

e-mail: v.o.kovdrya@nlu.edu.ua

ВПЛИВ РИМСЬКОГО ПРАВА НА РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА У СВІТІ

У статті надано всебічний огляд еволюції римської юридичної думки та практики, простежуючи її розвиток від архаїчних і звичаєвих початків раннього римського суспільства через період Республіки та Класичний період і завершуючи кодифікаційними зусиллями імператора Юстиніана. Центральним в аналізі є дуалізм *jus civile* та *jus gentium*, що подано як фундаментальну концептуальну основу, яка давала змогу регулювати правові відносини як між римськими громадянами, так і між громадянами та іноземцями. У дослідженні цей дуалізм розглянуто у ширшому інтелектуальному та соціальному контексті римського права, підкреслюючи, як його гнучкі, але систематизовані принципи забезпечували практичні рішення для складних і різноманітних взаємодій зростаючого та космополітичного суспільства. Проаналізовано рецепцію римського права в середньовічній Європі, зокрема через діяльність глосаторів, коментаторів та інших раннях правознавців, чия робота із систематизації, тлумачення та адаптації римських правових концепцій безпосередньо сприяла формуванню *ius commune*. У цьому контексті детально проаналізовано ключові принципи, такі як *lex domicilii*, *lex patriae* та *lex loci actus*, демонструючи, як їх застосовували для регулювання транснаціональних приватних відносин включно з питаннями особистого статусу, договірних зобов'язань та майнових прав у передмодерному міжнародному правовому середовищі. Спираючись на історичні джерела, доктринальні дослідження та сучасну наукову літературу, доведено, що римська юридична думка не лише створила історичний прецедент, а й заклала інтелектуальні та практичні основи, на яких базується сучасне приватне міжнародне право. Крім того, висвітлено методологічні підходи римських юристів – особливо їх акцент на класифікації, міркуваннях за аналогією та систематичному тлумаченні – як механізми, що поступово інтегровано в європейську правову практику і вони суттєво вплинули на розвиток доктрини колізійного права. Простежуючи процес передачі, адаптації та інтеграції римських правових ідей у різні правові системи протягом століть, показано стійку універсальність, узгодженість і гнучкість римського права, підкреслюючи його безперервну актуальність в регулюванні сучасних транснаціональних правових взаємодій.

Ключові слова: римське право, міжнародне право, міжнародне приватне право, рецепція, глосатори, *Corpus Juris Civilis*, римсько-канонічне право

Катерина Олегівна **СПИЦЬКА**

аспірантка, Навчально-науковий інститут права КНУ ім. Тараса Шевченка; провідний фахівець, Навчально-методичний відділ КНУ ім. Тараса Шевченка

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-4841-5881>

e-mail: kospyska@knu.ua

ТЕОРЕТИЧНО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено комплексному дослідженню теоретико-правових підходів до дефініції соціального захисту осіб з інвалідністю внаслідок війни в умовах тривалої повномасштабної війни. Проаналізовано доктринальні концепції соціального захисту як динамічної системи відносин, що виступає мірилом соціальної безпеки. Обґрунтовано необхідність переходу від застарілої медико-соціальної експертної комісії до прогресивної соціальної моделі. На підставі проведеного аналізу сформульовано визначення поняття, що відображає його правову природу.

Ключові слова: соціальний захист, інвалідність внаслідок війни, ветерани, соціальна модель, соціальні гарантії, Женевські конвенції, Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, реабілітація, адаптація

ВСТУП

Необхідність наукового переосмислення категорії соціального захисту осіб, які отримали інвалідність внаслідок війни, продиктовано динамікою широко масштабної агресії росії проти України та стрімким зростанням чисельності громадян, які набули такого статусу. Цей факт трансформує соціальний захист із звичайної сфери соціальної політики на пріоритетний, критично важливий елемент державної безпеки, національної стійкості та конституційного обов'язку. Ефективна система соціального захисту ветеранів війни з інвалідністю є не лише моральною вимогою, але й інструментом збереження людського капіталу та забезпечення стійкої реінтеграції захисників країни.

У вітчизняній правовій науці питання соціального забезпечення та статусу ветеранів війни розглянуто у низці праць, зокрема у контексті Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (далі – Закон) [1]. Однак, попри значну увагу до компенсаторних механізмів (пільг та виплат), є суттєва доктринальна прогалина у визначенні поняття «соціальний захист осіб з інвалідністю внаслідок війни» як інтегрованої правової категорії. Наявні визначення часто або необґрунтовано синонімізуються із соціальним забезпеченням, або не повністю відображають вимоги сучасної, людиноцентричної соціальної моделі інвалідності.

Крім того, більшість досліджень не проводить достатнього аналізу подвійної правової природи статусу особи з інвалідністю внаслідок війни, що ґрунтується як на внутрішньому соціальному праві, так і на принципах міжнародного гуманітарного права. Такий комплексний підхід є необхідним для формулювання визначення, яке б охоплювало не лише матеріальні гарантії, але й системні процеси повноцінної соціалізації та адаптації [2].

МЕТА дослідження – розроблення концептуально-правового визначення соціального захисту осіб з інвалідністю внаслідок війни, ґрунтуючись на синтезі доктринальних підходів, міжнародних стандартів та національних правових механізмів. Результати дослідження мають слугувати підґрунтям для формування науково обґрунтованих рекомендацій з удосконалення механізмів

його реалізації.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження теоретико-правових підходів до визначення соціального захисту осіб з інвалідністю внаслідок війни вимагає застосування комплексного набору методологічних інструментів. Основою є діалектичний метод, що дає змогу аналізувати динамічні зміни, що відбуваються у правовому регулюванні соціальних відносин під впливом воєнних конфліктів та міжнародних зобов'язань.

Формально-юридичний метод є критично важливим для точного тлумачення змісту соціальних гарантій, закріплених у Законі та інших нормативно-правових актах.

Порівняльно-правовий метод застосовано для зіставлення національних стандартів соціального захисту із зобов'язаннями, що випливають з міжнародних договорів, зокрема Женевських конвенцій та Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю. Це дає змогу ідентифікувати прогалини та напрями для гармонізації.

Системний метод забезпечує розгляд соціального захисту не як фрагментарного набору пільг, а як цілісної, взаємопов'язаної системи адаптаційних та реабілітаційних заходів. Цей метод дає змогу дослідити соціальний захист як інструмент розвитку демократичної та ефективної моделі правосуб'єктності осіб з інвалідністю, спрямованої на їх активну адаптацію та повну реалізацію прав нарівні з іншими громадянами.

РЕЗУЛЬТАТИ

У національній правовій доктрині немає єдиного підходу до трактування обсягу та змісту поняття «соціальний захист». Ця категорія часто викликає дискусії про її співвідношення з категорією «соціальне забезпечення».

Традиційний або вузький підхід у правовій науці нерідко вказує синонім термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення», вважаючи обидва проявом опікунської функції держави, спрямованої на піклування про громадян [3]. Таке розуміння фокусується переважно на матеріальних виплатах та пенсіях.

Проте більш сучасний та широкий системний підхід розглядає соціальний захист як набагато об'ємніше

явище. У цьому контексті соціальний захист визначається через систему відповідних відносин, які комплексно спрямовано на задоволення матеріальних та інших потреб громадян за рахунок коштів, створених державою. Важливою особливістю такого підходу є те, що соціальний захист є мірилом ефективності та соціальної спрямованості державної соціальної політики [3].

Подальша еволюція правової доктрини включає ризиковий підхід, згідно з яким соціальний захист є комплексом заходів, спрямованих на пом'якшення соціальних ризиків та забезпечення соціальної безпеки. Держава повинна надавати особам, які отримали інвалідність внаслідок війни, не лише матеріальну допомогу, а й гарантувати їм інтеграцію в суспільне життя. Якщо соціальний захист є мірилом ефективності політики та інструментом забезпечення соціальної безпеки, то у разі осіб з інвалідністю внаслідок війни його ефективність має оцінюватися не за обсягом наданих компенсацій, а за ступенем соціальної реінтеграції – їх здатністю до участі у суспільному житті та досягненням економічної самодостатності [3]. Так, визначення соціального захисту для цієї категорії осіб має бути динамічним і орієнтованим на інтеграційний результат, а не лише на процес надання пільг.

Фундаментальні зміни в теоретико-правовому визначенні інвалідності ініційовано переходом української державної політики до соціальної моделі, яку гармонізовано з міжнародними стандартами, зокрема з Конвенцією ООН про права осіб з інвалідністю. На відміну від застарілої медичної моделі, яка фокусувалася виключно на діагнозі, фізичних або психічних дефіцитах особи, нова модель зосереджена на обмеженнях повсякденного функціонування особи та бар'єрах (архітектурних, інформаційних, соціальних, економічних), з якими особи з інвалідністю зіштовхується у суспільному житті. Ці зміни означають, що інвалідність більше не розглядається як виключно індивідуальна трагедія чи медична проблема, яку потрібно «вилікувати» або «зафіксувати», а як соціальний феномен, спричинений неадаптованим середовищем та дискримінаційними практиками. Головний наслідок цього переходу полягає у перенесенні фокусу відповідальності: від вимоги до особи з інвалідністю «адаптуватися» чи «приспосуватися» – до вимоги до суспільства та держави усунути бар'єри та забезпечити розумне пристосування та універсальний дизайн. Сучасне українське законодавство таким способом розглядає осіб з інвалідністю як повноправних суб'єктів прав, а не об'єктів благодійності чи медичної опіки. Це вимагає впровадження системних заходів, спрямованих на забезпечення доступності до фізичного середовища, транспорту, інформаційно-комунікаційних технологій та послуг, а також на формування інклюзивної культури і боротьбу з дискримінацією, що є необхідною умовою для повної та ефективної інклюзії цих громадян у всі сфери суспільного життя.

У цьому контексті адаптація та інтеграція визнаються базисними правовими категоріями для розвитку сучасного законодавства України. Державну політику із соціального захисту людей з інвалідністю прямо спрямовано на забезпечення їм рівних можливостей для участі в суспільному житті, включно зі створенням умов для економічної самодостатності. Правове закріплення соціальної моделі вимагає імплементації організаційних

заходів, як-от ліквідація медико-соціальних експертних комісій та цифровізація порядку проведення оцінювання обмежень повсякденного функціонування. Ця реформа має на меті забезпечення об'єктивності оцінювання, підвищення процедурної справедливості та запобігання правопорушенням у цій критичній сфері.

Соціальний захист осіб з інвалідністю внаслідок війни має унікальну подвійну правову природу, що впливає одночасно з міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини.

Статус осіб з інвалідністю внаслідок війни тісно пов'язано із Женевськими конвенціями про захист жертв війни 1949 р. [4], ратифікованими Україною у 1954 р. Ці конвенції та Додаткові протоколи до них створено, щоб накласти певні рамки на насильство під час війни, обмежити страждання та забезпечити захист жертв війни. Інвалідність, отримана внаслідок бойових дій, надає особі статус, захищений Міжнародним гуманітарним правом. Це накладає на державу унікальний обов'язок, що перевищує стандартні соціальні зобов'язання. Це зобов'язання є не лише актом соціальної справедливості, а й виконанням міжнародно-правового обов'язку перед захисниками. Будь-яке обмеження гарантованих прав повинно бути надзвичайно обґрунтованим, оскільки це може розглядатися як порушення соціальних і міжнародних гуманітарних стандартів.

Другий важливий міжнародно-правовий вимір захисту забезпечується Конвенцією ООН про права осіб з інвалідністю [5], ратифікованою Україною у 2009 р. Цей документ забезпечує захист на засадах прав людини, підтверджуючи невід'ємне право кожної людини на життя та вимагаючи забезпечення його ефективного здійснення особами з інвалідністю нарівні з іншими.

Конвенція вимагає, щоб соціальний захист забезпечував рівні можливості для участі в суспільному житті. Так, соціальний захист має бути визначено як інструмент усунення фізичних, соціальних та психологічних бар'єрів, що перешкоджають цій участі. Забезпечення поваги до фізичної та психічної цілісності прямо корелюється з необхідністю надання якісних лікувально-реабілітаційних, психологічних та соціально-адаптаційних послуг. На національному рівні статус «особа з інвалідністю внаслідок війни» юридично закріплено в Законі. Основними завданнями Закону є: створення належних умов для підтримання здоров'я й активного довголіття; організація соціального та інших видів обслуговування; надання пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі трудової діяльності та з урахуванням стану здоров'я.

Для осіб з інвалідністю внаслідок війни соціальний захист має бути розглянуто в різних взаємопов'язаних вимірах, що забезпечують перехід від компенсації до повної реінтеграції. Соціальні гарантії та матеріально-фінансовий складник є виміром соціального забезпечення у структурі ширшого соціального захисту, та його спрямовано на економічну самодостатність. Також законодавство гарантує низку ключових пільг, пов'язаних з відновленням здоров'я та функціонування: безоплатне одержання ліків, медичних виробів та допоміжних засобів реабілітації; позачергове безплатне зубопротезування (за винятком дорожочісних металів) та забезпечення іншими протезами і протезно-ортопедичними виробами; безоплатне позачергове щорічне забезпечення санаторно-курортним лікуванням з компенсацією вар-

тості проїзду.

Особи з інвалідністю внаслідок війни мають право на отримання одноразової грошової допомоги, яка є прямою компенсацією за завдану шкоду здоров'ю. Важливою правовою нормою є те, що якщо особа має право на одноразової грошової допомоги за кількома законами, виплата грошових сум здійснюється за однією з підстав за її вибором. Серед необхідних заходів соціально-економічної адаптації виділяється затвердження програм пільгового будівництва житла для військовослужбовців з інвалідністю внаслідок війни. Забезпечення гідних житлових умов є базисною умовою для успішної соціальної реінтеграції.

Дослідження підтверджують, що соціалізація військовослужбовців з інвалідністю внаслідок війни є всебічним, системним, довготривалим процесом, ефективність якого критично залежить від скоординованої участі держави. Розгляд соціального захисту як інструменту реінтеграції є ключовим для реалізації права на участь у суспільному житті. Держава, віддаючи шану та повагу до виконання військового обов'язку, зобов'язана здійснити комплекс заходів, спрямованих на повну адаптацію. Ці заходи мають бути комплексними та охоплювати всі сфери життя, відповідно до соціальної моделі: соціально-психологічні заходи (надання психологічної підтримки не лише самим військовослужбовцям, але й членам їхніх сімей); лікувально-реабілітаційні заходи (модернізація реабілітаційних центрів та баз відпочинку для забезпечення високоякісного відновлення); освітні та кадрові заходи (забезпечення професійної адаптації, перекваліфікації та сприяння працевлаштуванню). Систематизація елементів соціального захисту осіб з інвалідністю внаслідок війни відображає його комплексну природу, що включає різні рівні взаємодії.

Ефективність теоретико-правового підходу до соціального захисту особи з інвалідністю внаслідок війни є прямо пропорційною прозорості та швидкості адміністративних процедур набуття цього статусу та оцінювання функціонування. Адміністративна складність та бюрократичні ризики, пов'язані з ліквідованою застарілою системою медико-соціальної експертизи, можуть прямо підірвати реалізацію права на соціальний захист, перетворюючи його з гарантованого права на виснажливий бюрократичний квест. Саме тому критично важливим є повне впровадження нового, людиноцентричного підходу до оцінювання, заснованого на Міжнародній класифікації функціонування (МКФ), обмеження життєдіяльності та здоров'я. Цей перехід від застарілої системи, що часто фокусувалася на «визначенні відсотка втрати працездатності», до системи комплексного оцінювання функціонування за стандартами МКФ, обмеження життєдіяльності та здоров'я є ключовою реформою. Такий підхід забезпечує об'єктивність та індивідуалізацію, оскільки оцінює не лише медичний діагноз, а й реальні обмеження участі особи у суспільному житті та її взаємодію з оточуючим середовищем (аналізуючи наявність бар'єрів). Завдяки цьому можливе розроблення гнучкого та цільового Індивідуального плану реабілітації, який об'єднує медичний, психологічний, професійний та соціальний складники, що безпосередньо спрямовано на реінтеграцію, а не лише на пасивну компенсацію.

Успішна реформа неможлива без комплексної циф-

ровізації всіх етапів: від первинного звернення до отримання послуг. Створення єдиного електронного реєстру та можливість проходження процедур за принципом онлайн-сервісів (наприклад, через державний портал електронних послуг) мінімізує ризики, скорочує час очікування та значно знижує бюрократичне навантаження на особу з інвалідністю внаслідок війни. Кінцевою метою цієї трансформації є забезпечення безперервності переходу від лікування та реабілітації до оформлення статусу інвалідності та отримання всіх соціальних послуг. Так, децентралізація прийняття рішень та спрощення документообігу є не просто адміністративними заходами, а гарантією того, що заслужене право на соціальний захист буде реалізовано своєчасно та з повагою до гідності захисника.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження підтвердило, що теоретико-правові підходи до визначення поняття соціального захисту осіб з інвалідністю внаслідок війни в Україні перебувають на етапі критичної трансформації, зумовленої воєнними реаліями та міжнародними зобов'язаннями. Встановлено, що цей захист не може бути зведено виключно до вузького розуміння соціального забезпечення, оскільки його кінцевою метою є не лише компенсація втрат, а й повна соціальна реінтеграція та розвиток правосуб'єктності особи.

Правовий статус осіб з інвалідністю внаслідок війни є унікальним, оскільки він має подвійну правову природу, що базується на обов'язках, які випливають із міжнародного гуманітарного права (Женевські конвенції), та стандартах прав людини (Конвенція ООН). Національне законодавство закріплює соціальні гарантії та переваги як форму державної поваги за виконання військового обов'язку. Перехід до соціальної моделі інвалідності вимагає визначення соціального захисту як комплексного, системного процесу соціалізації та адаптації, що охоплює не лише медичні, а й психологічні, освітні та кадрові заходи. На підставі синтезу системного підходу, концепції соціальної безпеки та соціальної моделі пропонуємо вдосконалення поняття «соціальний захист осіб з інвалідністю внаслідок війни в Україні» як комплексу державних та суспільних гарантій (правових, соціальних та економічних), метою яких є забезпечення гідного життя, відновлення здоров'я, професійної адаптації та повноцінної соціальної інтеграції осіб, що отримали інвалідність під час бойових дій та захисту суверенітету і територіальної цілісності України.

Для забезпечення максимальної ефективності соціального захисту осіб з інвалідністю внаслідок війни необхідне впровадження трьох ключових стратегічних заходів, які гарантують якість, індивідуалізацію та довгострокову стійкість підтримки.

По-перше, критично важливим є законодавче закріплення Індивідуальних планів адаптації. На відміну від традиційної Індивідуальної програми реабілітації, яку здебільшого зосереджено на медичній реабілітації, Індивідуальний план адаптації має бути комплексним та багатосекторальним документом. Він повинен містити чіткі цілі та кроки до не лише професійної підготовки, але й соціальної інтеграції, житлового забезпечення, юридичної підтримки та психосоціальної допомоги, причому розроблений спільно з особами з інвалідністю

внаслідок війни на засадах партнерства. За кожним пунктом має бути закріплено конкретні органи влади та установи з чіткими термінами виконання, що значно підвищує їхню відповідальність та дає змогу здійснювати ефективний контроль.

По-друге, необхідно завершити реформу оцінювання інвалідності, що передбачає повну та незворотну заміну медико-соціальної експертизи на стандарти Міжнародної класифікації функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я. Цей стратегічний крок вимагає масштабної перепідготовки кадрів та впровадження інституту незалежних міждисциплінарних комісій, які здійснюватимуть функціональне оцінювання не лише за діагнозом, а й з урахуванням реального середовища проживання особи. Наскрізна цифрова інтеграція виводів у державні електронні реєстри є необхідною для автоматичного ініціювання та моніторингу надання ін-

дивідуалізованих соціальних послуг, забезпечуючи безперервність процесу від лікування до реінтеграції.

По-третє, для уникнення розриву між законодавчими деклараціями та фактичною реалізацією, ключовим моментом є запровадження правового моніторингу та оцінювання ефективності. Це включає створення національного Індексу доступності та інклюзивності, що регулярно вимірюватиме ступінь адаптації об'єктів та державних послуг до потреб осіб з інвалідністю внаслідок війни. Крім того, обов'язковим є залучення різних організацій до проведення регулярних аудитів та оцінювання якості надання послуг (ветеранський аудит), а також запровадження механізмів фінансової прозорості до цільового використання бюджетних коштів. Лише комплексне впровадження цих трьох стратегічних вимірів перетворить соціальний захист в дієвий та гідний механізм підтримки захисників України.

Список використаних джерел

1. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993, № 3551-XII. Дата оновлення: 23.10.2025 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>
2. Холодков А. Актуальні проблеми соціалізації військовослужбовців з інвалідністю внаслідок війни. *Київський часопис права*. 2023. Т. 1. С. 240–244. URL: <https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/280>
3. Паламарчук Т. Теоретичні підходи розуміння соціальних гарантій у системі Соціальної безпеки держави. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2024. С. 38–45. URL: <https://security.bulletin.knu.ua/uk/article/view/3151/2638>
4. Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року. *Омбудсман України*. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/zhenevski-konvenciyi-pro-zahist-zhertv-vijni-1949-roku>
5. Конвенція про права осіб з інвалідністю: Конвенція ООН від 13.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

References

1. On the status of war veterans and guarantees of their social protection: Law of Ukraine dated October 22, 1993, №. 3551-XII. Date of update: October 23, 2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (In Ukrainian).
2. Kholodkov A. Current problems of socialization of military personnel with disabilities resulting from war. *Kyiv Law Journal*. 2023. Vol. 1. pp. 240–244. URL: <https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/280> (In Ukrainian).
3. Palamarchuk T. Theoretical approaches to understanding social guarantees in the system of social security of the state. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*. 2024. pp. 38–45. URL: <https://security.bulletin.knu.ua/uk/article/view/3151/2638> (In Ukrainian).
4. Geneva Conventions on the Protection of War Victims, 1949. Ombudsman of Ukraine. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/zhenevski-konvenciyi-pro-zahist-zhertv-vijni-1949-roku> (In Ukrainian).
5. Convention on the Rights of Persons with Disabilities: UN Convention of 13 December 2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (In Ukrainian).

Kateryna SPYTSKA

postgraduate student, Educational and Scientific Institute of Law (Taras Shevchenko National University of Kyiv); leading specialist of Educational and Methodological Department (Taras Shevchenko National University of Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-4841-5881>

e-mail: kospyska@knu.ua

THEORETICAL AND LEGAL APPROACHES TO DEFINING THE CONCEPT OF SOCIAL PROTECTION FOR PEOPLE WITH DISABILITIES AS A RESULT OF THE WAR IN UKRAINE

The paper is devoted to a comprehensive theoretical and legal study of the definition and content of social protection for persons who have become disabled as a result of combat operations in conditions of prolonged full-scale war. This research is necessary and critically important given the growing number of military personnel and civilians who need systematic and effective support to restore their social function and dignified life. The paper provides a detailed analysis of the doctrinal concepts of social protection, which is considered not as a static set of benefits, but as a dynamic, multi-level system of social relations. This system, in essence, serves as a measure of the state's social security, demonstrating its ability to respond to challenges caused by armed aggression. Social protection for military veterans with disabilities must be transformed from paternalistic assistance to state-guaranteed rights and opportunities. Particular attention is paid to the influence of international law on the formation of the national system of social guarantees. The role of the Geneva Conventions and Additional Protocols, which lay the fundamental foundations for the protection of war victims by requiring the provision of adequate medical care, rehabilitation, and prevention of discrimination, is analyzed. At the same time, the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, which defines modern standards of equal rights and opportunities and requires the state to take active measures to create a barrier-free and inclusive society, serves as a key guideline for reform. The need to harmonize national legislation with these international acts in order to achieve the highest level of social integration is justified. The need for an irreversible transition from the outdated medical-social model of disability assessment to a progressive social model has been substantiated. The medical-social model, focusing exclusively on medical diagnosis and loss of working capacity, limits a person's potential. The new social model should focus on a person's functioning in society, removing barriers, and supporting life activities. This transition requires a fundamental reform of the system for assessing a person's functioning, including the elimination of medical and social expert commissions and their replacement with transparent, modern assessment mechanisms using the digitization of relevant procedures and the International Classification of Functioning, Disability and Health. It has been proven that social protection for this category of citizens should be defined not only as the provision of compensatory benefits and cash payments, but as a comprehensive, systematic, and continuous process of socialization and adaptation. This is a comprehensive process that involves not only compensation but also investment in human capital. Based on an in-depth analysis, a definition of social protection for persons with disabilities resulting from war has been formulated. This definition reflects its dual legal nature and clear focus on the integration and development of the legal capacity of the individual, rather than just passive social maintenance.

Keywords: social protection, war-related disability, veterans, social model, social guarantees, Geneva Conventions, United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, rehabilitation, adaptation

Лона Євгенівна **СЕМЕНЧА**

д.е.н., професор, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8736-3992>

e-mail: semilon@i.ua

Євгеній Романович **ЦИМБАЛ**

студент, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6635-2873>

e-mail: zekacymbal@gmail.com

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ВИРОБНИЧИХ ПІДПРИЄМСТВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ЗМІСТ, МІКРОЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ТА НАПРЯМИ УПРАВЛІННЯ

У статті досліджено конкурентоспроможність виробничого підприємства в Україні в умовах кризи. Обґрунтовано визначення цього поняття як інтегрованої здатності системно розробляти, виготовляти та комерціалізувати ціннісні пропозиції та забезпечувати його стійкий розвиток. Виокремлено актуальні напрями організації реалізації економічного завдання конкурентоспроможності виробничого підприємства в сучасній Україні та пріоритетні мікроекономічні механізми її формування. Визначено адаптаційні підходи до управління конкурентоспроможністю у контексті євроінтеграційних орієнтирів.

Ключові слова: управління конкурентоспроможністю, обґрунтування рішень, економіка виробничих підприємств, система механізмів формування, інноваційність, цифровізація, збереження людського капіталу, європейська інтеграція

ВСТУП

Сучасна економіка України перебуває в умовах глибокої трансформації, обумовленої як зовнішніми викликами (війною, кризами, змінами на світових ринках), так і внутрішніми факторами – структурними дисбалансами, потребою в модернізації виробничого сектору, цифровізації та адаптації до нових форматів управління. У цьому контексті конкурентоспроможність виробничих підприємств постає не лише як мірило їхнього економічного успіху, а й як системна основа для відновлення, стабілізації та довгострокового зростання національної економіки.

Попри значний потенціал українських виробничих підприємств, рівень їхньої конкурентоспроможності залишається нерівномірним, що зумовлює потребу в комплексному аналізі підприємницьких стратегій, адаптивних механізмів управління та мікроекономічних чинників, які формують реальні умови функціонування бізнесу в посткризовому середовищі. Особливого значення тут набуває оцінювання гнучкості бізнес-моделей, інноваційності управлінських рішень, стійкості до цінових та логістичних шоків, а також здатності підприємств реагувати на регуляторні зміни та інституційні виклики.

У сучасному науковому дискурсі питання конкурентоспроможності виробничих підприємств посідає центральне місце, особливо в умовах трансформаційної економіки, що переживає вплив війни, інституційної перебудови та цифрових змін. Значна кількість досліджень, проведених українськими та закордонними науковцями, дає змогу окреслити кілька ключових напрямів, які формують підґрунтя для подальшого розкриття цієї тематики.

Передусім вітчизняні дослідження, зокрема роботи М. Щадила [1], І. Корчинського [2], В. Іванової та О. Іванової [3], Т.В. Гринько, Т.З Гвініашвілі та Б.К. Перерви [7], які акцентують на внутрішньому потенціалі підприємств, інноваційності, адаптивності та гнучкості

управлінських рішень у кризових обставинах, досягнення підприємствами конкурентної позиції, яка б задовольняла встановлені пріоритети з врахуванням кризових умов. Значну увагу в таких дослідженнях приділено питанням ресурсного балансу, цифрової трансформації та побудови нових бізнес-моделей, здатних забезпечити стабільність у нестабільному середовищі. Методологічно дослідники оперують системними підходами, комбінуючи індикативні, якісні та економетричні методи оцінювання конкурентоспроможності.

Інший напрям досліджень сконцентровано на зовнішніх процесах, які впливають на економічний стан підприємств України. Так О.А. Задоя, А.С. Магдич, А.М. Новіков [5] зробили огляд конкурентоспроможності України як держави, виділено ключові чинники: інновації, освіта, інфраструктура, інституції; зафіксовано погіршення стану під час повномасштабного вторгнення. Дослідження С. Сабадаша, Р. Пелешенка та О. Хаджинової [4] присвячене розгляду експортної орієнтації, питанням впровадження міжнародних стандартів як чинників підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників. Автори доводять, що стратегічна орієнтація на глобальні ринки вимагає модернізації виробничих потужностей, зміцнення людського капіталу та застосування високих стандартів якості й прозорості.

Зарубіжні дослідження [9-11] надають порівняльні рамки аналізу, демонструючи вплив зовнішніх шоків. Так, наприклад, розглядають вплив екологічних регуляторів чи війни в Україні на поведінку підприємств, витратні структури, інвестиційні стратегії. Значну увагу приділено моделі гнучкого ланцюга постачань, екосистемній взаємодії та автоматизованому управлінню в рамках глобальних виробничих мереж. Для України ці висновки є не просто актуальними, а задають рамку дій, що поєднує термінові інтервенції у сфері енергетики, логістики та фінансування з інституційним зближенням з ЄС (стандарти, АСАА, підготовка до СВМ) і формуванням кластерів, здатних поглинати капітал і

створювати робочі місця з високою продуктивністю. Якщо говорити саме про управління конкурентоспроможністю, то саме ці напрями є ключовими у сьогодні і знаходяться лише на етапі вивчення.

Загальний висновок з проведеного огляду досліджень полягає в тому, що конкурентоспроможність виробничих підприємств визначається не лише ресурсною базою, а й здатністю адаптуватися до динамічних змін середовища. Підприємницькі стратегії, що поєднують інноваційність, цифрову модернізацію та експортну гнучкість, стають визначальними. Однак в межах сучасної української ситуації все ще бракує досліджень, які б комплексно інтегрували ці фактори на рівні мікроекономічних механізмів і конкретних управлінських моделей трансформації конкурентоспроможності у виробничому секторі.

Це свідчить про актуальність подальшого наукового пошуку не лише у площині описових моделей, а й у сфері прикладного розроблення інструментарію оцінювання, прогнозування й посилення конкурентоспроможності підприємств України з урахуванням післявоєнного відновлення, інтеграції до європейського ринку та цифрової економіки.

МЕТА статті – виявлення та систематизація ключових мікроекономічних механізмів, що впливають на рівень конкурентоспроможності виробничих підприємств України в сучасних умовах, а також аналіз ефективності обраних підходів з урахуванням поточного економічного стану із зосередженням на практичних інструментах підвищення конкурентоспроможності.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні конкурентоспроможності виробничих підприємств в умовах трансформації економіки України застосовано комплекс взаємодоповнюючих методів наукового пізнання, що забезпечили глибину та системність аналітичного процесу.

Зокрема, системний підхід дав змогу визначити конкурентоспроможність підприємств як складне багатоаспектне явище, що формується під впливом низки внутрішніх та зовнішніх факторів. Метод структурно-функціонального аналізу застосовано для виокремлення ключових пріоритетів управління конкурентоспроможністю у виробничому секторі з урахуванням поточних економічних ризиків та обмежень. Для дослідження управлінських стратегій і мікроекономічних механізмів застосовано контент-аналіз наукових публікацій та аналітичних звітів провідних міжнародних організацій, а також порівняльний аналіз, що дав змогу зіставити українські реалії з досвідом країн ЄС. Особливу увагу приділено аналітичному моделюванню, що дало змогу сформулювати систему пріоритетних мікроекономічних механізмів підвищення конкурентоспроможності виробничих підприємств із врахуванням трансформаційних процесів в економіці України та інтеграційних викликів у межах європейського ринку.

РЕЗУЛЬТАТИ

Воєнна реальність різко оголила вразливості промислового сектору України: розриви логістики через блокаду морських маршрутів, зростання вартості енергії та ризики відключень, пошкодження інфраструктури, дефіцит кадрів через міграцію та мобілізацію, висока

вартість капіталу. Водночас вона прискорила процеси, які в мирний час розтягнулись би на роки: диверсифікацію постачальників, перехід логістичних шляхів на р. Дунай і наземні коридори до ЄС, формування власних енергетичних «подушок» на рівні підприємств, швидку цифровізацію для прозорості, простежуваності й оперативного управління, а також переорієнтацію на ринки ЄС з підвищеними вимогами до якості й екологічності [12].

Логістика зазнала найбільш відчутних змін, а отже, й розвиток цього напрямку є ключовим фактором, який необхідно забезпечити для підтримання конкурентоспроможності, і особливо це відчутно на виробничих підприємствах, які залежать від імпортованого обладнання. Часткове відновлення морських маршрутів не усунуло волатильність і премії за ризик, тому ключовими стали Дунайські порти, залізничні переходи з ЄС, мультимодальні рішення й контейнеризація [13]. Для ефективного управління конкурентоспроможністю необхідна система контролю стану замовлень «в реальному часі», на основі якої керівництвом повинні прийматись подальші кроки з оптимізації маршрутів у кожному конкретному разі й системи загалом. На нашу думку, головне тут саме гнучкість та повноцінна інформованість, яка, зокрема, повинна включати інформацію про залишки на складах, оптимальні значення підтримуваних запасів та час замовлення і доставки найбільш використаних позицій. Все це в комплексі дасть змогу зменшити часи простоїв, оптимізує використання грошових коштів та дасть змогу не просто «скупати все необхідне сьогодні і зараз», а й планувати закупівлі на коротко- та середньострокову перспективу.

Будь-яка сучасна стратегія бізнесу зараз включає в себе такий аспект, як «енергетична незалежність». Енергетика стала полем, де тактичні рішення перетворюються на стратегічні переваги. Розподілене генерування (газопоршнєві установки, когенерація, біоенергія), сонячні електростанції з накопиченням, гнучкі графіки навантаження та системи енергоменеджменту дають подвійний ефект: зниження собівартості і підвищення безперервності виробництва в умовах атак по енергосистемі, що, зі свого боку, впливає на конкурентоспроможність суб'єкта підприємництва [14].

З урахуванням таких трансформуючих умов потребує уточнення сам зміст поняття конкурентоспроможності виробничого підприємства, з'ясування його економічного завдання та ключових складників з урахуванням змін, що сталися в Україні під час війни та очікуваних післявоєнних перетворень.

Передусім конкурентоспроможність виробничого підприємства – це інтегральна характеристика його здатності довгостроково забезпечувати економічну ефективність, випускати продукцію з високою споживчою цінністю, оперативно реагувати на зміни ринкового середовища та впроваджувати інновації швидше за конкурентів. Вона повинна орієнтуватись на фактичні результати, що підтверджуються ринковою поведінкою, динамікою продажів, клієнтською лояльністю тощо, повністю охоплювати інноваційно-виробничий цикл (від ідеї продукту до його продажу й післяпродажного обслуговування), призводити до творення виняткової та довготривалої релевантної цінності, враховувати, що підприємство є частиною екосистеми і його конкурентоспроможність формується в умовах взаємодії з парт-

нерами, постачальниками, споживачами, інституціями тощо, та як результат формує адаптивність й розширює можливості підприємства.

Отже, з цієї позиції під конкурентоспроможністю виробничого підприємства пропонуємо розуміти продемонстровану спроможність системно розробляти, виготовляти та комерціалізувати ціннісні пропозиції, які повністю, унікально та стійко задовольняють потреби визначених ринкових сегментів, завдяки гнучкому включенню у бізнес-середовище, активному залученню зовнішніх ресурсів та інноваційній трансформації управлінських, виробничих і логістичних процесів. Вважаємо, що таке визначення краще відповідає сучасним викликам ринку (зокрема в умовах післявоєнного відновлення України), де підприємство не може бути замкнутим виробничим осередком, а має функціонувати як відкрита, інноваційна, ціннісно-орієнтована система, що вміє генерувати, масштабувати та просувати конкурентні переваги.

Економічне завдання конкурентоспроможності виробничого підприємства в умовах війни в Україні є багатовекторним і одночасно критично важливим як на мікро-, так і на макрорівні. На нашу думку, воно має стратегічне значення не лише для самого підприємства, а й для загальної економічної стійкості країни. Отже, головним економічним завданням конкурентоспроможності виробничого підприємства зараз є забезпечити адаптивне відтворення конкурентних переваг в умовах обмежених ресурсів та високої невизначеності. Реалізацію цього завдання може бути проведено за декількома взаємодоповнюючими напрямками (табл. 1).

Отже, із вмісту варіантів у розглянутих вище напрямках впливає, що конкурентоспроможність виробничого підприємства під час війни – це не лише виживання на ринку, а ключова економічна функція з підтримання структурної стабільності економіки всієї України. Йде-

ться про стратегічне адаптування, що поєднує інновації, відповідальність, міжнародну інтеграцію та сталий розвиток як основу для економічної перемоги держави.

Для забезпечення реалізації поставленого економічного завдання конкурентоспроможності виробничого підприємства необхідно системно застосовувати мікроекономічні механізми. Вважаємо, що ключові механізми має бути інтегровано у внутрішні процеси управління та повинні посилювати адаптивність, гнучкість, ефективність та інноваційність виробничого підприємства. Нижче розглянемо систему таких механізмів (табл. 2).

Як бачимо, визначені мікроекономічні механізми формування конкурентоспроможності виробничих підприємств (табл. 2) можна об'єднати в єдину систему (рис. 1), що сприятиме комплексному підходу до управління конкурентоспроможністю таких підприємств та надасть можливість розробляти ефективну систему управлінських стратегій та практичних кроків.

Слід також зазначити, що в ході сучасного життя підприємствам, як і економіці України загалом, важко повноцінно функціонувати без додаткового фінансування та іншої допомоги з боку партнерів.

Рис. 1. Система мікроекономічних механізмів формування (ММФ) конкурентоспроможності виробничих підприємств в сучасній Україні (авторська розробка)

Таблиця 1 – Актуальні напрями організації реалізації економічного завдання конкурентоспроможності виробничого підприємства в Україні

Управлінські дії за напрямом	Очікувані супутні ефекти	Очікуваний результат
Напрямок 1. Формування стійкої економічної моделі виробництва		
Забезпечення безперервності операцій в умовах перебоїв у постачанні, втрат логістики, руйнування інфраструктури	Мінімізація витрат у збереженні якості продукції	Перехід до моделей гнучкого виробництва, здатних швидко переорієнтуватись на інші ринки чи номенклатуру продукції (зокрема на товари подвійного призначення або критичної потреби).
Напрямок 2. Підтримка зайнятості та збереження людського капіталу		
Створення гнучких форм праці, зокрема дистанційної роботи або роботи у змішаному форматі	Збереження та розвиток кваліфікацій персоналу як ключового ресурсу післявоєнного відновлення	Інтеграція принципів трудової та соціальної відповідальності, орієнтованої на підтримку ветеранів, ВПО, жінок у виробництві
Напрямок 3. Залучення нових джерел інвестицій та кооперації		
Побудова нових партнерств з міжнародними донорами, фондами відбудови, грантовими програмами ЄС (наприклад, Horizon Europe, EIB, USAID)	Орієнтація на експортну модель розвитку, яка знижує залежність від внутрішнього ринку	Інтеграція у ланцюги постачання міжнародних корпорацій, які шукають альтернативу минулим ланцюгам
Напрямок 4. Інноваційне оновлення та цифровізація		
Можливе використання війни як трансформаційного каталізатора для впровадження цифрових інструментів (ERP, CRM, MES, цифровий контроль якості)	Перехід до «Індустрії 4.0» через автоматизацію, прогнозу аналітику, цифрові двійники виробничих процесів	Формування нових конкурентних переваг на основі діджиталізації та відкритості до інновацій
Напрямок 5. Сприяння післявоєнному економічному відновленню країни		
Участь у проєктах регіональної відбудови, виготовлення будівельних матеріалів, комплектуючих, обладнання	Заміщення критичних позицій, що були зруйновані, або імпортозаміщення втраченої продукції	Посилення економічної безпеки держави шляхом локалізації виробництва стратегічних товарів

Таблиця 2 – Мікроекономічні механізми формування конкурентоспроможності виробничих підприємств сучасної України

Механізм формування	Призначення	Базові інструменти реалізації
Механізм формування внутрішньої собівартості та цінової адаптації	забезпечити конкурентні ціни без шкоди для маржі	– повний та змінний аналіз собівартості; – маржинальний аналіз для оптимізації асортименту; – гнучке ціноутворення з урахуванням сегментації ринку та логістичних витрат
Механізм формування ресурсного управління	ефективне використання обмежених ресурсів (матеріальних, енергетичних, людських)	– мультискладські цифрові системи обліку ресурсів; – управління запасами за ABC/XYZ-аналізом; – системи контролю виробничих залишків (WIP tracking)
Механізм формування організаційної гнучкості	адапуватись до нестабільних умов	– реінжиніринг бізнес-процесів (BPR); – agile-управління виробничими циклами; – розподілена або мобільна структура персоналу
Механізм формування технологічної модернізації та цифровізації	забезпечити ефективність, прогнозованість і керуваність виробничими технологіями та процесами	– ERP/MES-системи управління виробництвом; – застосування штучного інтелекту у прогнозуванні попиту; – контроль якості на основі IoT-сенсорики
Механізм формування інноваційної діяльності	створення унікальної пропозиції на ринку	– інкубатори R&D проєктів всередині компанії; – патентування рішень або ліцензійна кооперація; – створення бюджету інновацій (0,5–2% обороту)
Механізм формування партнерства та інтеграції	зниження ризиків і підвищення ефективності ланцюгів постачання	– стратегічний аутсорсинг/інсорсинг; – партнерські угоди з логістичними/енергетичними операторами; – спільні проєкти з науково-дослідними установами або грантовими фондами
Механізм формування управління людським капіталом	зберігати залученість, компетентність і мотивацію персоналу	– створення KPI/OKR-системи оцінки персоналу; – навчання персоналу новим технологіям; – програми психологічної та соціальної підтримки
Механізм формування управління ризиками та безперервності	забезпечити стійкість до зовнішніх шоків (війна, обстріли, міграція персоналу)	– побудова карт ризиків за напрямками (логістика, енергетика, персонал); – сценарне планування діяльності (war-mode management); – страхування ризиків та децентралізація складів/даних
Механізм формування управлінської звітності та аналітики	прийняття обґрунтованих управлінських рішень	– впровадження Power BI/Google Looker Studio для побудови дашбордів; – створення систем ранніх попереджень про зміни у витратах, цінах, постачаннях; – комплексний аналіз ефективності каналів збуту

Вміння знайти та обґрунтувати необхідність додаткового фінансування підприємства з боку закордонних інвесторів – це ключ для прискорення розвитку, формування якого потребує великих зусиль у напрямі іміджу, прозорості, безпечності та доступності для інвестицій. Активний розвиток у цих напрямках також повинен бути невід’ємною частиною стратегії сучасного виробничого підприємства, що сформує додаткові конкретні переваги і закріпить вже наявні через додавання нових матеріальних ресурсів до вже сформованої бази за допомогою системи мікроекономічних механізмів.

Євроінтеграційний вектор створює жорсткі, але зрозумілі правила гри. За результатами аналізу у дослідженні [15] питома вага ЄС в експорті України зросла, й відповідно зросла важливість технічних регламентів, сертифікації та взаємного визнання оцінювання відповідності (АСАА), а також підготовки до повномасштабного запровадження СВМ для вуглецемих товарів. А для українських виробничих підприємств, що прагнуть посилити свою конкурентоспроможність на шляху євроінтеграції, ключовим завданням є перехід від ситуаційної адаптації до системного узгодження з правилами, стандартами та інституційними вимогами ЄС. Така адаптація передбачає комплексний управлінський підхід, що охоплює регуляторну відповідність, інноваційність, сталий розвиток і цифрову трансформацію. Бачимо такі управлінські шляхи та кроки модернізації:

1. Інституційна та нормативна гармонізація, коли

першочергово підприємства мають впроваджувати системи менеджменту якості відповідно до стандартів ISO 9001, ISO 14001, ISO 45001, а також відповідати вимогам екологічного та технічного регулювання ЄС. Це сприяє відкриттю ринків, участі в закупівлях, отриманню сертифікатів походження та підвищенню довіри контрагентів.

2. Цифрова трансформація та інтеграція до єдиного цифрового ринку, коли повинні оновлюватися управлінські системи з урахуванням практик EU Digital Single Market. Зокрема, це можна досягнути через впровадження: ERP/CRM-платформ, що дають змогу інтегрувати виробничі, логістичні, фінансові процеси; інструментів аналітики даних і прогнозування попиту; електронного документообігу відповідно до eIDAS; рішень на основі AI та IoT, що дають змогу оптимізувати виробництво та зменшити витрати.

3. Зелені трансформації та ESG-стратегії, оскільки ЄС впроваджує нові підходи до декарбонізації та енергоефективності (наприклад, Green Deal, СВМ), а українські підприємства мають адаптувати свою конкурентоспроможність до принципів сталості, зокрема: оптимізувати енергоспоживання; впроваджувати циклічні моделі виробництва; готувати нефінансову звітність за стандартами CSRD/ESRS; формувати ESG-профілі підприємств для доступу до зеленого фінансування.

4. Розвиток людського капіталу та управлінської культури, коли необхідне перепрофілювання персоналу згідно з EU Skills Agenda та застосування систем корпоративного навчання. Управлінці мають володіти інст-

рументами адаптивного лідерства, стратегічного менеджменту, міжкультурної комунікації та діджитал-компетентностями.

5. Маркетинг і брендинг з орієнтацією на європейського споживача, коли підприємства повинні адаптувати продуктові лінійки, маркування, упаковку та канали збуту до вимог та очікувань споживачів у країнах ЄС, розвиваючи бренди з чіткими унікальними торговими пропозиціями, що відображають цінності якості, сталості та інновацій.

Отже, узагальнюючи всі результати дослідження, з позиції управління конкурентоспроможністю на рівні виробничого підприємства доцільно діяти у трьох напрямках одночасно, охоплюючи одразу весь перелік функцій управління конкурентоспроможністю.

По-перше, зменшувати ризики й витрати через диверсифікацію критичних поставок, локалізацію вузлів з високою логістичною вразливістю, управління запасами і дебіторською заборгованістю, енергоаудити та створення власних джерел енергії з розумним балансом CAPEX і швидкості окупності.

По-друге, збільшувати дохідність, роблячи ставку на цифрову простежуваність, сертифікацію під ЄС, нішеві продукти з вищою доданою вартістю й участь у кластерах, що відкривають доступ до великих контрактів.

По-третє, підвищувати якість управління даними, процесами й безпекою: інтеграція ERP/MES/SCADA, IoT на критичних вузлах, предиктивне обслуговування, стандарти енергоменеджменту ISO 50001 і кіберзахист OT/IT.

Всі управлінські дії з формування конкурентоспроможності виробничих підприємств потрібно координувати та впроваджувати в системі, постійно відстежуючи та коригуючи рух, адже економічна та політична невизначеність продовжує панувати в Україні якийсь час.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу сформулювати цілісне бачення особливостей конкурентоспроможності виробничих підприємств України в умовах воєнної трансформації та економічної турбулентності. Визна-

чено, що успішність підприємств сьогодні визначається здатністю до інноваційного оновлення, адаптивного управління витратами, стратегічної гнучкості та готовності до інтеграції в європейський економічний простір. Сформовано комплекс пріоритетних мікроекономічних механізмів підвищення конкурентоспроможності виробничих підприємств, що відображають сучасні виклики та можливості бізнес-середовища України.

В ході дослідження вперше запропоновано системний підхід до оцінювання конкурентоспроможності виробничих підприємств у воєнних умовах, що поєднує ринкові, ресурсні, інноваційні та інтеграційні параметри розвитку. Дістало подальшого розвитку обґрунтування ролі мікроекономічних механізмів як інструментів адаптації бізнес-моделей до зовнішніх шоків та умов євроінтеграції. Крім того, систематизовано та структуровано ключові складники конкурентоспроможності виробничих підприємств на основі виділення їхніх критичних елементів у період війни (ресурсна стійкість, інноваційність, управлінська гнучкість, експортна готовність). Також вдосконалено підхід до формування управлінських стратегій забезпечення конкурентоспроможності шляхом ув'язки адаптаційних рішень з вимогами ринку ЄС.

Практична значущість отриманих результатів полягає в тому, що сформовані висновки та рекомендації може бути застосовано менеджментом виробничих підприємств у формуванні стратегій розвитку в умовах воєнної економіки, розробленні програм підвищення стійкості бізнесу, оптимізації управлінських рішень, підготовці до виходу на зовнішні ринки та адаптації до європейських стандартів конкурентної поведінки.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні галузевих моделей оцінювання конкурентоспроможності виробничих підприємств або визначенні КРІ та індикаторів ефективності управлінських рішень у післявоєнний період, також у поглибленні досліджень впливу цифрових та ESG-трансформацій на конкурентну динаміку українських виробників.

References

1. Shchadylo M. Competitiveness analysis of industrial enterprises of Ukraine in the security system. *Economics, Finance and Management Review*. 2022. No. 3. pp. 13–20. URL: <https://doi.org/10.36690/2674-5208-2022-3-13>
2. Korchynskiy I.O., Shchadylo M.I. Research of the main methods for as-sessing the competitiveness of enterprises. *Social and Legal Studios*. 2022. No. 5(2). pp. 54–60. URL: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2022-5-2-54-60>
3. Ivanova O.M., Ivanova V.V. Innovative Development of Ukraine: Strategies, Models. Mechanisms. *Mechanism of Economic Regulation*. 2019. No. 1. pp. 57–70. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740092/1/Olena_M_Ivanova_Valentina_V_IvanovaInnovative_Development_of_Ukraine_Strategies_Models_Mechanisms.pdf
4. Sabadash V.V., Stauvermann P.J., Peleshchenko R.O. Competitiveness of Ukrainian Companies in Foreign Markets: New Challenges and Opportunities. *Mechanism of Economic Regulation*. 2019. No. 1. pp. 79–89. URL: https://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/acticles/issue_40/Viktor_V_Sabadash_Peter_J_Stauvermann_Ruslana_O_PeleshchenkoCompetitiveness_of_Ukrainian_Companies_in_Foreign_Markets_New.pdf
5. Zadoia O.A., Mahdich A.S., Novikov A.M. Competitiveness of Ukraine: essence and main factors. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*. 2024. Vol. 3, No. 4. pp. 69–78. URL: <https://doi.org/10.46299/j.isjmf.20240304.07> (in Ukrainian).
6. Romanenko V., Lebedeva L. Balance of competitive conditions in Ukraine: state options. *Bulletin of the Kyiv National University of Trade and Economics*. 2021. No. 6. pp. 28–41. URL: [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021\(140\)02](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021(140)02) (in Ukrainian).
7. Hrynkо T.V., Hvinashvili T.Z., Pererva B.K. Peculiarities of the formation of competitive advantages of the enterprise in crisis conditions. *Investments: practice and experience*. 2023. No. 11. pp. 22–30. (in Ukrainian).
8. Naumenko Yu.V. Strategies for increasing the competitiveness of enterprises in the context of recovery of the economy of Ukraine. *Economic journal Odessa polytechnic university*. 2025. No. 1(31). pp. 53–61. URL: <https://economics.net.ua/ejopu/2025/No1/53.pdf> (in Ukrainian).
9. Gupta N., Shah J., Gupta S., Kaul R. Causal Impact of European Union Emission Trading Scheme on Firm Behaviour and

Economic Performance: A Study of German Manufacturing Firms. *General Economics (econ.GN)*, 2021. 19 p. URL: <https://arxiv.org/pdf/2108.07163>

10. Hernandez-Romero M., Coenders G. Financial resilience of agricultural and food production companies in Spain: A compositional cluster analysis of the impact of the Ukraine-Russia war (2021 – 2023). *Statistical Finance*, 2025. 39 p. URL: <https://arxiv.org/pdf/2504.05912>

11. Fessina F., Zaccaria A., Cimini G., Squartini T. Pattern-detection in the global automotive industry: a manufacturer-supplier-product network analysis. *Physics and Society*. 2023. 27 p. URL: <https://arxiv.org/pdf/2310.10363>

12. Baldyniuk V. Management system of enterprise competitiveness. *Economy and society*. 2022. No. 42. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-35> (in Ukrainian).

13. Koval K.P., Teliehin O.O. Logistics in conditions of war: key challenges and ways to counter threats. *Problems and prospects of economics and management*. 2025. No. 1(41). pp. 167–178. URL: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2025-1\(41\)-167-17_](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2025-1(41)-167-17_) (in Ukrainian).

14. Kuchina S.E., Matrosova V.O. Organizational and economic aspects of managing the competitiveness of industrial enterprises of Ukraine in modern conditions. *Energy saving, energy, energy audit*. 2025. No. 1 (204). pp. 55–64. URL: <https://doi.org/10.20998/2313-8890.2025.01.05> (in Ukrainian).

15. Kononenko S., Savchenko V., Kononenko L. Problems and prospects of the development of standardization and certification processes in Ukraine in the context of European integration. *Scientific innovations and advanced technologies*. 2023. No. 10(24). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-10\(24\)-578-588](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-10(24)-578-588) (in Ukrainian).

Ilona SEMENCHA

Doctor of Economics, Professor, Oles Honchar Dnipro National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8736-3992>

e-mail: semilon@i.ua

Yevhenii TSYMBAL

student, Oles Honchar Dnipro National University

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6635-2873>

e-mail: zekacymbal@gmail.com

COMPETITIVENESS OF MANUFACTURING ENTERPRISES IN MODERN UKRAINE: ESSENCE, MICROECONOMIC MECHANISMS OF FORMATION AND MANAGEMENT DIRECTIONS

Introduction. In the context of prolonged war and structural economic turbulence, manufacturing enterprises in Ukraine face exceptional challenges to preserve operational viability and strategic flexibility. Unlike trade or service providers, these enterprises function within high-cost, material-intensive environments, making their competitiveness highly sensitive to internal productivity and external adaptability. This paper explores the specific nature of manufacturing enterprise competitiveness (MEC) and outlines the managerial priorities required for effective functioning under current conditions.

The purpose of the paper is to conceptualize the essence of MEC under crisis circumstances, to identify critical structural elements, and to formulate relevant microeconomic mechanisms for its formation and strengthening. Particular attention is paid to the managerial imperative of adapting Ukrainian manufacturing firms to the institutional and competitive environment of the European Union.

Results. The study defines MEC as a demonstrated ability to develop, produce, and commercialize offerings that meet the unique needs of target market segments while integrating into the business environment and attracting external resources. The analysis reveals key components of MEC, including production flexibility, technological capacity, resource resilience. Seven key microeconomic mechanisms are systematized, ranging from innovation policy and logistics reconfiguration to HR transformation and financial adaptation. The paper also outlines a roadmap for aligning Ukrainian firms with EU competition principles, emphasizing ESG-compliance, digital standards, and quality assurance.

Conclusion. The results deepen the theoretical understanding of MEC and provide a structured framework for strategic decision-making. The proposed mechanisms and adaptation steps contribute to managerial practice and support Ukraine's integration into the European economic area.

Keywords: competitiveness management, substantiation of decisions, economics of manufacturing enterprises, system of mechanisms for formation, innovativeness, digitalization, preservation of human capital, European integration

Оксана Дмитрівна РАДЧЕНКО

к.е.н., с.н.с., п.н.с., Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4892-7764>e-mail: oxanarad@ukr.net**Іван Ярославич МАРУХНЕНКО**

аспірант, Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-8568-5724>e-mail: imarukhnenko@ukr.net**СТРАХУВАННЯ ВІД ВОЄННИХ РИЗИКІВ: АНАЛІЗ НІШІ І ПРОГРАМ ДЛЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ**

У статті розкрито стан страхового ринку України за 2020-2025 рр. Проведене оцінювання за показниками кількості страховиків, порівняння премій та виплат, фінансових результатів та рентабельності капіталу, частки страхових премій у ВВП, які в сукупності показують рівень адаптації до викликів воєнного стану. Встановлено, що динаміка страхування за період 2020-2024 рр. характеризується зниженням довоєнних темпів, але загалом ринок не втратив потенціал, хоч його частка у ВВП знизилась із 1,08% до 0,19%. Ємність аграрного страхування оцінено за його динамікою, новаціями воєнного стану та фінансовими складниками. Проаналізовано програми агрострахування, насамперед з державною підтримкою. Визначено, що питома вага агрострахування у портфелі страховиків з 0,56% знизилась до 0,40%, обсяги послуг зменшились на 86,6%. Страхові премії з 175 млн грн у 2020 р. знизилась до 37 млн грн у 2023 р., але за два квартали 2025 року зросли до 134,3 млн грн насамперед завдяки програмам державної підтримки. Новації воєнного стану для агрострахування стосуються нормативного регулювання страхування майна та техніки, посівів та урожаю, витрат виробництва, компенсації воєнних ризиків, застосування ІТ, вимог до страховиків тощо. Одержані результати сприятимуть вдосконаленню методичного забезпечення розвитку аграрного страхування України з метою зниження його ризиковості, реалізації відновлення і сталого розвитку.

Ключові слова: агрострахування, програми, державна підтримка, воєнні ризики, страховий ринок

ВСТУП

Воєнні ризики докорінно змінили систему страхування. Безпрецедентні виклики спричинили відповідні реакції в частині страхових механізмів, інструментів та програм як для страховиків, так і для бізнесу. Із введенням воєнного стану страховий ринок значно знизив активність. Проте збереження економічної активності потребує реалістичного оцінювання наявних і можливих втрат і ризиків та механізмів їх упередження. Особливо це стосується аграрного сектору, де формується продовольча безпека держави.

Суттєве підвищення ризиків агросектору, пов'язаних з воєнними діями, їх масовий характер, супроводжується значними фінансовими викликами, які страховий ринок вирішити самостійно неспроможний. Відсутність цілісної багатосторонньої Стратегії відбудови та розвитку аграрного сектору ще більше ускладнює проблему, тому що навіть у довоєнний період система аграрного страхування носила епізодичний характер та опиралась переважно на поодинокі програми страхування з державною підтримкою.

Враховуючи це, більшість страхових компаній (СК), що працюють в аграрному секторі, переглянули умови страхування, включаючи збільшення вартості полісів та виключення певних ризиків, таких як ризик загибелі майна через бойові дії або мінування території. Це спричинило зниження обсягів аграрної ніші страхового ринку. Для вирівнювання і врегулювання ситуації держава намагається компенсувати вплив факторів воєнного часу, пропонуючи вдосконалені та нові фінансові інструменти.

Дослідники, зокрема О. Віленчук, А. Савицька [2] проаналізували сучасні тренди розвитку загальноєвропейського ринку аграрного страхування, їх можливості та перспективи застосування для України; Н. Гераси-

менко [3] оцінено роль агрострахування як потенціалу для сталого розвитку галузі; О. Грицина та ін. [4] дослідили страхування аграрного сектору України в час війни; О. Калівошко [5] узагальнено діяльність СК на фінансово-кредитному ринку України; Л. Чвертко, О. Вінницька [10] описали тенденції розвитку страхового ринку України в умовах економічної невизначеності; Л. Тулуш, О. Прокопчук [14] систематизували особливості аграрного страхування тощо.

Згідно зі звітом Consegic Business Intelligence, як повідомляє Forinsurer [12], глобальний ринок сільськогосподарського страхування очікує зростання з 2023 р. до 2030 р. на 7,1 %, до обсягу \$ 65,7 млрд. В цих умовах Україні необхідно задіяти всі фінансові механізми для відбудови економіки, здійснити інтеграцію у глобальну продовольчу систему, тому наукове узагальнення страхового ринку для аграрного сектору є актуальним.

МЕТА роботи – дослідження особливостей страхування від воєнних ризиків для аграрного сектору. Завданням є: оцінювання поточного стану страхового ринку, визначення особливостей страхового захисту аграрного сектору, систематизація ризиків від воєнних дій і аналіз програм сільськогосподарського страхування з метою зниження ризиковості та сприяння відновленню і сталому розвитку.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті застосовано загальнонаукові методи: монографічний – в узагальненні доробок учених за цією проблемою, системний – для вибору показників діяльності страхового ринку, аналіз – в оцінюванні діючих страхових продуктів та програм, статистичні методи, табличне і графічне узагальнення – в оцінюванні стану страхових послуг для аграрного сектору. Джерелами даних

е: законодавча та нормативно-правова база, статистична звітність, аналітика Forinsurer, фінансова аналітика НБУ тощо.

РЕЗУЛЬТАТИ

Воєнний стан змусив СК переглянути умови своїх продуктів, адаптуючи їх до нових ризиків та потреб. Страховий ринок України, за даними «Огляду небанківського фінансового сектору НБУ» [7], за кількістю СК із 210 од. у 2020 р. скоротився до 65 од. у 2024 р., на 69%. Частка страховиків, що мають ліцензію за напрямом агрострахування, у 2020 р. складала 27% з подальшим ростом. Станом на 1.01.2025 р. на страховому ринку України працювали 55 страховиків non-life, 10 life-страховиків, один страховик зі спеціальним статусом та 44 страхових брокери) [6]. Динаміку окремих показників страхового ринку приведено в табл. 1.

Динаміка страхування за 2020-2024 рр. характеризується нестабільністю та поступовим скороченням обсягів страхового ринку. Особливістю є те, що страхові премії зросли за період на 18%, тоді як виплати – на 31-40%. Збільшився коефіцієнт виплат, майже на 80% зріс фінансовий результат страхувальників. Поступово нарощується рентабельність з 3,4 % у 2020 р. до 14% у 2024 р. Проте частка страхового ринку у ВВП знижується, як і частка аграрного страхування.

Страхування в аграрному секторі регулює Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 09.02.12 р. № 4391-VI та Постанова КМУ «Про затвердження порядку надання державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції» від 9.12.21 р. № 1342. У редакціях Постанови № 1342, прийнятих в умовах воєнного стану, передбачено: розширення лінійки страхових продуктів та страхових ризиків; встановлення вимог до

страховиків-учасників програми державної підтримки; запровадження можливості страхування доходу; розширення повноважень регулятора страхового ринку; підвищення рівня державної підтримки. Крім того, Постановою Правління Національного банку України (НБУ) затверджено Положення від 18.12.24 р. № 150, де підвищено вимоги до страховиків сільськогосподарської продукції з державною підтримкою тощо.

З 2024 р. передбачено оновлення програми надання державної підтримки зі страхування сільськогосподарської продукції, зокрема страхування озимих зернових (пшениця, жито, ячмінь) на період перезимівлі. Державна підтримка має складати до 60% компенсації страхового платежу і надаватиметься сільгоспвиробникам – фізичним особам-підприємцям та юридичним особам, які застрахували озимі зернові культури на період перезимівлі на площі понад 50 га [9].

Новацією Уряду є механізм компенсації воєнних ризиків: для прифронтових регіонів, де підприємства з територій підвищеного ризику зможуть отримати до 10 млн грн за пошкоджене чи знищене майно внаслідок атак, через ПрАТ «Експортно-кредитне агентство»; для території всієї України, за моделлю як кредитування «5-7-9%», коли держава компенсує частину вартості страхових премій за договорами страхування від воєнних ризиків, щоб знизити тариф для бізнесу до 1% [11].

Аналіз сучасного стану та ключових показників розвитку аграрного страхового сектору в Україні за 2020-2024 рр. приведено в табл. 2.

За 2020-2024 рр. спостерігаються суттєві зміни ключових показників ринку аграрного страхування. Якщо чисельність СК незмінна – 15 од., то обсяги послуг (за площею сільськогосподарських угідь, які страхуються) зменшилися на 86,6%.

Таблиця 1 – Динаміка загальних показників страхового ринку України за 2020–2024 рр., млрд грн, % (сформовано за даними [6; 7; 13])

Показники	2020	2021	2022	2023	2024	2024 до 2020,% _±
Кількість СК, од.	210	155	128	101	65	30,95
Валові страхові премії	45,1	49,7	39,7	47,0	53,0	117,52
Чисті страхові премії	41,1	45,9	38,5	46,0	48,5	118,00
Валові страхові виплати	14,9	18,0	13,0	16,9	20,9	140,27
Чисті страхові виплати	14,4	17,6	12,8	16,7	18,9	131,25
Коефіцієнт виплат, %	35,0	38,4	33,3	36,4	39,0	+4,00
Чистий фінансовий результат	2,2	3,8	1,8	2,4	3,9	177,27
Рентабельність капіталу, %	3,4	3,1	13,0	10,0	14,0	+10,60
Співвідношення страхових премій і ВВП, %	1,08	0,91	0,76	0,72	0,69	-0,39
Частка аграрного страхування, %:						
за преміями	0,39	0,41	0,20	0,08	0,19	-0,2
за виплатами	2,36	0,65	0,22	0,12	1,17	-1,19

Таблиця 2 – Ключові показники ринку аграрного страхування за 2020-2024 рр., тис грн (ідея [2, с. 257], сформовано за даними [6; 7; 13])

Показники	2020	2021	2022	2023	2024	2024 до 2020,% _±
СК, од.	15	14	15	15	15	100,00
Страхові договори, шт.	3225	4288	484	460	408	12,65
Площа с.-г. угідь, що страхується, тис. га	1011,6	1316,9	193,8	154,07	136,1	13,45
Страхові платежі	174996,5	205929,9	81065,0	37405,7	101532,0	58,01
Страхові виплати	351819,0	117646,3	29830,4	21037,6	244703,0	69,55
Відношення виплат до премій, %	200,87	57,13	36,80	56,24	241,01	+40,14
Рівень перестраховання, %	67,95	67,67	57,87	39,86	62,9	-5,05
Питома вага агро у страховика, %	0,56	0,59	0,48	0,23	0,40	-0,16

Агросектор займає вагомий нішу в економіці і в час війни показує фінансову стійкість. Крім того, його частка в експорті перевищує всі інші товарні позиції. Тобто відносно сталі фінансові потоки роблять цей сегмент страхового ринку привабливим для страховиків. Тому питома вага агросектору у портфелі страховика з 0,23% у 2023 р. знову набирає ваги у 2024 р. – до 0,40%, це за наявності факту, що цей рівень у 2020 р. складав 0,56%. Рівень угод перестраховання, який з 68% у 2020 р. знизився до 39,9% у 2023 р., майже повернувся на довоєнний рівень у 2024 р.

Проте підвищення ризиків спричинило підвищення вартості страхових полісів, зміни у механізмах виплат та обмеження до страхування в зонах активних бойових дій. Якщо у 2020 р. загальна сума страхових премій в агросекторі становила близько 175 млн грн, то у 2023 р. – лише 37 млн грн, тобто відбулось зменшення нішевого ринку на 78,9%. Надалі у 2024 р. премії склали 101 млн грн, а це вже 57% рівня 2020 р.

Синхронно знижувались і обсяги страхових виплат, що є прямим наслідком зменшення портфеля страхових послуг – застрахованих площ посівів. Найбільш різке скорочення відбулося у 2022–2023 рр., що безпосередньо пов'язано зі зростанням ризиків: повномасштабною війною, окупацією частини територій, втратою сектором майже 30% потенціалу. Значна частина сільськогосподарських земель стала недоступною для оброблення, що призвело до різкого зменшення попиту на страхування врожаю та посівів. Багато СК тимчасово припинили надання послуг у східних і південних регіонах, а вартість полісів зросла на 30–50% через підвищений рівень ризику [1].

За даними видання Insurance Top [13], за два квартали 2025 р. сума страхових платежів (без держпідтримки) агросектору 10-и топових СК склала 134,3 млн грн, приріст страхових платежів становив 67,47%, питома вага агрострахування у портфелі страховиків зросла до 0,88%, що є найвищим рівнем за аналізований період. Значно зріс також рівень перестраховання – до 87,34%. Експерти вважають, що «жодна страхова компанія не зможе перекрити високі ризики в агрострахуванні зібраними на цьому ринку страховими преміями без використання міжнародного перестраховання» [8].

Динаміка показників стану агрострахування в Україні свідчить про значні зміни, які відбулися в цій сфері. Новітні за типами змін агрострахування в Україні в умовах воєнного стану приведено в табл. 3.

Війна в Україні спричинила потребу швидко адаптувати наявні страхові продукти для агросектору. Можна констатувати, що СК частково змогли подолати цей виклик, зокрема включивши програми та продукти, пов'язані з пошкодженням майна, зупинкою виробництва та іншими форс-мажорними обставинами. Так, з 2022 р. дотепер можна виділити ключові новації агрострахування, що стосуються майна та техніки, посівів та урожаю, витрат виробництва, компенсації воєнних ризиків, експорту і логістики, застосування ІТ, вимог до страховиків тощо. Експерти вважають, що такі розширені функції допомагають зменшити кількість невизначених ризиків і підвищити ефективність сільськогосподарського страхування на ринку [12] і що ефективна трансформація страхової діяльності можлива «шляхом впровадження інновацій, розвитку дистрибуції та адаптації страхових продуктів через створення ефективної системи

Таблиця 3 – Новації агрострахування в Україні в умовах воєнного стану (сформовано за [1-4; 8])

Напрями	Зміст новацій агрострахування
майно та техніка	СК почали змінювати умови полісів, додаючи виключення на страхування техніки в районах, що знаходяться під безпосередньою загрозою обстрілів або окупації. Страхування сільськогосподарської техніки стало доступним лише для тих підприємств, які знаходяться в безпечних регіонах або ж для нової техніки
посіви та урожай	Оновлення програми надання державної підтримки зі страхування сільськогосподарської продукції, зокрема озимих зернових (пшениця, жито, ячмінь) на період перезимівлі - підтримка до 60% компенсації страхового платежу і надається на площі понад 50 га. Збереглися програми страхування від природних катаклізмів
витрати виробництва	Відшкодовуються тільки витрати на виробництво, а не потенційний дохід і врожайність. Діють програми: страхування перезимівлі озимих культур; страхування врожаю; страхування доходу; страхування ризиків
компенсація воєнних ризиків	Передбачена для прифронтових регіонів, де підприємства з територій підвищеного ризику зможуть отримати до 10 млн грн за пошкоджене чи знищене майно внаслідок атак, через ПрАТ «Експортно-кредитне агентство». Для території всієї України, за моделлю кредитування «5-7-9%» держава компенсує частину вартості страхових премій за договорами страхування від воєнних ризиків, щоб знизити тариф для бізнесу
експорт і логістика	Започатковано на обслуговування «Зернової ініціативи», страховка всіх видатків за логістичним ланцюгом
індексне (параметричне) страхування	Базується на погодних індикаторах - рівні опадів, температурі повітря, вологості ґрунту тощо. У 2023 р. такі програми охоплювали близько 15% усіх договорів
застосування ІТ	Зростає застосування інформаційних технологій (ІТ), застосування цифрових інструментів для моніторингу ризиків, автоматизація процесу укладання страхових договорів, інтеграція технологій, які дають змогу забезпечити оцінювання шкоди та пришвидшити процес відшкодування
якість страхових продуктів	СК почали обмежувати види покриттів, які пропонувались для фермерів, особливо в зонах активних бойових дій. Вартість страхових полісів значно зросла через високий рівень ризику, а деякі компанії просто відмовились від страхування земель у зонах активних бойових дій або тимчасово окупованих територіях
вимоги до страховика	розширення лінійки страхових продуктів та страхових ризиків; встановлення вимог до страховиків-учасників програми державної підтримки; запровадження можливості страхування доходу; розширення повноважень регулятора страхового ринку; підвищення рівня державної підтримки

страхування воєнних ризиків та активацію державно-приватного партнерства» [10; с. 80]. Тому посиленню ролі агрострахування особливо сприяє державна підтримка. Хоч нині частка аграрного страхування досить помірна, за участю державно-приватного партнерства вона зростатиме на користь усіх учасників. Так, захист аграрного сектору від ризиків через механізми та інструменти агрострахування відіграє важливу роль у забезпеченні фінансової стабільності, стимулюванні інвестицій, відбудові та розвитку агропідприємств.

ВИСНОВКИ

Динаміка страхування за 2020-2024 рр. характеризується скороченням обсягів страхового ринку, але вже з 2025 р. він набирає обертів. Оцінювання поточного стану страхового ринку, проведене за показниками кількості СК, порівняння премій та виплат, фінансових результатів та рентабельності капіталу, частки страхових премій у ВВП показує рівень його адаптації до викликів воєнного стану. Страхові премії за період зросли на 18%, виплати на понад 30%, збільшився коефіцієнт виплат до 39%, відбулось зростання рентабельності до 14%. Проте частка страхового ринку у ВВП знижується з 1,08% до 0,19%.

Особливості аграрного страхування проявляються у зміні інструментарію страхування внаслідок ризиків від воєнних дій. Питома вага сектору у портфелі страховиків з 0,56% знизилась до 0,40% за незмінної кількості надавачів послуг, а обсяг послуг зменшився на 86,6%. У 2020 р. загальна сума страхових премій становила 175 млн грн, у 2023 р. – лише 37 млн грн, а за два квартали 2025 р. склала 134,3 млн грн, де приріст страхових платежів становив 67,47%, а питома вага агрострахування у продуктах СК зросла до 0,88%.

Відбувається відновлення позицій страхування аграрного сектору, поступово компенсуються втрати перших років війни. Напрями вдосконалення аграрного страхування лежать у площині впровадження інноваційних продуктів із застосуванням ІТ, посилення ролі держави у регулюванні страхового ринку, залученні зарубіжного фінансування та інших інновацій.

Перспективами подальших досліджень є систематизація набутого досвіду як СК, так і агровиробниками стосовно протидії ризикам воєнного часу, оцінювання можливостей адаптації світових страхових продуктів для агросектору України, подальше поглиблення державно-приватного партнерства у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Агрострахування: особливості та законодавче підґрунтя для сектору сільського господарства. URL: <https://www.debet.com.ua/news/ahrostrakhuvannya-osoblyvosti-ta-zakonodavche-pidgruntya-dlya-sektoru-silskoho-hospodarstva>
2. Віленчук О.М., Савицька А.С. Сучасні тренди розвитку загальноєвропейського ринку аграрного страхування: можливості та перспективи для України. *Бізнес Інформ*. 2024. № 4. С. 253–259. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-4-253-259>
3. Герасименко Н. Агрострахування – потенціал для сталого розвитку агрокомпаній: поточний стан та перспективи розвитку в Україні. URL: https://www.apd-ukraine.de/fileadmin/user_upload/Bericht_APD_Agrarversicherung_UKR.pdf
4. Грицина О. та ін. Страхування аграрного сектора України в час війни: реалії та можливості. *Аграрна економіка*. 2023. Т. 16. № 1-2. С. 125-131. URL: <https://doi.org/10.31734/agrarecon2023.01-02.125>
5. Калівошко О.М. Оцінка діяльності страхових компаній на фінансово-кредитному ринку України *Науковий погляд: економіка та управління*. 2019. № 1. С. 186-193. URL: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2019-1-63-25>
6. Національна асоціація страховиків України. Огляд страхового ринку України (2020-2025). URL: <https://nasu.com.ua/>
7. Офіційний сайт Національного банку України. Огляд небанківського фінансового сектору. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Nonbanking_Sector_Review
8. Прокопишина О. Які компенсації дадуть на агрострахування. URL: <https://censor.net/r3310886>
9. Уряд запускає механізм компенсації воєнних ризиків для бізнесу. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zapuskaie-mekhanizm-kompensatsii-voiennykh-ryzykiv-dlia-biznesu-iuliia-svyrydenko>
10. Чвертко Л., Вінницька О. Тенденції розвитку страхового ринку України в умовах економічної невизначеності. *Економічні горизонти*. 2025. №3(32). С. 80-87. URL: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.3\(32\).2025.334882](https://doi.org/10.31499/2616-5236.3(32).2025.334882)
11. НБУ спростить страховикам умови агрострахування з державною підтримкою. URL: <https://forinsurer.com/news/24/11/11/44372>
12. Forinsurer. Статистика страхового ринку України. URL: <https://forinsurer.com/stat>
13. Insurance TOP. URL: <https://insurancetop.com/top/uanonlife/agro>
14. Тулуш Л., Прокопчук О. Ринок агрострахування в Україні: тенденції та перспективи. *Економіка АПК*. 2018. №25(8). С. 55-67. URL: <https://eaprk.com.ua/en/journals/tom-25-8-2018/rinok-agrostrakhuvannya-v-ukrayini-tendentsiyi-ta-perspektivi>

References

1. Agricultural insurance: features and legislative basis for the agricultural sector. URL: <https://www.debet.com.ua/news/ahrostrakhuvannya-osoblyvosti-ta-zakonodavche-pidgruntya-dlya-sektoru-silskoho-hospodarstva> (in Ukrainian).
2. Vilenchuk O.M., Savyt'ska A.S. Modern trends in the development of the pan-European agricultural insurance market: opportunities and prospects for Ukraine. *Business Inform*. 2024. № 4. pp. 253-259. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-4-253-259> (in Ukrainian).
3. Herasyimenko, N. Agricultural insurance - potential for sustainable development of agricultural companies: current status and prospects for development in Ukraine. URL: https://www.apd-ukraine.de/fileadmin/user_upload/Bericht_APD_Agrarversicherung_UKR.pdf (in Ukrainian).
4. Hrytsyna O. et al. Insurance of the agricultural sector of Ukraine during the war: realities and possibilities. *Agrarian economy*. 2023. Vol. 16. № 1-2. pp. 125-131. URL: <https://doi.org/10.31734/agrarecon2023.01-02.125> (in Ukrainian).
5. Kalivoshko O.M. Assessment of the activity of insurance companies on the financial and credit market of Ukraine. *Scientific view: economics and management*. 2019. № 1. pp. 186-193. URL: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2019-1-63-25> (in Ukrainian).
6. National Association of Insurers of Ukraine. Review of the Insurance Market of Ukraine (2020-2025). URL: <https://nasu.com.ua/>

(in Ukrainian).

7. Official website of the National Bank of Ukraine. Review of the Non-Banking Financial Sector. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Nonbanking_Sector_Review (in Ukrainian).

8. Prokopyshyna, O. What compensation will be given for agricultural insurance. URL: <https://censor.net/r3310886> (in Ukrainian).

9. The government launches a mechanism for compensation of war risks for business. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zapuskaie-mekhanizm-kompensatsii-voiennykh-ryzykiv-dlia-biznesu-iuliia-svyrydenko> (in Ukrainian).

10. Chvertko L., Vinnytska O. Trends in the development of the insurance market of Ukraine in conditions of economic uncertainty. *Economic horizons*. 2025. №3(32), pp. 80-87. URL: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.3\(32\).2025.334882](https://doi.org/10.31499/2616-5236.3(32).2025.334882) (in Ukrainian).

11. NBU will simplify the conditions of agricultural insurance with state support for insurers. URL: <https://forinsurer.com/news/24/11/11/44372> (in Ukrainian).

12. Forinsurer. Statistics of the insurance market of Ukraine. URL: <https://forinsurer.com/stat> (in Ukrainian).

13. Insurance TOR. URL: <https://insurancetop.com/top/uanonlife/agro> (in Ukrainian).

14. Tulush L., Prokopchuk O. Agro-insurance market in Ukraine: trends and prospects. *Ekonomika APK*. 2018. Vol. 25(8), pp. 55-67. URL: <https://eapk.com.ua/en/journals/tom-25-8-2018/rinok-agrostrakhuvannya-v-ukrayini-tendentsiyi-ta-perspektivi> (in Ukrainian).

Oksana RADCHENKO

PhD in Economics, Senior Researcher, Leading Researcher, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4892-7764>

e-mail: oxanarad@ukr.net

Ivan MARUKHNENKO

postgraduate student, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics"

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-8568-5724>

e-mail: imarukhnenko@ukr.net

WAR RISK INSURANCE: A NICHE AND PROGRAM ANALYSIS FOR THE AGRICULTURAL SECTOR

The paper reveals the state of the Ukrainian insurance market for 2020-2025. The assessment is based on the number of insurers, a comparison of premiums and payments, financial results and return on equity, and the share of insurance premiums in GDP, which collectively demonstrate the level of adaptation to the challenges of martial law. Insurance dynamics over the period are characterized by a decline compared to pre-war rates, but overall, the market has not lost potential, although its share of GDP decreased from 1.08% in 2020 to 0.19% in 2024. The share of the agricultural segment of the insurance market also decreased from 2.36% to 1.17% over the period. The capacity of agricultural insurance is assessed based on its dynamics, innovations related to martial law, trends in the number of contracts, and financial components. An assessment of the current state and analysis of agricultural insurance programs, primarily those with state support, are conducted. The share of agricultural insurance in insurers' portfolios decreased from 0.56% to 0.40% between 2020 and 2024, with the number of services remaining unchanged. Service volumes decreased by 86.6%. Insurance premiums fell from UAH 175 million in 2020 to UAH 37 million in 2023, but increased to UAH 134.3 million over the first two quarters of 2025, primarily due to government support programs. Martial law amendments for agricultural insurance affect property and equipment, crops and harvests, production costs, war risk compensation, IT use, and insurer requirements. The findings will contribute to improving the methodological framework for agricultural insurance development, with the aim of reducing its risks and ensuring recovery and sustainable development. Agricultural insurance is recovering, gradually compensating for the losses suffered during the first years of the war. Consequently, areas for improving agricultural insurance include the introduction of innovative products using information technology, strengthening the government's role in regulating the insurance market, attracting foreign financing, and other innovations.

Keywords: agricultural insurance, programs, state support, war risks, insurance market

Вікторія Олегівна ПАНКРАТОВА

к.ю.н., доцент, Сумський державний університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4775-565X>

e-mail: v.pankratova@yur.sumdu.edu.ua

ПРАВОВІ ЗАСАДИ КООРДИНАЦІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ НОРМАТИВНИХ МОДЕЛЕЙ ПОСТКОНФЛІКТНОГО ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА

Роботу виконано в рамках проєкту «Інституційна консолідація через правову синергію: забезпечення національної безпеки в кризових умовах» (номер державної реєстрації 0125U001542)

У статті досліджено конституційно-правові механізми організації взаємодії між органами державної влади та місцевого самоврядування у постконфліктних державах (досвід Боснії і Герцеговини, Грузії, Молдови) з погляду адаптації цих правових моделей до українського конституційного ладу. Особливу увагу приділено аналізу нормативних актів, що регламентують розподіл компетенції між різними рівнями публічної влади у перехідний період, правовим процедурам делегування повноважень, конституційно-правовим гарантіям збереження єдності державної влади в умовах децентралізації та механізмам судового контролю за дотриманням принципу розподілу влад.

Ключові слова: децентралізація, публічна влада, органи публічної влади, місцеве управління, державне регулювання, міжнародне регулювання

ВСТУП

Важливою передумовою динамічного переходу держави до нової, більш ефективної моделі суспільно-політичного та економічного устрою є забезпечення результативної взаємодії між органами державної влади та місцевого самоврядування, оскільки ефективність розподілу ресурсів може бути підвищена шляхом збалансованого розподілу повноважень. Тому вирішення питань взаємовідносин між центральною владою та місцевими органами влади вимагає балансу – підтримки влади центрального уряду та одночасного врахування інтересів місцевих органів влади. Важливим орієнтиром для України є досвід держав, які пройшли подібний шлях трансформації після збройних конфліктів, зокрема Боснії і Герцеговини, Грузії та Молдови. Їхні правові моделі координації органів влади показують різні підходи до узгодження інтересів центральної та місцевої влад, врегулювання міжетнічних і територіальних суперечностей, а також до відновлення ефективного публічного управління.

МЕТА статті – дослідження правових засад координації органів публічної влади у постконфліктних державах. У статті здійснено порівняльний аналіз нормативних моделей постконфліктного державного будівництва. Особливу увагу зосереджено на аналізі нормативних актів, що регламентують розподіл компетенції між різними рівнями публічної влади у перехідний період.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною основою дослідження стала сукупність загальних та спеціальних методів з їх комплексним застосуванням, спрямованим на досягнення мети дослідження. Порівняльно-правовий метод дав змогу встановити закономірності механізмів організації взаємодії між органами державної влади та місцевого самоврядування у постконфліктних державах; визначити спільні та відмінні риси. Системний підхід допоміг визначити взаємозв'язки розподілу компетенції між різними рівнями публічної влади у перехідний період. Для аналізу правових процедур делегування повноважень застосо-

вано формально-юридичний метод.

РЕЗУЛЬТАТИ

Сучасні виклики, зумовлені масштабною збройною агресією проти України, поставили перед державою завдання відновлення ефективної системи публічної влади та забезпечення узгодженості її діяльності в умовах воєнного й післявоєнного періодів. У процесі переходу від воєнного стану до стабільного мирного розвитку особливого значення набуває правова координація між органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Постконфліктні держави (Боснія і Герцеговина, Грузія, Молдова) мають схожий досвід, який можна застосувати в Україні як для впровадження кращих практик, так і для недопущення помилок.

Зокрема, перші кроки до розподілу компетенції між різними рівнями публічної влади у Боснії та Герцеговині зроблено наприкінці 1990-х рр. (1995-1999), коли прийнято закони про місцеве самоврядування. Подальшу модернізацію системи здійснено відповідно до вимог Процесу стабілізації та асоціації з ЄС, а новий набір законів прийнято у 2004-2006 рр. та впроваджено деякі ключові принципи Європейської хартії в законодавство.

Поточна система взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Боснії та Герцеговині є результатом Дейтонської мирної угоди та історичної спадщини колишньої Югославії. Югославія була децентралізованою державою зі слабкою центральною владою та відносно потужними федеративними республіками. Серед країн, що виникли з колишніх югославських республік, Боснія і Герцеговина є єдиною, яка не має переважаючої етнічної групи. Так, відтворення югославського підходу до врахування різних етнічних груп було логічним вибором для Конституції держави [8, р. 84].

Боснія і Герцеговина складається з двох суб'єктів та одного округу. У рамках Дейтонської мирної угоди Боснію і Герцеговину розділено на два значні автономні утворення. Зараз країна складається з чотирьох рівнів управління: державного, суб'єктного, проміжного (лише у

Федерації Боснія і Герцеговина) та муніципального.

Державний рівень: Боснія і Герцеговина, яка поділяється на два суб'єкти: Федерацію Боснії і Герцеговини (боснійсько-хорватська більшість) та Республіку Сербську (сербська більшість). Республіка Сербська не має проміжного рівня, є надзвичайно централізованою і має лише невеликий відсоток місцевої (муніципальної) політичної влади. Інша половина, утворення Федерація Боснії і Герцеговини, є надзвичайно децентралізованою та складається з десяти кантонів з десятьма кантональними прем'єр-міністрами та понад сотнею кантональних міністрів. В наявних конституційних домовленостях відповідно до швейцарської моделі кантони функціонують як міні-держави. Більшість їхніх бюджетів витрачається на освіту, а також на судову систему, охорону здоров'я та інші місцеві справи. Крім того, є нейтральний самоврядний округ Брчко. Складна адміністративна структура надає можливість для розуміння відмінностей між централізованою та децентралізованою частиною Боснії та Герцеговини з акцентом на стані особистих та інших свобод [8, p.86].

Потрібно зауважити, що головним акцентом у процесі взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування було передусім задоволення етнічних прагнень та збереження миру шляхом створення більш узгоджених етнічних адміністративних одиниць місцевого самоврядування. Цієї мети досягнуто, і в переважній більшості муніципалітетів Боснії та Герцеговини спостерігається сильна етнічна концентрація.

Одним із найслабших місць у цьому процесі стала відсутність належної правової бази. Нечіткі обов'язки та відсутність ключових законів і нормативних актів є величезною перешкодою, іноді нездоланною для підвищення ефективності на субнаціональному рівні. Дійсно, адміністративна структура, розроблена в рамках Угоди про мирне партнерство, є складною та значно обмежує можливість для покращення. Через Дейтонську мирну угоду можливості центрального уряду послаблено з політичних причин, а функції державного рівня обмежено. У поєднанні з низькою інституційною спроможністю на субнаціональному рівні це призводить до низької ефективності субнаціонального уряду та повільного економічного розвитку [8, p.87].

Проаналізувавши досвід Боснії та Герцоговини, можна зробити певні узагальнення, які є актуальними й для України. Дейтонські угоди 1995 р. заклали правові основи складної системи розподілу повноважень між центральною та місцевою владою, які спрямовано на запобігання конфліктам між різними рівнями влади. Але надмірна фрагментація гальмує ефективність управління. Визнання суб'єктності Республіки Сербської дає зрозуміти, що тимчасові мирні угоди не є гарантією сталого миру, а навпаки, можуть підживлювати довгостроковий конфлікт. Україна має зосередити увагу на зміцненні національного державотворення, що забезпечить внутрішню єдність і дасть змогу уникнути поступок у питаннях суверенітету заради досягнення тимчасового миру.

Наступним прикладом може стати Грузія, яка є постконфліктною державою через тривалий конфлікт з росією, що призвів до окупації частини грузинських територій та появи внутрішньо переміщених осіб. Грузія поділена на 9 адміністративних регіонів та 3 автономні

території, з яких Абхазія та Південна Осетія визнано законами Грузії територіями, окупованими російською федерацією. Автономний регіон Аджарія керується автономним урядом, призначеним вищою радою. Аджарія має автономні компетенції в таких сферах, як фінанси та економіка, охорона здоров'я, сільське господарство та освіта. Повноваження та компетенції органів місцевого самоврядування викладено в Кодексі про місцеве самоврядування. У Грузії є 5 самоврядних міст та 59 муніципалітетів. Міста самоврядування – це великі міські поселення, тоді як муніципалітети – це агломерації малих сільських та міських поселень [6].

Спроби децентралізації здійснено ще у 1998 р., але вони мали формальний характер. Між 2004 р. і 2010 р. зроблено вирішальні кроки до децентралізації. Грузія ратифікувала Європейську хартію місцевого самоврядування, прийняла новий органічний закон про місцеве самоврядування, який визначив окремі повноваження місцевих органів самоврядування від центрального уряду, та запровадила новий закон про місцеві бюджети, що включає ідею місцевого оподаткування та бюджетів. Значного прогресу досягнуто між 2014 р. і 2017 р., протягом яких парламент Грузії зібрав усі правові акти, що стосуються місцевого самоврядування, та прийняв «Кодекс місцевого самоврядування» [4].

Грузія розпочала нову реформу децентралізації у 2018 р. Уряд сформулював три ключові цілі для перспективної реформи: надати більше повноважень, передати більше фінансових ресурсів та забезпечити кращі засоби інклюзивного управління місцевим органам самоврядування Грузії [6].

Враховуючи наслідки війни з російською федерацією та наявністю непідконтрольних територій Абхазії та Південної Осетії, сформовано муніципалітети у вигнанні. Поняття «муніципалітет у вигнанні» – це місцевий орган влади, який обрано ще до окупації, а після захоплення території він вимушено перемістився. Нині такі муніципалітети не мають власних джерел фінансування й отримують трансферти з державного бюджету [3, с. 4].

Децентралізація та передача більшої кількості повноважень муніципалітетам є ключовим пріоритетом нової Стратегії децентралізації, прийнятої у 2019 р. Стратегію на 2020-2025 рр. зосереджено на трьох ключових напрямках: посилення ролі самоврядних одиниць у державних справах, забезпечення належних матеріальних та фінансових ресурсів для місцевого самоврядування та створення надійного, прозорого та орієнтованого на результат місцевого самоврядування [6]. У реалізації стратегії на 2020-2025 рр. зроблено кілька кроків, зокрема узгодження чинного законодавства з «Кодексом місцевого самоврядування», надання органам самоврядування додаткових повноважень (таких як нагляд за заборонаю постачання певних товарів дітям) та ініціювання аналізу фінансів самоврядування та участі громадян [4].

Досвід координації органів публічної влади, здійсненої в умовах конфлікту та втрати частини територій, є надзвичайно важливим для України, оскільки показує, як можна поєднати процеси державного відновлення, національної єдності та демократичного розвитку в умовах воєнних і політичних викликів. Зокрема, такий досвід допомагає розробити ефективні механізми управління на підконтрольних територіях, спрямовані на підвищення стійкості місцевих громад, забезпечення ба-

зових послуг і підтримку довіри населення до центральної влади. Це особливо актуально для України, де децентралізація є інструментом відновлення соціальної згуртованості в прифронтових та звільнених регіонах. Важливо уникати надмірної автономізації регіонів, що може створювати ризики для державної єдності. Збалансована децентралізація допомагає поєднати розширення прав місцевих громад зі збереженням ефективного державного контролю.

В аспекті розгляду тематики доцільно також звернутись до досвіду Молдови, яка надає цінний досвід поступового впровадження децентралізації в умовах політичної поляризації та обмежених ресурсів. У Молдові є дворівнева система місцевого самоврядування. 898 адміністративно-територіальних одиниць 1-го рівня: села, комуни, міста та муніципалітети – називаються місцевими органами самоврядування 1-го рівня. Молдовська система місцевого самоврядування включає 32 райони, які є адміністративно-територіальними одиницями 2-го рівня місцевого самоврядування, включаючи муніципалітет Кишинів, столицю. Крім них, є автономний регіон Гагаузія зі спеціальним статусом та досить різноманітними джерелами фінансування порівняно зі всіма іншими місцевими органами влади в країні. Гагаузія має кілька особливостей в адміністративно-територіальній структурі. Наприклад, вона охоплює три райони, які не мають ознак місцевого самоврядування (немає виборного представництва), а радше являють собою адміністративні підрозділи адміністрації Гагаузької автономії. Закон «Про особливий правовий статус Гагаузії (Гагауз Ерї)» визначає принципи співіснування державних і автономних інституцій, забезпечуючи баланс між єдністю держави та правом регіонів на самоврядування [5].

Є також окрема адміністративно-територіальна одиниця Придністров'я, яка, хоча формально та згідно з міжнародним правом вважається територією Молдови, фактично являє собою сепаратистський регіон, неконтрольований офіційною владою Молдови після воєнного конфлікту 1992-1993 рр. На сучасній території Придністров'я є адміністративні органи влади радянського зразка, які не обираються і тому можуть формально називатися лише місцевими органами влади. Загалом їм бракує будь-якої автономії у прийнятті рішень або фінансової автономії. Статус цих регіонів ще не врегульовано [5].

Нині адміністративно-територіальний поділ Молдови визначається Конституцією та Законом Республіки Молдова «Про адміністративно-територіальний устрій Республіки Молдова». Конституція Республіки Молдова встановлює, що територія країни поділяється

на села, міста, райони та автономно-територіального утворення Гагаузії [2, с. 149-150].

Відповідно до Національної стратегії децентралізації реформа в Молдові мала завершитися в 2015 р. За результатами моніторингу місії Конгресу місцевої та регіональної влади Ради Європи, на поточному етапі її реалізовано лише на 50 %. «Стратегію реформи публічного управління на 2016-2020 роки», яка передбачала низку заходів, що стосувалися зміни відносин між органами центральної влади та місцевого самоврядування, повністю не реалізовано [2, с.149].

Не дивлячись на політичні коливання, реформа децентралізації мала й певні досягнення: знищення системи невиборного комуністичного місцевого самоврядування; офіційне, пряме та повне визнання міжнародної та європейської концепції місцевої автономії в рамках конституції та правової бази Республіки Молдова; ратифікація без винятків Європейської хартії місцевого самоврядування (Ради Європи); адміністративно-територіальні реформи, проведені за 1991-2001 рр. [7].

Варто зазначити, що реформа децентралізації в Молдові та Україні є схожими. Зокрема спільність можна відмітити в об'єднанні менших муніципалітетів в більші, обидві країни не завершили реформ з причин неповного законодавчого забезпечення децентралізації, труднощів економічного та політичного характеру [2, с. 151].

ВИСНОВКИ

Досвід постконфліктних держав є важливим для України, оскільки відображає різні моделі трансформації системи управління в умовах постконфліктного розвитку, політичної нестабільності та територіальних викликів. Аналіз цих прикладів дає Україні змогу врахувати ефективні механізми розподілу повноважень між центром і регіонами, підвищення спроможності місцевого самоврядування, забезпечення фінансової автономії громад та зміцнення демократичних інститутів. У зазначених країнах децентралізація стала не лише адміністративною реформою, але й інструментом стабілізації політичної системи, відновлення довіри громадян до влади та забезпечення збалансованого розвитку територій. Водночас вивчення недоліків і труднощів, з якими зіткнулися зазначені держави, допомагає уникнути повторення подібних помилок і сформувати власну збалансовану модель децентралізації. Оскільки процес взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування є складним і може бути успішним, якщо він поєднує політичну волю, ефективне управління та забезпечення прав меншин, але також може призвести до неефективності та подрібнення держави, якщо належно його не контролювати.

Список використаних джерел

1. Міжнародний досвід місцевих та регіональних органів влади в поглинанні фінансування ЄС та їх адміністрування: найкращі практики та рекомендації для України в процесі підготовки до відновлення та членства в ЄС. 2024. URL: <https://surl.li/zdogbf>
2. Панов І.В., Татаренко Г.В Адміністративно-правове регулювання децентралізації в Україні та Республіці Молдова: порівняльний аналіз. *Аналіз проблеми права: теорія і практика*. 2022. №2 (44). С. 143-153.
3. Федірко Б. Співпраця ЄС та Грузії у реформуванні місцевого самоврядування: виклики та перспективи. Публічне управління і політика. 2025. № 3. С. 1-11.
4. Challenges and opportunities: a brief study on local governments in Georgia. URL: <https://surl.lt/oozcq>
5. Decentralised Governance for Development: A Combined Practice Note on Decentralisation, Local Governance and Urban/Rural Development. 2021. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/DLGUD_PN_English.pdf

6. Melua D. Decentralisation and local public administration reform in Georgia. NALAS & PLATFORMA in cooperation with NALAG. 2021. URL: <https://surl.li/uuiaapn>
7. Osadci A. Decentralisation and local public administration reform in Moldova. Status reform. NALAS & PLATFORMA, in cooperation with CALM. URL: <https://surl.li/pjnwea>
8. Soko Aida (Dis)Advantages of decentralization models driven by non-economic reasons: the case of Bosnia and Herzegovina. *South East European Journal of Economics and Business*. 2018. Vol. 13 (1). pp. 81-92. URL : <https://surl.li/yzzihh>

References

1. International experience of local and regional authorities in absorption of EU funding and their administration: best practices and recommendations for Ukraine in the process of preparation for recovery and membership in the EU. 2024. URL: <https://surl.li/zdogbf> (in Ukrainian)
2. Panov I.V., Tatarenko H.V Administrative and legal regulation of decentralization in Ukraine and the Republic of Moldova: a comparative analysis. *Analysis of the problem of law: theory and practice*. 2022. No. 2 (44). pp. 143-153. (in Ukrainian)
3. Fedirko B. Cooperation between the EU and Georgia in reforming local self-government: challenges and prospects. *Public administration and politics*. 2025. No. 3. (in Ukrainian)
4. Challenges and opportunities: a brief study on local governments in Georgia. URL: <https://surl.li/ooxzczq>
5. Decentralised Governance for Development: A Combined Practice Note on Decentralisation, Local Governance and Urban/Rural Development. 2021. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/DLGUD_PN_English.pdf
6. Melua D. Decentralisation and local public administration reform in Georgia. NALAS & PLATFORMA in cooperation with NALAG. 2021. URL: <https://surl.li/uuiaapn>
7. Osadci A. Decentralisation and local public administration reform in Moldova. Status reform. NALAS & PLATFORMA, in cooperation with CALM. URL: <https://surl.li/pjnwea>
8. Soko Aida (Dis)Advantages of decentralization models driven by non-economic reasons: the case of Bosnia and Herzegovina. *South East European Journal of Economics and Business*. 2018. Vol. 13 (1). pp. 81-92. URL : <https://surl.li/yzzihh>

Viktorii PANKRATOVA

PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Sumy State University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4775-565X>

e-mail: v.pankratova@yur.sumdu.edu.ua

LEGAL PRINCIPLES OF COORDINATION OF PUBLIC AUTHORITY BODIES IN THE TRANSITION PERIOD: COMPARATIVE ANALYSIS OF NORMATIVE MODELS OF POST-CONFLICT STATEBUILDING

Introduction. The issue of coordination of public authorities in the transition period is part of a broader process of post-conflict state building, which involves not only the restoration of institutions, but also the formation of a new management model capable of ensuring a balance between centralization and decentralization. An important reference point for Ukraine is the experience of states that have undergone a similar path of transformation after armed conflicts, in particular Bosnia and Herzegovina, Georgia and Moldova.

The purpose of the paper is to study the legal foundations of coordination of public authorities.

Results. The paper examines the constitutional and legal mechanisms for organizing interaction between state authorities and local self-government in post-conflict states (the experience of Bosnia and Herzegovina, Georgia, Moldova) from the point of view of adapting these legal models to the Ukrainian constitutional system. Particular attention is paid to the analysis of regulatory acts regulating the distribution of competences between different levels of public authority in the transitional period, legal procedures for the delegation of powers, constitutional and legal guarantees for preserving the unity of state authority in conditions of decentralization, and mechanisms for judicial control over compliance with the principle of the separation of powers.

Conclusions. The experience of post-conflict states is important for Ukraine, as it reflects different models of transformation of the governance system in the conditions of post-conflict development, political instability and territorial challenges. Analysis of these examples allows Ukraine to take into account effective mechanisms for the distribution of powers between the center and regions, increasing the capacity of local self-government, ensuring the financial autonomy of communities and strengthening democratic institutions. In the above-mentioned countries, decentralization has acted not only as an administrative reform, but also as a tool for stabilizing the political system, restoring citizens' trust in the authorities and ensuring balanced development of territories.

Keywords: decentralization, public authority, public authorities, local government, state regulation, international regulation

Ярослав Михайлович **КОГУТ**

к.ю.н., професор, зав. кафедри, Львівський державний університет внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8027-0171>

e-mail: ykogut@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНІ ПОТРЕБИ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРИВАТНІСТЬ У ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ ТА ПОЛІЦЕЙСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розкрито взаємозв'язок між правовими та соціально-психологічними чинниками у питаннях реалізації права на приватність у демократичному суспільстві та поліцейській діяльності. Стверджено, що відчуття приватності є психологічно «чутливим» та необхідним для усвідомлення власної гідності. У реалізації функцій поліцейської діяльності права та свободи людини повинні визнаватися найвищими соціальними цінностями. Поліція забезпечує та гарантує їх дотримання, а обмеження має бути визначено лише законом, нагальною необхідністю і пропорційністю. З цією метою Україні необхідно імплементувати основні засади, визначені сукупністю правових норм, принципів та політичних цілей, що регулюють діяльність ЄС.

Ключові слова: право на приватність, демократія, поліцейська діяльність, психологія, права людини, громадська безпека

ВСТУП

Характерною особливістю сучасного розвитку суспільства є впровадження інформаційних технологій в усі сфери людської життєдіяльності. Це сприяє, з одного боку, суттєвій інтенсифікації життєдіяльності людини, забезпечує глобальну адаптивність і свободу вибору; з іншого – все більш відчутним стає вплив на розум людини, її індивідуальність, інтелект.

Агресія росії в Україні показала, що демократія – це крихка ідея, яку треба весь час плекати й захищати. Закріплені після закінчення II світової війни ООН принципи демократії в 1948 році у Загальній декларації з прав людини піддаються ревізії окремими країнами. За словами колишнього посла України в США В. Чалого: «Китай підтвердив заяву на свою стратегію двополярного світу. Знову бачимо розподіл на глобальний південь та північ» [1].

У 2014 р. Урядом Китаю прийнято «Програму створення системи соціального кредиту 2014-2020 рр.», відповідно до якої життя кожного громадянина, діяльність кожної компанії в країні підлягає рейтинговому оцінюванню в режимі реального часу [2]. КНР застосує високі технології для стеження за власними громадянами. Систему національного рейтингу розглядають як важливий складник соціалістичної економіки та системи соціального управління. У перспективі соціальний рейтинг має стати єдиним та обов'язковим у всій країні, а кожен громадянин матиме власний код для визначення його рейтингу в режимі реального часу. Для реалізації цієї стратегії застосовується одна з найбільших у світі систем відеоспостереження з функцією розпізнавання обличчя. Її застосовують для моніторингу громадського порядку, боротьби зі злочинністю та контролю над населенням. Камери з функцією розпізнавання обличчя аналізують зображення та порівнюють їх з базами даних, що дає змогу швидко ідентифікувати людей та знаходити їх у разі потреби. Крім Китаю є й інші приклади, як-от унікальна програма ідентифікації в Індії, відома як «Aadhaar», яка надає кожному жителю 12-значний номер і записує їхні демографічні та біометричні дані, включаючи відбитки

пальців та сканування райдужної оболонки ока [3, с. 21].

Як тут не згадати про роман Д. Орвелла «1984» – антиутопію, опубліковану ще у 1948 р., що розповідає про тоталітарну державу Океанію, де правляча Партія, очолювана «Великим Братом», контролює кожен аспект життя громадян через масове стеження, переписування історії та контроль над думками. Головний герой, В. Сміт, працює в Міністерстві Правди, але в душі повстає проти режиму, намагаючись зберегти свою індивідуальність. Роман слугує попередженням про небезпеку втрати свобод, маніпуляції інформацією та надмірної влади. То як не допустити розвитку людства в такому напрямку?

МЕТА статті – пошук механізмів реалізації права на приватність в умовах демократії, зокрема у поліцейській діяльності, а також у визначенні сутності психологічних потреб людини у забезпеченні цього права.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті застосовано як загальнонаукові методи емпіричного дослідження, як-от спостереження та опис, так і теоретичні, що базуються на синтезі психологічних та правових чинників, що сприятимуть формуванню та розвитку ефективної системи міжнародного та вітчизняного нормативного регулювання у сфері забезпечення прав і свобод людини, зокрема стосовно права на приватність особи у контексті його дотримання у правоохоронній (поліцейській) діяльності.

РЕЗУЛЬТАТИ

Право на приватність в Україні закріплене на рівні Конституції України (КУ) та розвивається в низці законів і підзаконних актів. Ст. 32 КУ гарантує право на невтручання в особисте і сімейне життя, забороняє збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, передбачених законом [4].

Водночас МВС України декларує, що розбудову систем відеомоніторингу спрямовано на підвищення безпеки громадян і публічного порядку як в час дії воєнного стану, так і у післявоєнний період. Відеокамери безпеки у громадських місцях можуть не лише

фіксувати злочини, а й служать стримувальним фактором від їхнього вчинення [5].

В Україні камери китайського виробництва державної системи «Безпечне місто» у Києві на початку повномасштабного вторгнення могли використовуватись росіянами для відстеження наслідків своїх атак та переміщення військової техніки [6]. Китай є одним з провідних виробників такої техніки. Уряд Великої Британії дозволив застосовувати камери виробництва КНР на «чутливих ділянках» державних відомств з листопада 2022 р., але згодом вирішив частково відмовитись від їх застосування [7]. Натомість в Амстердамі, столиці Нідерландів, повідомили про намір поступово відмовитись від застосування камер китайського виробництва через занепокоєння стосовно прав людини та шпигунства [8].

Сучасна резолюція Генеральної асамблеї ООН «Право на недоторканість особистого життя у цифрове століття» (2013 UN 68/167) визначає, що незаконне чи свавільне стеження за повідомленнями та/або їх перехоплення, а також незаконне чи свавільне збирання особистих даних... порушують права на недоторканість особистого життя і свободу виразу думки та можуть йти у розріз з основними принципами демократичного суспільства [9].

Загалом природа психологічних потреб у приватності відображає потребу в автономії, особистісному просторі та самоконтролі, що дає людині змогу формувати власну ідентичність, приймати рішення, виражати себе та почуватися безпечно. Приватність забезпечує відчуття контролю над інформацією про себе та своїми переживаннями, що є ключовим для психічного благополуччя. Потребу у приватності пов'язано з прагненням людини до незалежності та самовизначення. Це дає можливість формувати та зберігати власну унікальну ідентичність без зовнішнього тиску чи втручання. Приватність передбачає можливість мати простір (фізичний та психологічний), де людина може залишатися наодинці зі своїми думками та почуттями, що є важливим для саморефлексії та відпочинку. Взаємодія з іншими людьми може бути як джерелом підтримки, так і джерелом тривоги. Приватність створює межі, які захищають від надмірної уваги, критики чи маніпуляцій, забезпечуючи психологічну безпеку. Можливість усамітнитися та відновити сили допомагає знизити рівень стресу та вигорання. Взаємодія в умовах збереження приватності сприяє формуванню довіри як у стосунках з іншими людьми, так і до себе. Контроль над особистими переживаннями та можливість їх безпечно вираження сприяє емоційній стабільності. Відчуття контролю над власним життям та особистим простором позитивно впливає на самооцінку і на відчуття власної гідності.

Постає слушне запитання: «Що домінує: приватність чи безпека?». Право на приватність є базовим правом людини, закріпленим КУ (ст. 32) і Європейською конвенцією з прав людини (ЄКПЛ) (ст. 8). Публічна безпека – обов'язок держави (КУ, ст.ст. 3, 17), коли держава має гарантувати життя, здоров'я і безпеку своїх громадян. Обидві цінності – не абсолютні. Ні приватність, ні безпека не є домінуючими за замовчуванням, а завжди співвідносяться через принцип пропорційності.

Європейські стандарти застосування принципу пропорційності, практика Європейського суду з прав лю-

дини та Конституційного Суду України виходять з того, що втручання у приватність допускається, якщо: воно передбачене законом, переслідує легітимну мету, є необхідним у демократичному суспільстві. Перевага надається приватності, якщо держава намагається застосувати надмірні або непропорційні заходи (наприклад, тотальний відеонагляд без обмежень). Безпека ж може переважати, якщо є реальна, така, що може бути доведена загроза життю чи правам інших людей (наприклад, тероризм, тяжкі злочини, воєнний стан). В Україні в час воєнного стану обмеження приватності (наприклад, відеонагляд, блокування мобільного зв'язку) виправдані, але вони мають ґрунтуватися на законі і мати часові рамки. Ні приватність, ні публічна безпека не є абсолютною домінуючою. У звичайних умовах пріоритет має приватність, бо вона захищає людину від свавілля держави. У кризових чи воєнних умовах держава може тимчасово обмежувати приватність заради безпеки, але лише за умови законності, необхідності та пропорційності. Отже, домінує баланс, а не перевага однієї цінності.

Право на приватність в Україні регламентується низкою положень законів та підзаконних актів. Зокрема, ст. 301 Цивільного кодексу (ЦК) України «Право на особисте життя та його таємницю» визначає, що фізична особа має право на збереження у таємниці обставин свого особистого життя, які може бути розголошено іншими особами лише за умови, що вони містять ознаки правопорушення, що підтверджено рішенням суду, а також за її згодою [10]. А згідно зі ст. 307 ЦК України: фізична особа може бути знята на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку лише за її згодою; згода особи на знімання ... припускається, якщо зйомки проводяться відкрито на вулиці, на зборах, конференціях, мітингах та інших заходах публічного характеру [10].

Ст. 11 Закону України (ЗУ) «Про інформацію» передбачає, що не допускаються збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та захисту прав людини [11].

У ЗУ «Про захист персональних даних» передбачено, що персональні дані обробляються у формі, що допускає ідентифікацію фізичної особи, якої вони стосуються, не довше, ніж це необхідно для законних цілей, в яких вони збиралися або надалі оброблялися; а також, що забороняється оброблення персональних даних про расове або етнічне походження, політичні, релігійні або світоглядні переконання, членство в політичних партіях та професійних спілках, засудження до кримінального покарання, а також даних, що стосуються здоров'я, статевого життя, біометричних або генетичних даних; за винятком вироків суду, виконання завдань оперативно-розшукової чи контррозвідувальної діяльності, боротьби з тероризмом та здійснюється державним органом в межах його повноважень, визначених законом [12].

Відеоспостереження у публічних місцях саме собою не завжди вважається порушенням приватності, оскільки особа, перебуваючи у відкритому просторі, розуміє, що її дії можуть бути видимі для інших. Але право на приватність охоплює не тільки «сімейне життя вдома», а й очікування особистої недоторканності навіть у пуб-

лічному просторі. Це підтверджується практикою Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Так, у рішенні, ухваленому 28 січня 2003 р. у справі «Пек проти Сполученого Королівства», суд постановив, що мало місце порушення ст. 8 ЄКПЛ стосовно права на повагу до приватного життя. Заявник, Д. Пек, увечері 20 серпня 1995 р., перебуваючи у стані глибокої депресії, йшов вулицею з кухонним ножом у руці. Він вчинив спробу самогубства, перетнувши собі зап'ястя. Заявник не знав, що у момент вчинення самогубства він перебував у зоні запису камери близького спостереження (КБС). Увагу оператора, котрий спостерігав за екраном, привернуло те, що невідома особа тримала ніж у руці. Оператор повідомив про побачене у поліцію. Прибувши на місце події, працівники поліції вилучили у заявника ніж, надали необхідну медичну допомогу і доставили його у поліцейський відділок. Згодом міською радою опубліковано статтю, поряд з якою надруковано дві фотографії, отримані з відеозапису. На фотографіях обличчя заявника не було замасковано. У статті вказано, що особа мала вигляд людини, котра перебуває у розпачі, проте неможна сказати, що вона хотіла заподіяти комусь шкоду. 12 жовтня 1995 р. в іншій газеті надруковано одну фотографію вказаного інциденту, за якою подавалася стаття про користь і переваги КБС. Обличчя заявника не було приховано. А 13 жовтня 1995 р. у місцевій газеті вийшла стаття, яка супроводжувалася світлою заявника, отриманою з відеозапису, а у самій статті відзначалося, що завдяки тому, що камера зафіксувала особу з ножом у руці, вдалося уникнути потенційно небезпечної ситуації. Згодом виявилось, що багато людей впізнавали заявника з надрукованих фотографій. 17 жовтня 1995 р. у телевізійному ефірі показано окремі фрагменти відеозапису, проте обличчя заявника вже приховали. Згодом заявнику стало відомо, що його знято КБС і запис публічно показано, оскільки сусід заявника бачив його на телебаченні. Відзнятий матеріал також надано продюсерам на телеканалі. Під час показу анонсу відеоматеріалу постать заявника залишилась незамаскованою. Попри те, що обличчя заявника в ефірі передачі пізніше замаскували, його впізнали друзі та родичі. Заявник звернувся до різних інстанцій зі скаргами. Усі запити з отримання дозволу для звернення до апеляційного суду відхилено. Тому заявник звернувся до ЄСПЛ. Заявник оскаржував факт надання відеоматеріалу із зображенням інциденту в ЗМІ, внаслідок чого фото з його зображенням неодноразово публікувалися в пресі, а сам відеоматеріал відкрито показано на телебаченні. Так, факт оприлюднення згаданого відеоматеріалу становить суттєве втручання у право заявника на повагу до його приватного життя. Суд звернув увагу на те, що міська рада не отримала попередньої згоди заявника на показ відеоматеріалу та не дістала гарантій від преси на приховання постаті заявника на відповідних фото. Відтак, Суд дійшов висновку, що факти передання відеоматеріалу не супроводжувалися вжиттям належних заходів із забезпечення інтересів заявника і тому становлять собою непропорційне й несправедливе втручання у право заявника на повагу до його приватного життя, що є порушенням ст. 8 Конвенції [13].

В Україні, хоч і немає єдиного закону про відеоспостереження в громадських місцях, воно регулюється

законодавством про захист персональних даних та правом на приватність. Є плани запровадити в Україні загальну систему відеомоніторингу, що передбачає створення єдиної системи відеоспостереження для підвищення публічної безпеки, але поки що ця система перебуває на стадії законопроектів [14]. Їх спрямовано на забезпечення національної та державної безпеки, підвищення загального рівня публічної безпеки і порядку, забезпечення безпеки місць проживання та перебування громадян шляхом запровадження на базі органів державної влади та органів місцевого самоврядування відповідно до єдиних функціональних і технологічних стандартів єдиної системи відеомоніторингу стану публічної безпеки, що забезпечить моніторинг та сприятиме попередженню і ліквідації можливих загроз, а також контроль за усуненням наслідків надзвичайних ситуацій і правопорушень.

«Вузькими місцями» законопроектів є: визначення максимального строку зберігання та оброблення персональних даних в системах відеомоніторингу стану публічної безпеки; отримання згоди суб'єкта персональних даних на оброблення його даних; питання їх точності, достовірності та оновлення; відповідність, адекватність та ненадмірність стосовно мети їх оброблення; справедливість балансу між публічним та приватним інтересом, зокрема у питаннях надмірного та непропорційного втручання держави у здійснення права власності стосовно власників систем відеомоніторингу серед фізичних осіб; чітке визначення мети зберігання, порядок видалення або знищення персональних даних тощо. У здійсненні кримінальних процесуальних дій необхідно попередити випадки доказування винуватості особи, які ґрунтуватимуться виключно на даних, зібраних системою відеомоніторингу стану публічної безпеки тощо [14].

Запропоновані у законопроекті новели доцільно аналізувати з урахуванням актуальних напрацювань *acquis* ЄС («*acquis communautaire*») – сукупності правових норм, принципів та політичних цілей, що регулюють діяльність ЄС), зокрема стосовно регламенту Європейського Парламенту та Ради з гармонізації правил стосовно штучного інтелекту (ШІ) [15]. У проектах, наприклад, систему відеомоніторингу стану публічної безпеки пропонується наділити функціоналом «подальшої відеоаналітики» з можливістю ідентифікації інформаційних об'єктів – фізичних осіб, транспортних засобів, що дає підстави розглядати її в якості системи віддаленої біометричної ідентифікації з відкладеним обробленням. У п. 54 преамбули Акту про ШІ такі системи визнано «високоризикованими» та зазначено, що такі системи не повинні застосовуватись правоохоронними органами для невибіркового спостереження. А кожен випадок застосування таких систем з метою цілеспрямованого пошуку осіб, підозрюваних або засуджених за вчинення кримінального правопорушення, потребуватиме дозволу судового органу, за винятком випадків, коли такі системи виконуватимуть первинну ідентифікацію потенційного підозрюваного безпосередньо на основі об'єктивних фактів, які можна перевірити [15]. Також варто зазначити, що станом на сьогодні в Україні не імплементовано Загальний регламент захисту персональних даних (GDPR – General Data Protection Regulation) [16].

ВИСНОВКИ

У сучасному світі дуже активно розвивається предиктивна аналітика – процес застосування статистичних методів та алгоритмів для передбачення майбутніх подій на основі наявних даних [17]. Такі інструменти, як соціальні рейтинги, в майбутньому можна застосовувати по-різному: у різних суспільствах та з різними цілями. На нашу думку, системи рейтингу можуть бути повноцінно побудовані й в демократичних країнах з метою покращення взаємодії громадян. Соціальний рейтинг не просто фіксує минуле, але дає змогу прораховувати майбутню поведінку людей. Наприклад, в діяльності поліцейських, щоб запобігти злочинам. Проте механізми реалізації такого завдання створюють реальні загрози для дотримання прав людини, зокрема права на приватність.

Потреба в приватності дає змогу безпечно виражати свої емоції та почуття, не боячись осуду чи несприйняття, що сприяє емоційній регуляції та психологічному здоров'ю, а також відчуттю власної гідності. Гідність людини, що є моральною категорією, водночас є явищем правового характеру. Через приватність людина може контролювати доступ до своєї особистої інформації, що формує відчуття безпеки та довіри, а також дає змогу керувати власним життям. Тому спостереження за приватним життям людини в окремих ситуаціях є неприпустимим, а у встановлених законом випадках, психологічно «чутливим» явищем.

Відеоспостереження у публічних місцях може не вважатися порушенням приватності, якщо воно: ве-

деться відкрито (з попередженням), має чітку та законну мету (безпека, правопорядок), обмежене за часом і місцем, не дозволяє довільне поширення чи зловживання зібраними даними. Але за прихованого, надмірного чи неконтрольованого застосування воно вже є втручанням у право на приватність.

Важливим у цій сфері є чітке дотримання принципів діяльності поліції, зокрема: верховенства права (права та свободи людини визнаються найвищими цінностями); дотримання прав і свобод людини (поліція забезпечує та гарантує дотримання прав і свобод людини, а їх обмеження має бути визначено лише законом, агальною необхідністю і пропорційністю); законність (поліція діє суворо на підставі, в межах повноважень та у способи, визначені Конституцією та законами України); відкритість та прозорість (громадяни мають право на повну, об'єктивну та достовірну інформацію про діяльність поліції) [18].

Законними підставами застосування систем розпізнавання облич, транспортних засобів, застосування ІІІ у громадських місцях в поліцейській діяльності є: пряме передбачення законом, наявність чітко визначеної мети (захист громадської безпеки, розкриття злочинів), дотримання принципів необхідності, пропорційності та мінімізації даних, наявність судового контролю або іншого ефективного механізму захисту від зловживань. Тобто поліція може застосувати відповідні системи для пошуку підозрюваного у злочині, але не може встановлювати масове тотальне стеження без законної підстави.

Список використаних джерел

1. Рябоконт А. Це початок нової холодної війни: дипломат оцінив військовий парад Сі. URL: <https://www.unian.ua/world/kitay-parad-diplomat-kazhe-shcho-pekini-zrobiv-pershu-zayavku-na-stvorennya-dvopolyarnogo-svitu-13120440.html>
2. Тітова О.С., Веремієнко Т.С. Особливості впровадження системи соціального рейтингу в Китаї. URL: <https://sinologist.com.ua/wp-content/uploads/2017/11/Titova.pdf>
3. Запара С.І. Актуальні питання реалізації соціального кредитного рейтингу в Китайській Народній Республіці та інших країнах світу. Приватне та публічне право. 2021. №2. С. 19-24. URL: http://pp-law.in.ua/archive/2_2021/6.pdf
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254/96-ВР. URL: www.cvk.gov.ua
5. Розбудова систем відеомоніторингу, як запорука безпеки громадян. URL: <https://mvs.gov.ua/news/rozbudova-sistem-videomonitoringu-iak-zaporuka-bezpeki-gromadian>
6. Матяш Т. У КМДА запевнили, що китайська система відеоспостереження Києва захищена і не передає інформацію стороннім особам: LB.UA. URL: https://lb.ua/society/2024/01/26/595567_u_kmda_zapevnili_shcho_kitayska.html
7. У Британії заблокують китайські камери на урядових будівлях: Ukrinform. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3761016-u-britanii-zablokuut-kitajski-kamери-na-uradovih-budivlah.html>
8. Шевченко Л. Тотальний відеонагляд МВС: як це працює в Китаї, Росії та які камери вже встановили в Києві: 24 канал. URL: https://24tv.ua/stezhennya-videonaglyad-ukrayini-yak-stezhat-za-lyudmi-rosiyi_n2642232 https://24tv.ua/stezhennya-videonaglyad-ukrayini-yak-stezhat-za-lyudmi-rosiyi_n2642232
9. The right to privacy in the digital age: Resolution adopted by the General Assembly on 18 December 2013. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/68/167>
10. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
11. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
12. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>
13. Рішення по справі ЄСПЛ «Пек проти Сполученого Королівства». URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-125336%22%5D%7D>
14. Про єдину систему відеомоніторингу стану публічної безпеки: проєкт Закону України (реєстр. № 11031 від 20.02.2024). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43733>
15. Artificial Intelligence Act. URL: <https://artificialintelligenceact.eu/the-act/>
16. General Data Protection Regulation: Regulation (eu) 2016/679 of the European Parliament and of the Council. URL: <https://gdpr-info.eu/>
17. Бонк М. Предиктивна аналітика для розширення функціональності додатків – основні принципи та переваги. URL: <https://mediacom.com.ua/prediktivna-analitika-dlya-rozshirennya-funktsionalnosti-dodatkov-osnovni-printsipi-ta-perevagi>
18. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

References

1. Riabokon A. This is the beginning of a new Cold War: the diplomat assessed Xi's military parade. URL: <https://www.unian.ua/world/kitay-parad-diplomat-kazhe-shcho-pekin-zroviv-pershu-zayavku-na-stvorennya-dvopolyarnogo-svitu-13120440.html> (in Ukrainian).
2. Titova O.S., Veremiienko T.S. Features of the implementation of the social rating system in China. URL: <https://sinologist.com.ua/wp-content/uploads/2017/11/Titova.pdf> (in Ukrainian).
3. Zapara S.I. Topical issues of the implementation of the social credit rating in the People's Republic of China and other countries of the world. Private and Public Law. 2021. No. 2. pp. 19–24. URL: http://pp-law.in.ua/archive/2_2021/6.pdf (in Ukrainian).
4. Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254/96-VR. URL: www.cvk.gov.ua (in Ukrainian).
5. Development of video surveillance systems as a guarantee of citizens' safety. URL: <https://mvs.gov.ua/news/rozbudova-sistem-videomonitoringu-ia-k-zaporuka-bezpeki-gromadian> (in Ukrainian).
6. Matiash T. The Kyiv City State Administration assured that the Chinese video surveillance system in Kyiv is protected and does not transmit information to third parties. LB.UA. URL: https://lb.ua/society/2024/01/26/595567_u_kmda_zapevnili_shcho_kitayska.html (in Ukrainian).
7. The UK will block Chinese cameras on government buildings. Ukrinform. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3761016-u-britanii-zablokuut-kitajski-kameri-na-uradovih-budivlah.html> (in Ukrainian).
8. Shevchenko L. Total video surveillance by the Ministry of Internal Affairs: how it works in China and Russia and what cameras have already been installed in Kyiv. 24 Channel. URL: https://24tv.ua/stezhennya-videonaglyad-ukrayini-yak-stezhat-za-lyudmi-rosiyi_n2642232 (in Ukrainian).
9. The right to privacy in the digital age. Resolution adopted by the UN General Assembly on 18 December 2013. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/68/167> (in English).
10. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 16.01.2003 No. 435-IV. Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2003. No. 40–44. Art. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (in Ukrainian).
11. On Information: Law of Ukraine dated 02.10.1992 No. 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (in Ukrainian).
12. On Personal Data Protection: Law of Ukraine dated 01.06.2010 No. 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> (in Ukrainian).
13. Case of Peck v. the United Kingdom. Judgment of the European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-125336%22%5D%7D> (in Ukrainian).
14. On the Unified System of Video Monitoring of Public Safety: Draft Law of Ukraine (Reg. No. 11031 of 20.02.2024). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43733> (in Ukrainian).
15. Artificial Intelligence Act. URL: <https://artificialintelligenceact.eu/the-act/> (in English).
16. General Data Protection Regulation (GDPR): Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council. URL: <https://gdpr-info.eu/> (in English).
17. Bonk M. Predictive analytics for expanding the functionality of applications: basic principles and advantages. URL: <https://mediacom.com.ua/prediktivna-analitika-dlya-rozshirennya-funktsionalnosti-dodatkov-osnovni-printsipi-ta-perevagi> (in Ukrainian).
18. On the National Police: Law of Ukraine dated 02.07.2015 No. 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (in Ukrainian).

Yaroslav KOHUT

PhD in Legal Sciences, Professor, Head of department, Lviv State University of Internal Affairs

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8027-0171>

e-mail: ykogut@ukr.net

PSYCHOLOGICAL NEEDS AND MECHANISMS FOR EXERCISING THE RIGHT TO PRIVACY IN A DEMOCRATIC SOCIETY AND POLICE ACTIVITY

The interrelationship between legal and socio psychological factors in the realization of the right to privacy in a democratic society and in police activity is examined in the paper. It is stated that the sense of privacy is psychologically 'sensitive' and necessary for the awareness of one's own dignity. In the process of performing police functions, human rights and freedoms must be recognised as the highest social values. The police ensure and guarantee their observance, and restrictions must be determined only by law, urgent necessity and proportionality. To this end, Ukraine needs to implement the basic principles defined by the set of legal norms, principles and political goals that regulate the activities of the European Union. Video surveillance in public places may not be considered a violation of privacy if it is conducted openly (with prior warning), has a clear and legitimate purpose (security, law enforcement), is limited in time and place, and does not allow for the arbitrary dissemination or misuse of the data collected. However, when used covertly, excessively or uncontrollably, it constitutes an interference with the right to privacy. European standards for applying the principle of proportionality, the practice of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine are based on the assumption that interference with privacy is permissible if: it is provided for by law, pursues a legitimate aim, and is necessary in a democratic society. Privacy is given priority if the state attempts to apply excessive or disproportionate measures (e.g. total video surveillance without restrictions). Security may prevail if there is a real, provable threat to the life or rights of other people (e.g. terrorism, serious crimes, martial law).

Keywords: right to privacy, democracy, policing, psychology, human rights, public safety

Олександр Борисович **НАУМОВ**

д.е.н., професор, Київський авіаційний інститут

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4808-0241>

e-mail: naumovoleksandr168@gmail.com

ІННОВАЦІЇ У ХАРЧОВІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Статтю присвячено дослідженню впливу інновацій на підвищення конкурентоспроможності підприємств харчової промисловості в умовах посилення ринкової турбулентності, зростання витрат на ресурси та швидкої зміни споживчих пріоритетів. Розроблено практичні пропозиції з посилення інноваційного розвитку підприємств кондитерської галузі шляхом оптимізації виробничих процесів, впровадження цифрових систем моніторингу, підвищення технологічної керованості та посилення маркетингової гнучкості.

Ключові слова: інновації, харчові підприємства, конкурентоспроможність, ефективність підприємств, кондитерська галузь, технологічні рішення, ресурсоефективність

ВСТУП

Харчова промисловість сьогодні перебуває в умовах посиленої конкуренції та динамічних змін ринкового середовища, що зумовлює необхідність постійного підвищення ефективності функціонування підприємств та забезпечення їх стійких конкурентних позицій. Особливо це стосується кондитерської галузі, яка поєднує високі вимоги до якості продукції, точності технологічних процесів та здатності швидко реагувати на зміни споживчих уподобань. У цих умовах традиційні підходи до управління виробництвом та маркетингом виявляються недостатньо ефективними, що ставить перед підприємствами завдання пошуку нових механізмів підвищення продуктивності та оптимізації ресурсів.

Актуальність дослідження обумовлено необхідністю інтеграції інноваційних технологій, цифрових рішень та нових управлінських практик у виробничі та організаційні процеси, що дає змогу не лише підвищити якість продукції та скоротити витрати, а й сформувати унікальні конкурентні переваги. Новизна теми полягає у комплексному розгляді інновацій як системного чинника конкурентоспроможності, що охоплює продуктові, технологічні, логістичні та маркетингові аспекти діяльності підприємств харчової промисловості.

Незважаючи на наявність численних досліджень окремих напрямів інноваційного розвитку, досі недостатньо узагальнено механізми їх інтеграції для підвищення ефективності функціонування підприємств кондитерської галузі. Визначено, що потребує вирішення питання комплексного поєднання технологічних, організаційних та маркетингових інновацій з урахуванням ресурсних обмежень та специфіки виробництва. Саме цим питанням присвячено цю статтю, в якій окреслено напрями інноваційного розвитку та запропоновано концептуальну модель підвищення конкурентоспроможності підприємств через впровадження системних інноваційних рішень.

МЕТА статті – аналіз ролі інновацій у підвищенні конкурентоспроможності підприємств харчової промисловості та розроблення концептуальної моделі інтеграції технологічних, продуктових, управлінських і маркетингових інновацій для підвищення ефективності функціонування підприємств кондитерської галузі.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення поставленої мети у статті застосовано комплекс методів дослідження, що забезпечують системний аналіз інноваційної діяльності підприємств харчової промисловості та оцінювання її впливу на конкурентоспроможність. По-перше, проаналізовано наукову літературу та звітні дані підприємств, що дало змогу окреслити сучасні тенденції розвитку інновацій, виділити технологічні, продуктові та управлінські інновації, а також виявити прогалини у попередніх дослідженнях.

По-друге, застосовано структурно-функціональний аналіз, що дав змогу систематизувати складники інноваційної діяльності та визначити взаємозв'язки між інноваційними процесами, ресурсним потенціалом та показниками конкурентоспроможності. Цей метод дав змогу виявити причинно-наслідкові зв'язки між впровадженням конкретних інновацій і зміною ефективності підприємств.

По-третє, застосовано методи моделювання та порівняльного аналізу для оцінювання впливу окремих технологічних рішень, цифровізації виробничих процесів, автоматизації та інноваційних маркетингових стратегій на ринкові показники підприємств. Додатково застосовано експертні методи для оцінювання інноваційної активності підприємств та визначення пріоритетних напрямів інноваційного розвитку.

РЕЗУЛЬТАТИ

Інновації є ключовим фактором підвищення конкурентоспроможності підприємств у сучасних умовах глобалізації та технологічних змін. Вони розглядаються як комплекс процесів створення та впровадження нових продуктів, технологій, організаційних рішень і маркетингових стратегій, що забезпечують додаткову цінність для споживачів та економічну ефективність підприємства. У харчовій промисловості інновації виконують роль драйвера розвитку, формуючи конкурентні переваги за рахунок покращення якості продукції, оптимізації виробничих процесів та швидкої адаптації до ринкових вимог [1]. Класичну класифікацію інновацій у харчовій промисловості можна подати у вигляді табл. 1.

Як показує аналіз досліджень, комплексне впровадження всіх типів інновацій дає підприємствам змогу досягти синергетичного ефекту та значно підвищити їхню ринкову та фінансову конкурентоспроможність [5, 7].

Таблиця 1 – Класифікація інновацій у харчовій промисловості (створено автором за даними [1])

Тип інновацій	Основний зміст	Приклади в харчовій промисловості
Продуктові	Створення нових продуктів або модифікація наявних	Нові види кондитерських виробів, функціональні та «здорові» продукти
Технологічні	Впровадження нових технологічних процесів	Автоматизація виробництва, робототехніка, біотехнології
Організаційні та управлінські	Оптимізація бізнес-процесів, управління персоналом, логістика	Lean-менеджмент, цифрові системи управління, інтегровані ERP-системи
Маркетингові	Нові підходи до просування та збуту продукції	Соціальні медіа-маркетинг, брендинг, адаптація до потреб споживачів

Конкурентоспроможність підприємства визначається його здатністю ефективно функціонувати на ринку, забезпечувати стійкий попит на продукцію та отримувати прибуток за рахунок ефективного використання ресурсів. У науковій літературі виокремлюють кілька підходів до її оцінювання:

- ресурсний підхід: конкурентоспроможність розглядається через наявність та ефективне використання ресурсів підприємства: фінансових, технологічних, людських [8];
- інноваційний підхід: акцент робиться на здатності підприємства впроваджувати нововведення та швидко адаптуватися до ринкових змін [9];
- ринковий підхід: оцінювання за ринковими показниками: частка ринку, цінова політика, рівень задоволеності споживачів.

Інновації є інтегрованим чинником, який одночасно впливає на ресурси, ринкові позиції та управлінські процеси. Так, оцінювання ефективності інноваційної діяльності повинна враховувати їхній комплексний вплив на всі складники конкурентоспроможності.

Інновації безпосередньо впливають на ключові показники ефективності підприємств. Серед основних механізмів цього впливу:

- підвищення продуктивності та зниження виробничих витрат через впровадження автоматизації та оптимізацію технологічних процесів;
- покращення якості продукції та розширення асортименту, що формує додаткову цінність для споживачів і сприяє лояльності до бренду;
- зменшення ризиків та гнучке реагування на ринкові зміни за рахунок адаптивних стратегій і цифровізації виробничих процесів;
- залучення інвестицій та партнерів завдяки демонстрації інноваційного потенціалу підприємства [9].

На основі аналізу досліджень визначено, що найбільший вплив на конкурентоспроможність мають комплексні інновації, які поєднують технологічні, продуктові та управлінські рішення. Водночас є значна прогалина у кількісних оцінках такого впливу, що вимагає подальших досліджень.

Для підвищення ефективності інноваційної діяльності застосовуються концептуальні моделі, які інтегрують різні види інновацій у діяльність підприємства:

- *модель інноваційного ланцюга*: від ідеї продукту або технології до комерціалізації та оцінювання ринкових результатів;

- *ресурсно-інноваційна модель* інтегрує управління технологічними, людськими та фінансовими ресурсами для максимізації ефекту від інновацій;

- *система управління інноваціями* формує внутрішню організаційну структуру для постійного впровадження нововведень, включаючи R&D, навчання персоналу та взаємодію з постачальниками та споживачами (табл. 2).

Впровадження комплексної моделі дає змогу підприємствам кондитерської галузі підвищити продуктивність, знизити витрати та зміцнити позиції на ринку.

Основними проблемами впровадження інновацій є: високі капітальні витрати, нестача кваліфікованого персоналу, недостатній рівень інвестицій у R&D та обмежена взаємодія з академічними та технологічними інститутами. Перспективними напрямками розвитку є:

- *цифрові технології*: автоматизація, роботизація, застосування великих даних;

- *біотехнології та «зелені» технології*: інноваційні методи виробництва з мінімальним впливом на навколишнє середовище;

- *маркетингові інновації*: інтеграція діджитал-інструментів та персоналізованих стратегій продажу.

Так, комплексне впровадження інновацій дає змогу підвищити ефективність діяльності підприємств, забезпечити стійкий розвиток та формування конкурентних переваг на ринку.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи зазначене, встановлено, що комплексне впровадження технологічних, продуктових, організаційних та маркетингових інновацій значно підвищує конкурентоспроможність підприємств харчової промисловості. Інтеграція інновацій у всі сфери діяльності забезпечує вищі фінансові показники, стійкі ринкові позиції та підвищення якості продукції.

Обмеження впровадження комплексних інновацій на малих і середніх підприємствах пов'язано з дефіцитом фінансових та кадрових ресурсів. Інновації є системним чинником розвитку підприємств, забезпечують ринкові переваги та формування позитивного іміджу.

Перспективними напрямками подальших досліджень є оцінювання впливу інтегрованих інновацій на фінансові, соціальні та екологічні показники підприємств, а також моделювання оптимального поєднання різних типів інновацій для підвищення їх ефективності.

Таблиця 2 – Основні моделі інтеграції інновацій (створено автором за даними [9])

Модель	Основні компоненти	Переваги
Інноваційний ланцюг	Ідея → R&D → виробництво → маркетинг → комерціалізація	Підвищення ефективності впровадження продуктів
Ресурсно-інноваційна	Технології, ресурси, персонал	Синергетичний ефект на всі складники конкурентоспроможності
Система управління інноваціями	Структура управління, навчання, взаємодія з ринком	Стійкий розвиток підприємства та адаптивність

Список використаних джерел

1. Wang W., Fu Z., Liu C., Ding J., Zheng J., Zhang C. A study of the impact of technological innovation in food production on the resilience of the food industry. *Journal of Innovation & Knowledge*, 2025. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jik.2025.100756>
2. Shumylo O., Lukianets H. Robotization of the food industry. *Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у XXI столітті: матеріали 90-ї Міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів* (Київ, 11-12 квітня 2024 р.). Київ, Ч.3. С. 468. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c96c0dc4-ab7e-4562-8b6f-dc45ad2bbcc6/content>
3. Сімахіна Г., Науменко Н. Здобутки і перспективи впровадження інновацій у харчовій промисловості України. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2021. № 5. С. 109-115. URL: <https://doi.org/10.36074/hdsanzvvt.ed-1.06>
4. Naila D.L., Nandonde F.A., Makindara J. Review of empirical studies on food process innovation: Status quo and future research agenda. *Sustainable Technology and Entrepreneurship*. 2024. № 3(3). URL: <https://doi.org/10.1016/j.stae.2024.100073>
5. Калінько І.В., Прокопенко Л. Дослідження інноваційної діяльності підприємств харчової промисловості. *Науковий вісник Полісся*. 2015. № 2(2). С. 63-67. URL: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2015-2\(2\)-63-67](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2015-2(2)-63-67)
6. Вогнівенко Л.П., Літвінова К.С. Біотехнології в харчовій промисловості: інновації та можливості. *Таврійський науковий вісник. Серія: Технічні науки*. 2024. № 5. С. 157-162. URL: <https://doi.org/10.32782/tnv-tech.2024.5.17>
7. Петухова О.М. Технологічні інновації в харчовій промисловості України. *Наукові праці Національного університету харчових технологій. Економіка*. 2008. № 26. С. 106-109.
8. Каціцка Г. Інноваційна бізнес-модель функціонування підприємств харчової промисловості в умовах глобальних деструктивних процесів в економіці. *Київський економічний науковий журнал*. 2024. № 4(14). URL: <https://doi.org/10.32782/2786-765X/2024-4-14>
9. Khamaludin K. Food Processing Technology Innovation to Improve Food Quality, Safety and Availability. *West Science Nature and Technology*. 2025. № 1(1). URL: <https://doi.org/10.58812/wsnt.v1i01.223>

References

1. Wang W., Fu Z., Liu C., Ding J., Zheng J., Zhang C. A study of the impact of technological innovation in food production on the resilience of the food industry. *Journal of Innovation & Knowledge*, 2025. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jik.2025.100756>
2. Shumylo O., Lukianets H. Robotization of the food industry. *Scientific achievements of youth - solving the problems of human nutrition in the 21st century: materials of the 90th International Scientific Conference of Young Scientists, Postgraduate Students and Students* (Kyiv, April 11–12, 2024). Kyiv, Part 3. P. 468. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c96c0dc4-ab7e-4562-8b6f-dc45ad2bbcc6/content> [in Ukrainian].
3. Simakhina H., Naumenko N. Achievements and prospects of innovation implementation in the food industry of Ukraine. *International scientific journal "Grail of Science"*. 2021. No. 5. pp. 109-115. URL: <https://doi.org/10.36074/hdsanzvvt.ed-1.06> [in Ukrainian].
4. Naila D.L., Nandonde F.A., Makindara J. Review of empirical studies on food process innovation: Status quo and future research agenda. *Sustainable Technology and Entrepreneurship*. 2024. № 3(3). URL: <https://doi.org/10.1016/j.stae.2024.100073>
5. Kalinko I.V., Prokopenko L.M. Study of innovation activity of food industry enterprises. *Scientific bulletin of Polissia*. 2015. № 2(2). pp. 63 – 67. URL: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2015-2\(2\)-63-67](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2015-2(2)-63-67) [in Ukrainian].
6. Vohnivenko L.P., Litvinova K.S. Biotechnologies in the food industry: innovations and opportunities. *Tavria Scientific Bulletin. Series: Technical Sciences*. URL: <https://doi.org/10.32782/tnv-tech.2024.5.17> [in Ukrainian].
7. Pietukhova O.M. Technological innovations in the food industry of Ukraine. *Scientific works of the National University of Food Technologies. Economics*. 2008. № 26. pp. 106-109 [in Ukrainian].
8. Kasytska H. Innovative business model of food industry enterprises under global destructive economic processes. *Kyiv Economic Scientific Journal*. 2024. № 4(14). URL: <https://doi.org/10.32782/2786-765X/2024-4-14> [in Ukrainian].
9. Khamaludin K. Food Processing Technology Innovation to Improve Food Quality, Safety and Availability. *West Science Nature and Technology*. 2025. № 1(1). URL: <https://doi.org/10.58812/wsnt.v1i01.223>

Oleksandr NAUMOV

Doctor of Economics, Professor, Kyiv Aviation Institute

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4808-0241>

e-mail: naumovoleksandr168@gmail.com

INNOVATIONS IN THE FOOD INDUSTRY AS A FACTOR FOR INCREASING THE COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES

The paper is devoted to the study of the impact of innovations on increasing the competitiveness of food industry enterprises in the context of increasing market turbulence, increasing resource costs and rapid changes in consumer priorities. The relevance of the topic is due to the need to ensure stable development of the industry and increase the efficiency of the functioning of enterprises, in particular in the confectionery segment, which demonstrates a high dependence on technological changes. The purpose of the paper is to identify areas of innovative renewal and assess their potential for strengthening the market positions of enterprises. The methodology is based on the application of structural and functional analysis, modeling of innovation processes, comparative assessment of technological solutions and logical and analytical interpretation of their impact on production efficiency. The paper established the systemic nature of the relationship between the introduction of innovations and the increase in the efficiency of enterprises; the impact of product renewal, automation, digitalized quality control procedures, resource-efficient technologies and innovative marketing solutions is characterized. A structural model of innovation and resource support is proposed, which describes the mechanisms for increasing the competitiveness of enterprises through the intensity of technological changes, flexibility of production and the ability to quickly adapt. The paper summarizes the factors of formation of innovative activity of enterprises, reveals the features of the impact of innovations on the cost structure, product quality and speed of response to market needs. Prospects for further research relate to deepening the empirical verification of the model and increasing the accuracy of indicators for assessing innovation performance.

Keywords: innovations, food enterprises, competitiveness, efficiency of enterprises, confectionery industry, technological solutions, resource efficiency

Аудиторська фірма «Аналітик» пропонує аутсорсинг бухгалтерських послуг!

Аутсорсинг бухгалтерського обліку – це передача ведення бухгалтерського обліку сторонній фірмі.

Які ж переваги аутсорсингу бухгалтерських послуг?

1. **Значна (!) економія коштів** на ведення бухобліку:

- економія за бухгалтерські послуги, за які **Ви нам платитимете принаймні на 1000 гривень менше, ніж штатному бухгалтеру**;
- економія на програмне забезпечення (1С, Медок, Ліга Закон тощо);
- економія на утримання офісу, комп'ютерної техніки.

2. Відтепер податкові та інші інспекції – це наші проблеми!

Ми беремо на себе повну матеріальну відповідальність за якість наданих бухгалтерських послуг, включаючи можливі санкції.

3. З нами Ви можете забути про головний біль з постійними пошуками бухгалтера, який у будь-який час може піти від Вас на іншу роботу.

4. Ми не йдемо у відпустку та не беремо лікарняний. Наша фірма справді гарантує безперервне та якісне ведення бухгалтерського обліку.

І нарешті – з нами Ви не тільки отримаєте якісні бухгалтерські послуги. За додатковою домовленістю ми забезпечимо Вас необхідними податковими, юридичними консультаціями, аудиторськими послугами різного характеру.

Все що Вам потрібно – це:

- періодично передавати нам первинну бухгалтерську документацію;
- щомісячно отримувати від нас інформацію про податки та інші обов'язкові платежі;
- укласти із нами договір.

Зробіть вибір, вигідний для Вас!

(044)278-05-88

(097)178-90-89

(066)178-20-42

www.af-analitik.com.ua